

પુસ્તક-લેખન મોટેના મુદ્દા

૧. ફુલસ્કેય ચોપડામાં ઈન્કયેન અથવા બોલયેનથી લખી શકાશે.
૨. ફુલસ્કેય ચોપડાની ઉપર હાથબનાવટના કાગળનું સફેદ રંગનું પૂંકું ચઢાવવું.
૩. ચોપડાની અંદર પ્રથમ પાના ઉપર લખનાર વ્યક્તિનું નામ-સરનામું લખવું જરૂરી છે.
૪. આ પુસ્તક લખનાર વ્યક્તિના અક્ષરો સુવાચ્ય હોવા જરૂરી છે. અતિ સુંદર ન લેય તો પણ લખી શકાશે.
૫. પુસ્તક પરિવારના અન્ય વ્યક્તિઓ લખી શકાશે.
૬. પુસ્તક પહેલા પાનેથી શરૂ કરીને છેલ્લા પાના સુધી ક્રમસર લખવાનું છે.
૭. પુસ્તક નિયમિત રીતે રોજ ઓછામાં ઓછા પાંચ પાના લખાય તે રીતે નિત્યક્રમ જળવાય તો ઉત્તમ છે.
૮. આ પુસ્તકની કેચેક્ષ કઢાવીને અન્ય વ્યક્તિઓને લખવા માટે આપી શકાશે.
૯. આ પુસ્તક પૂરેપૂરું લખાઈ જાય પછી મૂળ નકલ અને લખેલી નકલ બંને નીચેના સરનામે પરત કરવા નમ્ર લલામણ છે.
દ્વેશ બાબુલાલ શાહ
૪, ચૈતન્યનગર સોસાયટી, સનરાઈઝ પાર્ક સામે, શાહીબાગ, અમદાવાદ.
ફોન નં: ૬૫૨૨૨૨૭
૧૦. આ પુસ્તક લખ્યા પછી આપના આસ્થિયાથી તથા શાસનરક્ષા માટે આપ શું કરી શકો તેમ છે તે પણ લેખિતમાં મોકલી આપશો.

આ પુસ્તક લખાને પૂર્ણ કરવા માટેની કેઈ સમય આવદિ નથી, પરંતુ
નિષ્ઠાપૂર્વક ઉચિત સમયમાં પૂર્ણ કરવાનો પ્રયત્ન કરશો.

આ પુસ્તક લખાવવા યાછી સ્વ-પરતું હિત સાધી શકાય તે ૪ એક
ઉદ્દામ આશય છે.

સાંકળીયુ

ક્રમ	લેખનું નામ	પેજ નં.
૧.	અમેરિકાના તકલાદી પ્લાસ્ટિક કલ્ચરમાંથી ક્યારે છૂટીશું ?	૧
૨.	રંગશિયું બળદગાડું, સુપરસોનિક ડોન્ડોર્ડ અને આઈન-એ-અડબરી	૪
૩.	તમારા ઓરડામાં અજવાળું પાથરનાર વીજળીની ચાંપ કો'ક ગરીબ ગામડિયાના જીવનમાં અમાસનો અંધકાર પાણ રેલાવી શકે છે	૭
૪.	કાગળખાઉ સંસ્કૃતિ ઝડપે પાણ મ્યુઝિયમ પીરા બનાવી દેશે	૧૧
૫.	બાદી : એકવીસમી સદીના ચુલાનોનું વસ્ત્ર	૧૪
૬.	પાણી તો ઘીની જેમ વાપરવું જોઈએ, બેટા !	૧૭
૭.	અમારે પ્રવર્તનમ્ : દેવનાર - વિવાદોનું લોટું તંત્ર છે ત્યારે તેને મારવાના તાળાંનો ઘાટ ઘડી લેવો જોઈએ	૨૦
૮.	'જોઈએ છે' સુખ : નિર્ભેજ, સર્વપ્રકારક અને શાશ્વત	૨૩
૯.	સમસ્થ પાણી ગાળવાની : સમાધાન વરસાદના પાણીના લંકાનું	૨૬
૧૦.	તમારા નહેરુના બનાવટી સમાજવાદ કરતાં ભગવાન મહાવીરનો સમાજવાદ લાખ ગણો બહેતર હતો.	૩૦
૧૧.	ડિસ્કો સુણી સુણી ફૂટ્યા કાન	૩૩
૧૨.	ચોકલેટ અને વેજીટેબલ ઘી (૧) માં વપરાતી નિકલ નામની ધાતુ ગેરી અને કેન્સર કરનારી છે.	૩૫
૧૩.	પ્રશ્ન : પર્યાવરણનો ઉકેલ જૈન દર્શનનો	૩૬
૧૪.	ઘરે ઘરે આયબિલ - એક શાસ્ત્રસિદ્ધિ પરંપરા	૩૭
૧૫.	જીવ હિંસા ફેલાવવામાં જવાબદાર કોણ ?	૪૦
૧૬.	નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા દ્વારા વિકાસ કે સર્વનાશ ?	૪૨
૧૭.	જીવહિંસાનું મૂળ ક્યાં ?	૪૪
૧૮.	ચૂંટણીની ચૂંટલ ભારતવર્ષને ભરખી જશે	૪૫
૧૯.	મેદસ્વી બનેલી સરકારને ડાયેટિંગ દ્વારા હજવી કરવી જોઈએ	૪૮
૨૦.	જ્ઞાનપંચમી : ગાંધી આરાધના દ્વારા અજ્ઞાનનો અંધારા ઉલેચી કાઢીએ	૫૩
૨૧.	પાપનગરી મુંબઈમાં મુનિશ્રી હિતરુચિવિજયજી મહારાજ ઘર્મલાલ આપવા આવ્યા છે : અમે તો ભઈ કાયરબ્રિગેડવાળા	૫૭

સપક

૧) રૂપેશભાઈ બાબુલાલ શાહ
જી.બી. ચૈતન્યનગર,
સંગરાઈજ પાઈળી સામે,
ગોરધરનગર, શાહીબાગ,
અમદાવાદ.
ફોન : ૬૫૧૨૧૨૩૭.

૨) ઉત્તમભાઈ જવાનમલજી શાહ
દેમચંદ્રાચાર્ય સંસ્કૃત પાઠશાળા
હીરાજૈન સોસાયટીની બાજુમાં
સમનગર, સાબરમતી,
અમદાવાદ.
ફોન : ૦૭૯ - ૨૭૫૦૧૮૪૪.

અમેરિકાના લઘુભાષી પ્લાસ્ટિક કલ્ચરમાંથી ક્યારે છૂટીશું?

સ્કૂલમાં ભણતો હતો ત્યારથી મોડીને ગુજરાતના ગણમાન્ય કહેવાતા સાહિત્યકારોથી લઈને ઓછા જાણીતા લેખકો સુધીના અનેકો દ્વારા લખાયેલું પ્રવાસસાહિત્ય વાંચવામાં આવ્યું છે. પરંતુ પોતાના પરદેશ પ્રવાસનાં સંસ્મરણો વાગીબતા મોટા ભાગનાનો 'અંતરલાઈગ' સૂરે દુનિયામાં જે કોઈ સારું છે તે યુરોપ-અમેરિકા અને જાપાનમાં જ છે અને હિંદુસ્તાન સહિતના બાકીના ત્રીજા વિશ્વ પશ્ચિમના દેશોને પોતાના ધ્રુવતારક બનાવવા જોઈએ એવી રહેતી જોવા મળ્યો છે. ગામડામાં છાણ-વાસીદુ કરતી ગરીબ ઘરની કન્યા મુંબઈના કો'ક નવલનિકને પરણી પહેલવહેલી બે માણની બસ કે એકલીસ માણનું મકાન જુએ અને ગાંડીવેલી થઈ જાય તેવા ગાંડાવેલા થઈ વિદેશવસવાંટના અનુભવો લખતા લેખકોને જોઈએ ત્યારે તેમની 'આત્મ-ગ્લાનિ' પારાવાર ખેદ ઉપજાવ્યા વગર રહેતી નથી. કદાચ, સાહિત્યકાર હોવું અને વિચારક હોવું એ બંને અલગ બાબત હશે. શૈલી એક જુદી ચીજ છે અને સત્ય તેનાથી સાવ જુદી. શૈલીના ડિનારે છબછબિયાં કરતા આવા લખાણોમાં શબ્દચમત્કૃતિનાં છીપલાં પ્રાપ્ત થાય પણ વિચારગાંભીરતા ગીતી પરદેશી જીવનશૈલીની 'સ્કીન-ડીપ બ્યુટી'ની આરપાર ડોકિયું કરવાથી જ મળે.

વાંધો આપણને પૂર્વ કેન્દ્રિયમંત્રી આધુનિકતા કે પ્રાચીનતાનો નથી. વાંધો પશ્ચિમ જે લેડકાટબરી (શોષણ આધારિત) જીવનશૈલીનું પ્રતીક છે તેનો છે. મોહનદાસ ગાંધી અને જવાહરલાલ નેહરુ વચ્ચેનો અપડો આમ જોઈએ તો આંટલો જ હતો. ગાંધી કહેતા કે 'મને અંગ્રેજો આ દેશમાં રહે તેનો વાંધો નથી પણ અંગ્રેજિયત તો આ દેશમાં ન રહેવી જોઈએ.' જ્યારે નેહરુને અંગ્રેજો આ દેશમાંથી ચાલ્યા જાય તેટલું જ બપોતું હતું, અંગ્રેજિયતના વિખવૃદ્ધને તો પાણી પાઈ પાઈને તેઓ બદ્દમૂલ બંનાવવા માગતા હતા. આ સ્પષ્ટતા એટલા માટે જરૂરી થઈ પડે છે કે આ લેખમાળામાં જ્યારે પણ યુરોપ-અમેરિકાને લગતા ટીકાકારક ઉલ્લેખો કરવામાં આવે ત્યારે સુજ્ઞ વાચકોએ સમજ રાખવાનું છે કે ટીકા કોઈ દેશ કે સમાજ સાથે નહિ પણ સૃષ્ટિના અનેક અંગોમાં વિલસતા ચૈતન્યનો ઈન્કાર કરતી જે સ્વાર્થકેન્દ્રી ભોગવાંદી જીવનશૈલી ત્યાં પાગરી છે તેની સાથે છે.

'અરે ભાઈ, હોંગકોંગ કે સિંગાપુરમાં તો એટલી બધી ચોખ્ખાઈ કે રસ્તામાં તમે કાગળની નાની ચબરખી નાખો તો પણ પચાસ ડોલરનો દંડ થાય' ત્યાંથી મોડીને 'અમેરિકામાં તો રસ્તા એટલા પહોળા કે હાઈવે ઉપર એક સાથે આઠ

આઠ મોટરો દોડતી હોય' ત્યાં સુધીની મુગ્ધ બંબક જેવા અર્થબાને બંબક કરતી ચાતી ખૂબ સાંભળી અને વાંચી હતી. પણ થીડાં સમય પહેલાં અધિરાક જીવનશૈલીના જુદા જુદા પાસાં ઉપર વાર્તાલાપોના નિમિત્તે અમેરિકાના સિનસિનાટી ન્યૂયોર્કથી લઈને યુરોપના એન્ટવર્પ લેસ્ટર જેવાં શહેરોમાં જવાનું થયું ત્યારે જે જોયું અને પછી પહેલાં જે જાણ્યું ત્યારે થયું કે દર્પણ જેવા ચોખ્ખા આ રસ્તા અને એક સાથે એક જ 'લેન'માં આઠ આઠ ગાડીઓ દોડાવતી આ સંસ્કૃતિ વિશ્વભરના જીવંત અને જડ જગતનો જે રીતે ખાતમો બોલાવી રહી છે તેનું દર્શન ક્યારેક ગુજરાતી પ્રજાને કરાવવું જોઈએ. એક પ્રવાસમાજ રૂપે નહિ, પણ જીવનશૈલીઓના આ સંપર્કના જુદા જુદા પાસાંને સ્પર્શતી એક લેખમાળારૂપે ત્યાંની જ માહિતી અને આકડાઓના આધારે અતઃસંવર્ધને એક નવા પરિપ્રેક્ષમાં મૂકવાનો ઘોડોક ઈરાદો છે.

પ્લાસ્ટિક અને પ્લાસ્ટિક પીરિવાટુની અનેક ચીજવસ્તુઓનો વપરાશ અધુનિક જીવનશૈલીનાં બહુસંખ્ય પ્રતીકોમાંનું, એક છે. આજે પણ સ્કૂલનાં બાળકો માટે મહત્વપુસ્તકો લખનારાઓથી લઈને કોલમિયા લેખક પ્લાસ્ટિક-કાન્તિન વાતો કરતા હોય છે. ગુજરાતના નાનાકા ગામ કે શહેરમાં પ્લાસ્ટિકની થેલી લઈને શાક ખરીદવા નીકળતા કન્યાને તે પરણીને મુંબઈ આવે અને અચાનક જ કાપડની થેલી લઈને બજારમાં જવામાં શરૂઆત આવવા સાથે અથવા તો 'બે-અર' કે 'મોરમિરાચીક' નિઃશ્વાસ્ટિકની થેલી ખૂલાવતાં ખૂલાવતાં તેને પોતે 'મહિબેન' મટી બાપાની અનુભૂતિ થાય એ લખે તે અને ખ્યાલ પણ હશે ખરો કે જે અમેરિકાની સંસ્કૃતિ પાછળ તે આટલી બધી થેલી છે. એ અમેરિકાનાં મોટાં શહેરોમાં ડિપાર્ટમેન્ટલ સ્ટોર્સની થેઈન ધરાવતા 'કોગર્સ' જેવા સ્ટોર્સનાં માલિકો છાપાંઓમાં જાહેરાતો આપીને ત્યાં પોતાના સ્ટોર્સમાં શો-કેસમાં લટકાવીને કાપડની થેલીનો પ્રચાર કરતા થઈ ગયા છે. પોતાના સ્ટોર્સમાંથી માલ ખરીદતા આલકો પ્લાસ્ટિકની થેલીમાં ચીજવસ્તુઓ લઈને જવાને બદલે કપિડની થેલીમાં લઈ જાય તે માટે જુડાં ખાદીના કાપડ જેવા કાપડની થેલીઓ પાંગ પાંગી ગોલ્ડેરી વેચતી આ દુકાનો જાણે કોઈ નવી જ શોધ કરી હોય એમ આ થેલીઓ પર ૧૦૦ ટકા નેચરલ રિ-યુઝેબલ કોર્ટેજ બેગનાં સ્લોગન્સ છાંપતી હોય છે. પ્લાસ્ટિક લતાવેલા કોર્ટેજ કંડવા અનુભવ પછી તેમને લાધેલું પ્રદેશીન વિદેશીનની જીવનશૈલીના ધડલેમાઓને યુગોથી લાંબી ગળેલું કાન માટે જ આજે પ્લાસ્ટિકના લાખ્ખો ગામડામાં એવી કરોડો કુટુંબો વસે છે કે જેમના ઘરોમાં પ્લાસ્ટિકની એકેડ ઓફ ઓર્કેસ્ટ્રા પદ

જોવી નહિ મળે. મેનકા ગાંધી જ્યારે પર્યાવરણ ખાતાની પ્રધાન હતા ત્યારે તેમણે પર્યાવરણરક્ષા માટે મુખ્યતા મુંબઈના પુવાનોના એક મિલનમાં બધાને શાકધી માંડીને પુસ્તક સુધીની કોઈ પણ વસ્તુ ખરીદવા જાઓ ત્યારે કાં તો ધરતી કપડાની વેલી લઈને જવા અથવા પુસ્તક જેવી વસ્તુ પ્લાસ્ટિકની થેલીમાં ભેક ફરાવવાને બદલે હાથમાં જ લઈ આવવા સમય લઈ પર્યાવરણરક્ષાનું કામ હેતા થકી જ શરૂ કરવાનું પ્રેરિતકલ સૂચન કર્યું હતું કારણ કે માનવ અને માનવોત્તર જીવસૃષ્ટિ માટે આ કેટલું ખતરનાક છે તેનો તેમને બિરાદર ખ્યાલ હતો. અમેરિકામાં કેન્ડ્રુ બિલ્પરથી લઈને ઠંડી પીણી અને ઓઈલ જેવી અનેક ચીજવસ્તુઓની બોટલો રાખવા માટે પ્લાસ્ટિકના 'સિક્સ પેક હોલર્સ' વપરાય છે. દરિયાકિનારે રખડવા જનારા દારૂડિયા આ હોલર્સ ત્યાં જ નાખી જતા હોય છે અને બળી, નદીઓમાં ઠલવાતા હજારો ટન કચરાની સાથે સાથે આવા હોલર્સ પણ ઠલવાયાં હોય તે તજાતા તજાતા દરિયામાં જઈ પહોંચતા હોય છે. એકવાર દરિયાના પાણીમાં પહોંચ્યા પછી પારદર્શક પ્લાસ્ટિક પાણી સાથે એવું બળી જાય કે દરિયાઈ પ્રાણીઓ એને જોઈને ગેનાથી બચી શકતાં નથી. પેલિકન જેવાં પક્ષીઓ આકાશમાંથી દરિયાની સપાટી ઉપર ઊતરે ત્યારે પક્ષીવાર સીધા આ તરેતી રિંગમાં જ ડૂબકાવી દે, પરિણામે રિંગ તેમના મોઢાની આજુબાજુ ચીકળાઈ જાય અને મોઢું ખોલી ન શકવાને કારણે ભૂખ્યાં જ મરી જાય તો દરિયાકિનારે આવતા 'ગેલ' અને 'હર્ન' જેવાં પક્ષીઓનાં ગળામાં આતો એકાદ લૂગ ફસાય અને બીજો લૂગ દરિયાકિનારાની કોઈ પણ સ્થિતિ વસ્તુમાં ફસાય એટલે પેસા પક્ષીએ કાં તો ભરતીના પાણીમાં તજાઈને અથવા તો ગૂંગળાઈને મરવાનો જ વારો આવે. ઘણીવાર સીલનાં નાનકડી બચ્ચાંને ગળે આવી રિંગ ભરાઈ જાય તો જેમ જેમ બચ્ચાં મોટાં થતાં જાય તેમ તેમ રિંગ વધુ ને વધુ ટાઈટ થતી જાય અને છેવટે તેને ગૂંગળાઈને મરવું પડે. ૧૯૮૮માં ટેક્સાસના ૩૦૦ માઈલ લાંબા દરિયાકિનારે યથેલી સફાઈ ઝુંબેશમાં માત્ર ત્રણ કલાકમાં ૧૫,૬૦૦ જેટલી આવી 'સિક્સ-પેક રિંગ્સ' એકઠી કરવામાં આવી હતી ('ત્યાં તો કોઈ રસ્તા ઉપર કાગળની ચબરખી પણ ન નાખે' વાળાને સાદરા)

આ પ્લાસ્ટિકની થેલીઓથી માંડીને પ્લાસ્ટિકમાંથી બનતી દરેક વસ્તુઓ 'નોન-બાયો ડિગ્રેડેબલ' હોય છે. 'બાયો-ડિગ્રેડેબલ' એટલે એવા પદાર્થો કે તૂટીફૂટી ગયા પછી જ્યાં નાખ્યા હોય ત્યાં થોડાક સમયમાં જ માટીમાં બળીને માટી થઈ જાય. સુતરાઉ-ભિન કે રેશમી જેવાં વસ્ત્રોથી લઈને કાગળ, લાકડું કે માટી જેવા કુદરતી પદાર્થો અમુક સમયસમયાંમાં જ પંચ મહાભૂતમાં વિલીન થઈ જાય છે. તમારા ફાટી ગયેલા સુતરાઉ શર્ટનો રસ્તા ઉપર નાખી પીગેલી ટુકડો વધુમાં વધુ બે-પાંચ વર્ષો પણ સુતરાઉ થઈ જશે,

ત્યારે તે જ શર્ટ જો પોલિસ્ટર કે નાયલોન જેવા કૃત્રિમ રેશાનું બનેલું હશે તો કદાચ બરાબ-પાંચસો વર્ષે તે ટુકડો એમને એમ પડી રહેશે; પરિણામે કાં તો આવા 'નોન-બાયો-ડિગ્રેડેબલ' કચરાને બાળવામાં આવે છે જે હિસાબી લઈને પ્રદુષણ સુધીના અનેક પ્રશ્નો ઊભા કરે છે અને જો તેને બાળીને તેનો નિકાલ ન કરે તો વંરસાદના પાણી સાથે ઘસડાતાં ઘસડાતાં કે પવનમાં ઊડતાં ઊડતાં નદી-નાળાઓમાં ધઈને છેવટે દરિયામાં જઈ પહોંચે છે, જ્યાં જળચર જીવોને લીટલાઈ વળીને તેમને ગૂંગળાવીને મારે છે અથવા તો આ જળચરો આવી પ્લાસ્ટિકની ચીજવસ્તુઓને ખાધપાદાર્ય સમજીને ખાઈ જઈને મરતા હોય છે. તમે જાણીને આપાત પામશો કે કેવળ અમેરિકામાં આવો પ્લાસ્ટિકનો કચરો દર વર્ષે દસ લાખ સી-બર્ડસ, એક લાખ જળચર જીવો અને અંગણિત મોછલાંને મારે છે અને આ આંકડો દર વર્ષે વાર્તામાંની રાજકુવરીની જેમ દિવરો ન વધે તેટલો રાતે અને રાતે ન વધે તેટલો દિવરો વધે છે. જેનો જેવાં ચુસ્ત જીવસૃષ્ટિમાં લોકો કે જેમના ધર્મશાસ્ત્રોના આદેશ મુજબ તેમના દારા છોડવામાં આવતો કોઈ પણ પદાર્થ એટલી કાળજીપૂર્વક છોડાવો જોઈએ કે જેથી તે પદાર્થ છોડી દીધા પછી પણ તેના દારા નાનકડા જીવની પણ હિસા ન થાય અને જે વસ્તુના વપરાશમાં તેને ફેંકી દીધા પછી પણ અનિવાર્યપણે મોટી હિસા થતી હોય તેનો વપરાશ જ ન કરવો જોઈએ. (આવી કાળજીને માટે જેન શાસ્ત્રોમાં પારિષ્કાપનિકા - સમિતિ નામનો પારિભાષિક શબ્દ છે.) પણ પ્લાસ્ટિકની બનેલી ચીજવસ્તુઓ વાપરીને ફેંકી દીધા પછી તેના દારા આટલા બધા જીવોની હત્યા થતી હોવાની જાણકારીના અભાવે તેનો પ્રચુર માત્રામાં ઉપયોગ કરતા હોય છે. મચ્છીમારીથી જેનું દિલ દુભાતું હોય તેવા તમામ લોકોએ પોતાના અંગત વપરાશમાંથી પ્લાસ્ટિકની બનેલી ચીજવસ્તુઓનો વપરાશ છોડી દેવો જોઈએ. કલાપીએ તેની પ્રિયંતમા માટે વાપરેલા 'જ્યાં જ્યાં નજર મારી ઠરે, પાદો ભરી ત્યાં આપની'ના શબ્દો પ્લાસ્ટિક માટે સાચા કરે તેવા શહેરી જીવનમાં આ વાત અઘરી જરૂર લાગશે, પણ તે અશક્ય તો નથી જ. થોડાક પ્રયાત્ન કરવામાં આવે અને પચાસ વર્ષ પહેલાં - જ્યારે પ્લાસ્ટિક હતું જ નહિ ત્યારે - લોકો કેવી રીતે જીવતા હતા તેનો વિચાર કરવામાં આવે તો આજે પણ તેના વિકલ્પો ન જ મળે તેવું નથી. ટેક્સાસની જે સફાઈ ઝુંબેશનો ઉલ્લેખ આપણે કરી ગયા તેવી ઝુંબેશ 'સેન્ટર ફોર મારીન કન્ઝર્વેશન' નામના શુભ દારા દર વર્ષેની સપ્ટેમ્બરની રવેરી તારીખે યોજવામાં આવી છે. અમેરિકાનો એટલું બધું પ્લાસ્ટિક વાપરે છે અને દરિયાકિનારે ગમે તેમ, ગમે ત્યાં ફેંકીને એટલી બધી ગંદકી કરે છે કે જેના પરિણામે માત્ર ત્રણ કલાકની આ ઝુંબેશમાં

ઉપર કહી ગયા તેમ ૧૫,૬૦૦ સિક્સ-પેક રિંગ્સ ઉપરાંત એ.એક.જ દરિયાકિનારેથી એ જ ત્રણ કલાકમાં ૩૧,૭૭૩ પ્લાસ્ટિક બેગ્સ, ૩૦,૨૯૫ પ્લાસ્ટિક બોટલ્સ, ૨૮,૫૪૦ પ્લાસ્ટિકની ટાંકાઓ અને ૧૯૧૪ ડિસ્પોઝેબલ ડાયાપર્સ એકઠા કરવામાં આવેલા. આમાંનું ઘણું પ્લાસ્ટિક દરિયાઈ જીવોના પેટમાંથી મળ્યું છે.

‘યુ.એસ. ફિશ એન્ડ વાઈલ્ડ લાઈફ સર્વે’ના સંશોધન અનુસાર ‘એલ્બાટ્રોસ બેબીઝ’માંથી ૯૦ ટકાના માથાના ત્રીજા અંગેમાં પ્લાસ્ટિકની હાજરી જોવા મળેલી. ઉપરોક્ત ગુંબેશમાં આખા અમેરિકાના દરિયાકિનારેથી સ્વયંલેવહીએ માત્ર ત્રણ કલાકમાં કુલ વીસ લાખ પાઉન્ડ જેટલા વજનનો કચરો વીણેલો. આ જાણ્યા પછી આગણા ‘ફોરીન રીટર્ન’ ભાઈઓ આપણને મહેરબાની કરીને ત્યાંની સ્વચ્છતાની વાતો કરતા બંધ થાય તોય ઘણું.

ગિર્જાની અછતના આ જમાનામાં પેટ્રોલિયમ જેવા ‘નોન-રિન્યુએબલ રિસોર્સ’ (અબજો વર્ષ પછી બને તેની શક્તિ)માંથી બનતા પ્લાસ્ટિકનો બેકામ વપરાશ કરવો અને ગિર્જાની કટોકટી અંગેના સેમિનારોનું આયોજન કરતા રહેવું એ આધુનિક જીવનશૈલીનું એક આગવું લક્ષણ છે. પેટ્રોલિયમના ગોડકાનથી લઈને તેના રિકાઈલિંગ સુંકીની અતિ જટિલ પ્રક્રિયા કેટલી બધી હિસાક (અહીં ‘હિસા’ શબ્દ બહુ વ્યાપક અર્થમાં વાપરવામાં આવ્યો છે) છે. તે જાણ્યા પછી પેટ્રોલિયમમાંથી બનતી-મેઈ પણ ચીજનો ઉપયોગ કરતા હાથ અને હૃદય મૂજવા જોઈએ. જોકે ઘણા બધાને તો એવો ભ્રમ હોય છે કે પ્લાસ્ટિક કોઈક આડના રસમાંથી બને છે. તેના લોકો નીંખી રાગે કે બાળુ પ્લાસ્ટિક પેટ્રોલિયમની આડપેદાશ છે. પ્લાસ્ટિકની માત્ર બેઠી જ હાનિકારક છે એવું નથી. તેની ઘેલીઓ પર છાપકામમાં વપરાતી શાહીમાં પણ ‘કેડમિયમ’ નામની ભારે ઝેરી ધાતુ વર્ષાય છે.

મ્યુનિસિપાલિટીના કચરામાં જ્યારે આવી ઘેલીઓ બાળવામાં આવે ત્યારે આવી ઝેરી ધાતુઓ હવામાં પ્રસરી શ્વાસ દારૂ ફેફસાંમાં જઈને માનવ જિંદગીને પણ જોખમાવે છે. માનવતાનો અને અનુકંપાનો અર્થ કો’કની કિંડની બગડે તે પછી તેના ઓપરેશન માટે અપીલ કરીને પચાસ હજાર કે લાખ રૂપિયાનું ફંડ ઊભું કરવા સુધી સીમિત રાખવાને બદલે આવા આધુનિક અનિષ્ટોને વ્યક્તિગત અને સામાજિક જીવનમાંથી દૂર કરવા પ્રયત્નશીલ બનવા સુધી વિસ્તારવો જોઈએ.

હવે આ પરિસ્થિતિમાં અમેરિકાની જીવનશૈલીને કસોટીની ભરાણે ચઢાવવામાં આવે તો તેની દેખીતી ચળકાટ કેટલી બોલે છે તે સમજારો. અમેરિકાના માત્ર ૨૫ ટકા કુટુંબો પણ જો એટલું નહીં કરે કે તેઓ દર ગણેને જેટલી પ્લાસ્ટિકની

ઘેલીઓ વાપરે તેમાં માત્ર દસ ઘેલી ઓછી વાપરવાની શરૂઆત કરીએ તો દર વર્ષે બસો પચાસ કરોડ ઘેલીઓનો તપરાશ પડે. તેમની કહેવાંતી પ્રગતિ કેટલી મોંઘી છે તેનો કાંઈક અંદાજો વાંચકોને આ ઉપરથી આવતો હશે.

જેમ, પ્લાસ્ટિકની ઘેલી પોતે અને તેની ઉપર ટ્રાનિંગ કરવા માટે વપરાતી શાહીમાંનું ‘કેડમિયમ’ ખતરનાક છે તેમ પ્લાસ્ટિકની કાગળનું રેપર ચીજવસ્તુને બગાડતી ચોટી રહે તે માટે તેના ઉત્પાદકો જે ‘પ્લાસ્ટિકશાઈટ’ ઉમેરવા હોય છે તે પણ એક બીજું હાનિકારક રસાયણ છે. જે તેમાં વીંટવામાં આવેલ આદ્યપદાર્થ સુધી પહોંચીને તેને વાપરનારાના આરોગ્યને પણ જોખમાવી શકે છે. અમેરિકાનો એવું પ્લાસ્ટિક વાપરે છે તે બધું જો દુનિયાની તમામ વસતિ વચ્ચે તારખા ભાગે વહેંચી દેવામાં આવે તો દેખાતી પૃથ્વીના દરેક માણસના ભાગે દસ પાઉન્ડ જેટલું વજન આવે. ૧૯૮૭ના એક જ વર્ષમાં તેમણે માત્ર હજાર કરોડ પાઉન્ડ વજનનું પ્લાસ્ટિક પેદા કર્યું હતું. અમેરિકાના રવાડે ચડીને દુનિયાભરના દરિયામાં ધૂમતાં વહાણો જ દરરોજ (ત્રણસોને સાઠ દિવસ) ૪,૫૦,૦૦૦ જેટલાં પ્લાસ્ટિક કંટેઈનરો દરિયામાં ફેંકી, દરિયાઈ જીવોને ત્યાં મધદરિયે પણ સુમેથી જીવવા-દેસા નથી.

કમનસીબી તો એ વાતની છે કે અહીં સૂર્ય, કોહેજોમાં ભણાવતા શિક્ષકો, છદ્મમાં કોલમો લખતા પત્રકારોથી લઈને સચિવાલયોમાં બેઠેલાં સચિવો અને પ્રધાનો સુધીના સૌ કોઈ હજી આવી વિનાશક પ્રગતિના ગુંદાગાન ગાતાં ધાકતા નથી. તેમનું ચાલે તો રાતોરાત તેઓ સિન્ક્રુતાનમાં આવું અમેરિકા ઊભું કરી દે. તેમના રંગકિત રચાવિત કિતાબે તો જહાઝી ઘમણવાળી શકામ તેમ નથી, મરતુ વગર સંવેદનશીલ વ્યક્તિ પણ જો આ સાદ સાંભળી પોતાના જીવનમાં નાનકડી શરૂઆત કરવાનો હુકમ કરે અને આ સાદ પોતાના આડોશીપાડોશી, સ્નેહી-સ્નેહનાં સુધી પહોંચીડવાની કોશિશ કરે તો, ઓસ્ટ્રેલિયાની જંગલી જાતિઓના ઢોપની જેમ આ સાદ ગંગતરીનાં વર્ષોમાં ધ્રુમઝ દેશમાં વ્યાપી ગયો એ સાવ અશક્ય તો નથી જ.

- અનુલ શાહ
ચિત્રમ સંગત ૨૦૪૭

રંગશિયું બળદગાડું, સુપરસોનિક કૉન્કોર્ડ અને આઈબી-એ-અકબરી

બળદગાડાથી શરૂ થઈ કૉન્કોર્ડ વિમાનની સુપરજેટ ઝડપે પહોંચેલી આપણી પ્રગતિ કેટલી વામણી છે તેની વાત મુબઈના હીરાબજારના એક નવધતિકે મને બહુ માર્મિક શબ્દોમાં કહેલી, તેના જ શબ્દોમાં કહ્યું તો - ગુજરાતના ગામડામાં વસતાં મારા દાદીમા બળદગાડામાં મુસાફરી મંજેથી મોટરની મોટરમાં બેસતાંય તેમને ડર લાગતો. મારા પિતાજી મોટરની મુસાફરીથી દેવાઈ ગયેલાં પણ વિમાનમાં બેસવાની વાત સાંભળી તો તરત જ ના પાડી દેતા. હું ધંધાના કામકાજ માટે સુપરસોનિક વિદેશમાં વિમાનમાં બેસીને તોડું છું, પણ અવાજ કરતો પહેલું, અડધે ઊડતાં સુપરસોનિક કૉન્કોર્ડ વિમાનમાં બેસવાની વાત આવે છે ત્યારે મારા હૃદયના ધબકાણા વધી જાય છે. જ્યારે મુબઈમાં જન્મીને કોન્વેન્ટમાં ઉછરેલી મારી દીકરી કૉન્કોર્ડની મુસાફરી મસ્તીથી કરે છે પણ એને હું મારા ગામડે લઈ જઈ તો બળદગાડામાં બેસતાં એને ડર લાગે છે.

ધાંચીની બળદ આખો દિવસ ચાલે અને છતાંય અંત બિચારા ઠેરનો ઠેર હોય એનું નામ ગતિ. કોઈક ચોક્કસ પ્રેય સાથે સાચી દિશામાં સાત કંગલાં પણ પ્રાંડવા એનું નામ પ્રગતિ. આંખણે બેલદિલીપૂર્વક એટલું કબૂલ કરી લેવું જોઈએ કે પ્રગતિના આ જમાનામાં આપણે પ્રગતિ તો નથી કરી પણ ધાંચીના બળદની જેમ ઠેરના ઠેર પણ નથી રહ્યાં. અવળી દિશામાં આંધળકિયાં કરીને એટલા આગળ દોડી ગયા છીએ કે આજે સંકલ્પ કરીએ તો રાશ મૂળસ્યાને પાછા આવતાંય કદાચ પુગો વીતી જશે.

તમારું બાળપણ જો ગામડામાં વીત્યું હશે તો તમે રીશવના કોઈક તબક્કે એવો અનુભવ અચૂક કર્યો હશે કે તમારા ગામના કે સગાંસબંધીના કોઈક ભણેલાગણેલા દેવદૂતે અમેરિકા નામના સ્વપ્નલોકની સફર કરીને આવ્યા પછી કોઈક અલૌકિક અચરજ દીકાની અદાથી તમને કહ્યું હશે કે - અમેરિકામાં તો કામવાળી પેર કામ ફેરવા આવે તો પણ ગાડીમાં બેસીને આવે અને વામે અર્થબા અને અહોભાવની લાંગણી સાથે પુએર્તો રિકનર્ડ દેવદૂત સામે તાકી રહ્યા હશો. આજે પણ લોકો અમેરિકાને 'કન્ડ્રી આન બ્લીસ' (મોટરગાડીની પૈડાં ઉપર દોડતો દેશ) તરીકે આજબે છે, પરંતુ મોટરગાડીની પૈડાં ઉપર દોડતો આ દેશ તેનાં પૈડાં નીચે પૃથ્વીના પર્યાવરણ અને જીવસૃષ્ટિનો કેવો કચરપાણ બોલાવી દે છે તેનું યોદ્ધુ પોસ્ટ-મોર્ટમ કરવા જેવું છે.

અમેરિકામાં ફૂલ ચોક્કસ ફરોડ કાર છે. કામવાળી પણ કારમાં આવે તેવી આદર્શ સંસ્કૃતિના નિર્માણ માટે આનાથી ઓછી કાર તો પાલવે પણ નહિ. એ સમજી શકાય તેવું છે. આમાંની દરેક કાર વર્ષે દસ હજાર માઈલ ચાલે છે એટલે ફૂલ મળીને વર્ષે એક હજાર ચારસો અબજ માઈલની મુસાફરી

થાય. નાનું બચ્ચું પણ જાણે છે કે આ કારો બળદ કે ઘોડાની જેમ ઘાસ ખાઈને કે પાણી પીને ચાલતી નથી. અબજો વર્ષ પૃથ્વીના પેટાળમાં પેદા થતા ૬૦ અબજ ગેલન પેટ્રોલનો અમેરિકન કારો દર વર્ષે ધુમાડો કરે છે. આજે વાવીએ તો બે મહિનામાં ઊગીને તૈયાર થઈ જાય તેવું ઘાસ ખાઈને ચાલતી બળદગાડાં, ઊંટગાડાં કે ઘોડાગાડાંઓ રિન્-પુએબલ એનર્જીના પુગમાં આદર્શ વાહનો કહેવાંય કે અમંજો વર્ષ પછી તૈયાર થયેલ પેટ્રોલ - ડીઝલની ધુમાડો કરતા ટ્રક-ટ્રેક્ટર કે કાર જેવાં વાહનો, તે નક્કી કરવું બહુ અપરું નથી. મારતમાં પરિસ્થિતિ વળી વધારે ખરાબ છે. આહી તો પરદેશી સત્તાઓને પૂટણિયે પડીને ૬૩ ઑઈલ આપાત કરવું પડે છે. ગાવડિ દેવું કરીને પણ ધી-ધીવાની વાત કરેલી. આધુનિક ભારતના ધડવૈયા સત્તાધારીઓ, શ્રીમંતો અને શિક્ષિતોની રાષ્ટ્રપુટિન ત્રિપુટી વિશ્વબેન્ક અને આઈએમએફનું દેવું કરીને પોતે પેસા અને પોતાની ગાડીઓને પેટ્રોલ પીવડાવે છે. આ ફૂડ ઑઈલ મક્કત તો આવતું નથી. આરબ દેશોમાંથી દર વર્ષે હજારો કરોડ રૂપિયાના પેટ્રોલિયમ પ્રોડક્ટસ આપાત કરવા માટે દેવનાર જેવી કતલખાનામાં વિશ્વવિખ્યાત કાંકરેજ ઓલાદના બળદો અને મહેસાણી ભેંસોને રહેંસી નાખવામાં આવે છે. આરબ દેશોને પેટાં-બકરાંથી માંડીને ગાય-ભેંસાનું માંસ જોઈએ છે. અને આપણા રાજકારણીઓને પેટ્રોલ. આમ, આપ ભાઈ હરખા ને આપણે બેઉ સરખા - નો ત્રાગડો જામે છે અને માંસ સામે પેટ્રોલનો કડદો કરવામાં આવે છે. છેલ્લા ત્રાજ સમાચાર અનુસાર ગુજરાત પેટાં અને ઊંન વિકાસ નિગમે ૧૯૯૨-૧૯૯૩ના વર્ષમાં જ દુબઈ, મસ્કત, ઓમાન જેવા મધ્યપૂર્વના દેશોમાં પંદર હજાર પેટાંની નિકાસ કરવાનું વિચાર્યું છે. (પેટાં 'વિકાસ' નિગમ - પેટાંને આરબોના 'ટેસ્ટ બટસ' માટે માંસની લાનગીના સ્વરૂપમાં પરિવર્તિત કરવા દ્વારા પેટાંનો વિકાસ કરવા માંગતો હોય એમ સમજાય છે. આ પણ 'વિકાસ'નો એક નવો પ્રકાર લાગે છે).

દેશના અર્થતંત્રની જીવાદોરી સમો-પરણીની કામ જમા દિલમાં વ્યથા ઉપજાવતી હોય તેણે સમજી રાખવું જોઈએ કે તેની મોટર પણ વાંસતવામાં પેટ્રોલ કે ડીઝલથી નહિ પણ પ્રણયોના લોહીથી ચાલે છે. પેટ્રોલ, ડીઝલ, કેરોસીન, પ્લાસ્ટિક, પોલિયેસ્ટર, રંગ-રસાયણો જેવી પેટ્રોલિયમની કોઈ પણ આડપેદાશ વાપરનાર વ્યક્તિ આ કતલખાનામાં સીધી કે આડકતરી રીતે ભાગીદાર બને જ છે.

સ્વચ્છતાના આગ્રહી અમેરિકનો રોજની ચાર અબજ માઈલની મુસાફરી કરવા ૨૦ કરોડ ગેલન પેટ્રોલ વાપરી ચાર અબજ પાઉન્ડ જેટલો કાર્બનડાયોક્સાઈડ હવામાં ઠાલવી સમગ્ર પૃથ્વીના વાતાવરણને વંદુ ગોબરું બનાવી દે છે. હરામ હાડકાના

આ જીવડાંઓ જો એટલું નક્કી કરે કે તેમનામાં માત્ર એક ટકો મોટરમાલિકો અઠવાડિયામાં માત્ર એક વાર પગને ક્રશ્ટ આપીને ગાડીને ગેરેજમાંથી બહાર નહિ કાઢે તો પણ ચાર કરોડ વીસ લાખ ગેલન પેટ્રોલ બચે અને ૮૪ કરોડ પાઉન્ડ જેટલી કાર્બનડાયોક્સાઈડ વાતાવરણમાં ઉમેરાતો અટકે. કંઈ એક ગેલન પેટ્રોલ વાપરે એટલે વીસ પાઉન્ડ કાર્બનડાયોક્સાઈડ વાતાવરણમાં ઉમેરાય છે. એક ગેલન પેટ્રોલમાં ૧૮ મીલિલીટર એવરેજ આપતી કાર ૧૮૦૦ મીલિલીટર ચાલશે ત્યાં સુધીમાં તેણે એક ટન જેટલો કાર્બનડાયોક્સાઈડ ઉવામાં છોડ્યો હશે. અમેરિકાના વાતાવરણમાં કંકાતા કુલ કાર્બનડાયોક્સાઈડના ૨૦ ટકા કાળો તો ઓટો અને હળવી ટ્રકોનો જ છે. આ મોટરકારો માત્ર કાર્બનડાયોક્સાઈડ છોડીને કુતાર્યતાનો મનુભવ કરે તેવી સંતોષી નથી. ઉવામાં છોડાતા નાઈટ્રોજનઑક્સાઈડમાં પણ તેમનો સિંહભાગ (૭૪ ટકા) હોય છે. દર વર્ષે ૭૭ લાખ ટન નાઈટ્રોજનઑક્સાઈડ ઉવામાં છોડવા દ્વારા અમેરિકાના કારો એસિડવર્ષા વરસાવવામાં અગત્યની ગુનેગાર બને છે. વાતાવરણમાં ઉમેરાતા હાઈડ્રોકાર્બનસમાંથી ૨૭ ટકા હાઈડ્રોકાર્બનસ પણ આ કારો જ છોડે છે. એ જાણવું જરૂરી છે કે આ હાઈડ્રોકાર્બનસ વૃક્ષોનો અને મનુષ્યોનો ફેકસાનો નાશ કરવા માટે ખૂબ જાણીતો છે. રાતે આઠ વાગ્યે લાઈટોની રોશનીમાં મરીન-ડ્રાઈવના નેકલેસ ઉપર લાઈનબંધ દોડયે જતી કારોનું દૃશ્ય કદાચ સીડામણ લાગતું હશે પણ પાછળ મુમાડો છોડીને સડસડાટ દોડી જતી બે કારો ચોપ્રાટીની ફૂટપાથ ઉપર ચાલતા નિર્દોષ રાહપારીઓનાં હૈકસાં પ્રદૂષિત મુમાડાથી ગંરતી જાય છે. આમ, શ્રીમેત મોટરમાલિકોના પાડાના વાંકે પગે ચાલનારા પખાલીઓને પ્રદૂષણનો ડાંગ સહન કરવો પડે છે. કારમાં એર-કન્ડિશનર, પાવર-સ્ટીયરિંગ, પાવર બ્રેક્સ, ઓટોમેટિક વિન્ડોઝ જેવાં જેટલાં એક્સ્ટ્રા ફિટિંગ્સ નાખવામાં આવે તેટલું વધુ પેટ્રોલ બાળીને તેટલો વધુ મુમાડો તે કાર ઓકાતી હોય છે. સીસું કેટલી ખતરનાક ધાતુ છે તે કોઈપણ ભણેલોગણેલો માણસ જાણે છે. અમેરિકન આકારમાં દર વર્ષે કલવાતા ૪,૫૦,૦૦૦ ટન સીસામાં અર્ધોઅર્ધ કાળો મોટરકારોનો છે. ઉવામાંનું આ સીસું ધીરું ઝેર છે અને વર્ષો વીતતાં તે માનવ મગજ, લિવર, કિડની જેવાં અંગોને ગંભીર હાનિ પહોંચાડે છે, એટલું જ નહિ પણ ઊભા પાડને નુકસાન પહોંચાડી પાડનું ઉત્પાદન પણ ઘટાડે છે. દર વર્ષે માત્ર હિન્દુસ્તાનમાં મોટર અકસ્માતોમાં મરતા માણસોની સંખ્યા પચાસ હજારની છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો દર વર્ષે પચાસ હજાર માણસોનું ખૂન કરવાનું અપમૃત્યુ સામૂહિક રીતે આચરનાર મોટરચાલકોને મોટર ચલાવવા બદલ ગુનાહિત લાગણીનો અનુભવ થવો જોઈએ પણ અહીં તો ગંગા ઊલટી વહે છે, કારમાલિક પોતે કારની માલિકીને સ્ટેટસ સિગ્નલ માનીને ગૌરવ અનુભવતાં હોય છે અને મ્યુનિસિપલ સત્તાવાળાઓથી માંડીને રાજ્ય સરકારો

સુધીનાં સૌ કોઈ મોટરમાલિકોને માનીતી રાણીના કુંવરની ટ્રીટમેન્ટ આપે છે.

જેન સાધુઓ જોડે પગપાળા વિગર દરમિયાન અનુભવ્યું છે કે ગામડાનાં લોકોને હાઈવે ઉપર એક ગામથી બીજું ગામ ચાલતાં કે તેમના બળદ-ઉંટગાડામાં જવું હોય તો સરકારના રોડ પ્લાનિંગમાં તેમને માટે કોઈ જ સ્થાન નથી. જો તમે રોડ ઉપર ચાલો તો મારકણી ભેરાની જેમ દોડાદોડી કરતી ટ્રકો અને મોટરો ક્યારે તમારા સો વર્ષ પૂર્ણ કરી નાંખી તે કહેવાય નહિ અને રોડની બાજુએ ચાલવાં જોઓ તો રોડ બેન-વતા લખેલી સીસાં કાંકરી અને કપચી તમારા પગ વીંધી નાખ્યાં વગર કોઈ નહીં. હજારો વર્ષોથી જે ધૂળિયુ મારગ ઉપર કે ધોરની બેબે-માથેડા ઊંચી વાડો વચ્ચેના સાંકડા નેળિયામાં ઉનાળાની ભપોરે પલ્લ ઠંડકથી ચોલીમે કે ગાડામાં પરગળમ જવાનો ગામડિયાઓનો અધિકાર આસ્થાદેહની સડકોના ટ્રેસસાઈસિંગે ઝૂંટવી લીધો છે અને વધુ ને વધુ ગામડાઓને ડામરની પાકી સડકોથી જોડાવાની આ શોષક પ્રક્રિયાને પ્રગતિનું નામ આપવામાં આવે છે.

કોઈ રખે એમ માની લે કે ઝંડપી વાહન વ્યવહારના આ યુગમાં બળદગાડા કે ઘોડાગાડીના જમાનામાં પાછા જવાની વાત તદ્દન અવેશાનિક અને વાહિયાત છે. ૬૦,૦૦૦ કરોડના કમ્પાર્ટમેન્ટ ઈન્વેસ્ટમેન્ટ પછી પણ ભારતીય રેલવે જેટલાં માલસામાનનું પરિવહન નથી કરતી તેનાથી વધુ બોજો બળદગાડામાં જોતરતા બળદો પોતાના 'વૃષભ-સ્કન્ધો' પર આજે પણ ઘડી જાય છે. યંત્રરાસના આગમને ભારતીય ઇ.બ. અને લિલાનનાં અનેક ઉત્તમ અંગોને રહેરહે કરી નાખ્યાં. પહેલાં ચાલુ ડોન, મનુષ્યની હેરફેરનું કામ પશુઓ કેટલી કાર્યક્ષમતાથી કરી શકે તેની વાતો તોજાળી પગાડે તેવી છે. આઈન-એ-અકબરીના ઉલેખો મુજબ અકબરના લશ્કરની બળદો બોજા સાથે ૨૪ કલાકમાં ૧૨૦ મીલિનું અંતર કાપી નાખતા. એવરચંદ મેઘાણી-જે 'સોરઠી બહારવટિયા' અને 'સોરાષ્ટ્ર' રસધારની સૌર્ય અને શાહદત્તથી પ્રગળગતા વાર્તાઓ જેણે સૌથી ઘરો તેને ધરિયાજોજન પોડીઓની વાત અચૂક ખંબર રો. દશાંશ અને મેટ્રિક મેટ્રિસના જમાનામાં કલાક અને ફિલ્મીટરની પરિણામો જ કાતે કરતી મુબાઈની નવી પેટીને પડે અને જોજન એટલે શું એ પણ ખંબર નહિ હોય. 'મડી' (સંસ્કૃત ધટિકા) એટલે કે ૨૪ મિનિટમાં એક જોજન (બરાબર ચાર ગાઉ બરાબર આઠ મીલિલ બરાબર તેર ફિલ્મીટર)નું અંતર કાપતી ઘોડીઓ કાઢી દરબારોનાં પડે પડે રહેતી. પેટ્રોલ કે ડીઝલ વગર ખાલી રજૂ થઈ શકે અને આ આઈને કલાક બંનેસ ડિલોમીટરની એવરેજ આપતી પોડી મુ એકવીસમી સદીનું વાહન બનવા લાપક નથી. જોડાણ બંધને થયે પીઠવાળી ચરણદાસચળના શિખર ધનર્યામદાસચળ જમી અને હોસ્ટીન ફિઝિયનની ભૂલાલી દે તેવી ગીર ઓલાદની ગાયો

ઉપરાંત દેશી ઓલાદના ખાખા જાતવાન અથો આજે પણ તેમને કરી રહ્યા છે.

આજે લોકો પોતાની ગાડીઓને કોઈપણ પંચ ન પડે તે માટે જેટલી સાચવે છે. તેના કરતાં આજે કોઈ કોઈથી આ જાનવરોને સાચવવામાં આવતાં. માણસોને માટે પણ ચોખ્ખા પીનું દીપું ફૂલો બનાવી દેનાર જમાનામાં ઉત્તરેલા લોકોને એ વાતની તો કલ્પનાપ ક્યાંથી આવે કે એક જમાનામાં આ દેશમાં બળદોને પણ ચોખ્ખા લીની નાળી પોવામાં આવતી. કુટુંબના એક માણસની જેમ સંચાલેલા આ બળદો એવા જોરાવર બાત્રા કે કલ્પસતમાં આવતા ભગવાન મહાવીર ચરિત્રના એક પ્રસંગ અનુસાર આજે એક જ બળદો બળદ નદીના કણમાં ખૂબી ગયેલા ૫૦૦ ગાડીઓને એકલે કાચે (રાપર એકલ ખોલે) બહાર ખેંચી કાઢતો.

લોકસંસ્કૃતિમાં પશુઓના નામ નીચે લાગી, ધોડા, બળદ, ઊંટ, ગધેડા જેવાં પ્રાણીઓ અંગેના પરંપરાગત જ્ઞાનવારસાને સંપરતી જોરાવરસિંહ જાદવની નાની-નાની પુસ્તિકાઓમાં - ઝડપથી અને લાંબુ ચાલે છતાં યાક ચોછો લાગે તે માટે - જૂના જમાનામાં સોંઢણીઓને આપવામાં આવતા ખાસ પ્રકારના ખોરાક જેવાઝીણા ઝીણા પરંપરાગત નુરાખાઓ પણ સંપરવામાં આવ્યા છે. અગણ રબારી અને ભરવાડોને બાપીકા વારસામાં જ મળતું આ પશુવિજ્ઞાન જ્યારથી વેટરનરી કોલેજના ડોર ડોક્ટરોના પુનારે પેડાં ત્યારથી વિસરાવા લાગ્યું છે. પણ જ્યારે આ જ્ઞાન ગામડે ગામડે અને ઘરે ઘરે જીવતું હતું એ જમાનામાં મોડવગડના મહામાત્ય સુકુતકુમાર પેયડ સાહેબ ગિરનાર પર્વત પરથી સોંઢણીઓ પોતાની રાજધાની મોડવગડ (જિ. ધોર, મધ્યપ્રદેશ) સુધી મોકલી-છપ્પન પડી જેટલું રીનું માત્ર અઠી દિવસમાં ગિરનાર પર્વત ઉપર મંગાવ્યાની કથા જેનું ધર્મગ્રંથોના પાના ઉપર નોંધાયેલી છે.

પાલિતપ્રાણીના જગપ્રસિદ્ધ તીર્થધર્મમાં આવેલાં શનુજયના ડુંગરા 'પુષ્પ પાપની બારી'ના નામે ઓળખાતું ઊંટડી (સોંઢણી) ઉપર બેઠેલા રોઠ અને રબારીનું શિલ્પ પ્રત્યેક જેને જોયું હશે નાનાં બાળકો તો તે સોંઢણીના પગે વેંચેલી નીકળી જઈ મોટે પુષ્પશાળી છે કે પાપીતેની ચંકાસણી કરવાની કોશિશ કરતા હોય છે. પણ યાત્રિકોમાંના કોઈકને જ ખ્યાલ પડે કે ખરેખર આ શિલ્પ શાનું છે? લગભગ આઠસો વર્ષ પહેલાંના અણહિલપુર પાટણમાં ધીવટામાં આવેલા મંદિરમાં પાડીમાં વસતા રોઠ કામાશાની જાદુવારી પુત્ર પ્રતિભાદાસ કાર્તિક અને ચૈત્ર મહિનાની સુદ ચૌદશે સોંજનું પ્રતિક્રમણ (જેનું ધર્મની દુષ્ટતા ગહાની સાંપકાલીન ક્રિયા) કરીને પાટણ પાસેના જ ખારી વાવડી ગમ્મના રબારીને અને તેની ઊંટડીને લઈને પ્રાલિતાણાની જાત્રા કરવા નીકળી પડતા તે બીજે દિવસે પૂનમની બપોરના બાર પહેલાં તો ડુંગર ઉપર આદિચરદાના દરબારમાં હાજર થઈ જતા, એક વાર આવી જ એક વાર દરબારમાં રોઠ, રબારી

અને સોંઢણી ત્રણેનું મૂલ્ય પાલિતાણામાં જ થતાં ત્યાંના જેન સંધે તેમની સ્મૃતિમાં આ શિલ્પ રચીને તેમની સ્મૃતિને ચિરંજીવ બનાવી. રોઠ પાપદાસના વંશજો આજે પણ મંદિરમાં પાડીમાં છે અને સોંઢણી ઉપર બેઠેલા રોઠ અને રબારીનું એક રૂપ ૩૦૦ વર્ષ જૂનું તીર્થચિત્ર આજે પણ ત્યાં છે એટલે કોઈ આને ટાંકા પહોરની ગપ ન સમજ લે. માત્ર એક રાતમાં લે મુસાફરને લઈને પાટણથી છેક પાલિતાણા સુધીનો પંથ કાંપનારી એક સોંઢણી કેવી હશે તેની કલ્પના કરશો તો તમે તમારી મારુતિ કે એનઈ-૧૧૮ને ભૂલી જશો.

કાશીરથી કન્યાકુમારી અને દારકાની જગન્નાથપુરી સુધી જાતભાતનું કરિયાણું મહોર્યાડવાં પચાસ પચાસ હજાર બળદની પોકોના વિરાટ કાફલાને લઈને આખા હિન્દુસ્તાનને ખૂંદી વળતા લાખા વણઝારા જેવા વણઝારાઓના પોઠિયાઓ કદાચ ધી ધી જતા હોય તો પંચાએ ધી પર્યાવરણીય લાભ-હાનિનું લેખુંજોખું કરવામાં આવે તો પેટ્રોલ કરતાં ઘણું સસ્તું પડે એ વાતમાં કોઈ મીનમેષ નથી. હજી હમણાં સાઠ વર્ષ પહેલાં દસથી પંદર હજાર જેનોને અમદાવાદથી પાલિતાણાની પગપાળા જાત્રા કરાવનાર માકુભાઈ રોઠ યાત્રિકોના માલસામાનની હેરફેર માટે નવસો બળદગાડા સાથે રાખી રાકતા હોમ તો હિન્દુસ્તાનના એ સુવર્ણયુગમાં હજારો પોઠિયાઓને સાથે રાખી વણઝારા ધૂમતા હોય એ વાત ન માનવાને કોઈ કારણ નથી.

પરંતુ પેટ્રોલ-ડીઝલની આ ગંદી સંસ્કૃતિને દેશવટો આપવા માટે આપણે સૌથી પહેલાં તો ધોડાગાડીના ધોડાને કચ્છ ન પ્રેરે તે માટે રિશ્તાનો ઉપયોગ કરતા અભ્યુજનોને એ સંગતવલું પડશે કે ધોડાગાડીમાં બેસવાથી ધોડાને કદાચ થોડુંક કચ્છ પડશે પણ રિશ્તામાં બેસવાથી તો રિશ્તામાં વપરાતું ડીઝલ આપાત કરવા, દેવનારમાં જીવતા ડોરને ગીરી નાળી તેનું મોસા આરબ દેશોમાં મોકલવામાં આવે છે. સાથે સાથે મહાનગરોમાં જ્યાં ને ત્યાં જે તે રસ્તા ઉપર બળદગાડાં અને ધોડાગાડીઓના પ્રવેશ ઉપર બંધીના પાટિયાં લગાવી દઈ મોટરવાહનોને સરેઆમ દોડવાની છૂટ આપતા રાજકારણીઓની સાન કેકાણે લાવવી પડશે. નવરાત્રિના નજીક આવી રહેલા દિવસોમાં ડિસ્કો દાંડિયા ટીસવા વાવકેશરથી છેક જુહુ-સ્કીમ સુધી મારુતિ કે મર્સિડીઝ દોડાવવા યતનગની રહેલા તમારા લાડકવામા કે લાડકવાપીને કાનબુદી પકડીને ઘેર બેસાડી દેવા પડશે, પાંચસો ગલ્લી જવું હોય તો પણ સ્કૂટરની ડિક મારવા લલચાતા પગને થોડીક ચરણયાત્રા કરતાં ટેવડાવવાં પડશે, જ્યાં જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં ત્યાં પેટ્રોલ કે ડીઝલને બદલે પગ અથવા પશુનો ઉપયોગ કરવાનું 'પણ' લેવું પડશે.

'સોહામણી' આજની યાદગ ઝોડિયાં કરતી 'બિહામણી' આવતી કાલનું દર્શન જેને ઘઈ રોકતું હોય તેવા બુદ્ધિના સંવેદનશીલ માણસ માટે આમાંનું કશું જ અશક્ય નથી.

વિક્રમ સંવત ૨૦૪૭

- અનુલ શાહ

તમારા ઓરડામાં અજવાળું પાથરનાર વીજળીની ચાંપ કો'ક ગરીબ ગામડિયાના જીવનમાં આમાસનો અંધકાર પણ દેલાવી શકે છે

વીજળીની શોધ નવીસવી થઈ હતી તે જમાનામાં કો'ક યુરોપિયન કંપનીનો એજન્ટ કાઠિયાવાડના એક દેશી રજવાડાના ઠાકોરને તેમના રાજમાં વીજળી ફાંખલ કરવા સમજાવવા આવેલો. રાજમહેલમાં રાજસાહેબ અંગત વીજળીની જાતભાતની કરામતોનું વર્ણન ચાલી રહ્યું હતું. "બસ એક ચાંપ દબાવો એટલે અજવાળું થઈ જાય" ધી ધીને "ઉનાળાની ભરગરમાં ચાંપો દબાવો એટલે આંખો સાફ થઈ જશે" સુધીનું ગુણવર્ણન પૂરું થયા પછી ધી ધી કો'કાણે મારાવાર એક કાકો દરબારે ચેલા યુરોપિયનને પ્રણામ કરી "આ તો ભાઈ, તે બધી એના કામદારી વાત કરી, પણ એનો કોઈ ગેરકાયદો ખરો કે નહીં?" એજન્ટે જ્યારે કહ્યું કે "ગેરકાયદો ખોટો તો એટલું જ કે કો'ક વાર ફરેટ લાગે તો માણસ મરી જાય એવું બને" ત્યારે પળનામ વિલંબ વગર રાજાએ કહી દીધું કે "જે ચીજથી માણસ મરી જાય તેવી શક્યતા હોય તે ચીજમાં લાખ લાખ દાંડા હોય તો હાજીમારે એ ચીજ ન જોઈએ."

કાઠિયાવાડના એ ઠાકોરને તો વીજળીનો ફરેટ લાગે તો માણસ મરી જાય એટલા એક જ ગેરકાયદાની ખબર હતી. જ્યારે ગાંધીનગર આજે દિલ્હીમાં બેઠેલા ઠાકોરોને તો એ પણ ખબર છે કે જીવિદ્યુત મશીનો, થર્મલ પાવર સ્ટેશનો, અને ખાસ કરીને નાણવિદ્યુત મશીનો તો દુનિયા આખીને મોતને આરે લાવીને ઊભી કરી છે તેટલા ખતરનાક છે અને હાલમાં મારામત દેસાંઈ જેવા સર્વોચ્ચ આગેવાનોની એતલણીઓને ગણકાર્યા વગર તેઓ સુરત પાસેના કાકરાપારથી લઈને દેશભરમાં નાણવિદ્યુત મશીનો જાળું વિસ્તારતા જ જાય છે.

જીવવીજળી પેદા કરવા માટે જે વિરાટબંધો બીંધવામાં આવે છે તેની કેટલી ભારે સામાજિક પર્યાવરણીય કિંમત ચૂકવવી પડે છે તેનું અભ્યાસપૂર્ણ વર્ણન બ્રિટનના જીવિવિજ્ઞાત મેગ્સિન 'ઈકોલોજીસ્ટ'ના તંત્રી એડવર્ડ ગોલ્ડ સ્મિથ અને નિકોલ્સ હીલ્ડર્ડ 'સોશિયલ એન્ડ એન્વાયર્નમેન્ટલ ઈકોલોજીસ્ટ' એકત્રીત ગ્રંથ 'વોલ્યુમમાં દુનિયાભરના મોટા બંધારણો સ્ટડી મૂકીને કંઈ છે. હજારો લાખો ગરીબ માણસોને પોતાના બાળકો પરમાં ઉખેડીને ઠેકી દેવા સુધીનું કિરકા જ્યાં ધોળે ટિલો પણ પેસી ન શકે તેવા જંગલોને ઊખેડી દેવા અને આવી રીતે બીંધી વીજળી પેદા કરી શકે તેના રેકિર્કેટર્સ કે એરકન્સિશનર્સ ચલાવવામાં આવી રહેલા પાકને રાતદિવસ પાણી પૂરું પાડવા ઉલ્, એન્જિનો

ચલાવવામાં કંપો ફરતી ન્યાય છે એ એક ગંહન કોયડો છે. થર્મલ પાવર સ્ટેશનના કિસ્સામાં પ્રશ્ન 'વોલ્ટી રક્તાર બેઠંગી' જેવી જ હોય છે. રોડ કે રેલવે ઝડપે અમદાવાદ પાસેથી પસાર થતી વખતે સીએ સાબરમતી પાસે (જેને મોટાભાગના લોકો મિલના ભૂંગળા માની લે છે) થર્મલ પાવર સ્ટેશનના તોલિંગ ભૂંગળા જોયા હશે. તમે કદાચ જિંદગીમાં જોયા ન હોય એવા ઝેરી ભુમાડાની ધાંભલા (અને માટે ધૂપસ્તંભો જેવો કાવ્યાત્મક શબ્દ વાપરવાથી એની પ્રાછબ રહેલી મરશિયાની છાંટ ઓછી નથી થતી) એ ભૂંગળા ઉપરથી આકાશમાં ઊડતા તમને જોવા મળશે. આજુબાજુના મકાનોની અગાશી ઉપર પાવરસ્ટેશનમાંથી ઊડતી ઝીણી કોલસીના ધરનંદ ધર બાગી જાય છે. સાબરમતીના ઉપાશ્રયમાં ચાતુર્માસ કરતા જે ન સાધુઓના ચેત વસ્ત્રો દિવસભર ઊડતી ઝીણી કોલસીને કારણે સંજ રથાનુવર્ણ થઈ જતા હોવાનો અનુભવ તેમને મુખેથી સાંભળવા મળે છે. અમદાવાદ મ્યુનિ. કોર્પોના એક ટોચની કક્ષાના અધિકારી સાથે થયેલી અનીપ્રચારિક વાતચીત દરમિયાન તેમણે સામે ચાલીને નિખાલસતાપૂર્વક કબૂલ કરેલું કે મિલ પાવર સ્ટેશનને કારણે સાબરમતીનો વિસ્તાર થઈ રહ્યો છે. વધુ પ્રદૂષિત વિસ્તાર છે. કોલસામાંથી વીજળી પેદા કરતા આ થર્મલ પાવર સ્ટેશનો વાતાવરણમાં તગલાબંધ સલ્ફર અને નાઈટ્રોજન ઓક્સાઈડ્સ છોડતા હોય છે. ઉચ્ચ આકાશમાં તેમના બંધારણમાં રાસાયણિક પરિવર્તનો થયા પછી આજ કેમિકલ્સ એસિડના સ્વરૂપમાં વરસીને નદીનાળામાં રહેલો વનસ્પતિને, જીવસૃષ્ટિને ખતમ કરવા ઉપરાંત જયો વરસો ત્યાં જંગલોનો નાશ કરે છે. ત્યાં સુધી કે આ એસિડથી તે વિસ્તારમાં આવેલા મકાનોને પણ ધસારો પહોંચે છે. થર્મલ રિસોર્સીઝ ઇન્સ્ટિટ્યુટ 'બ્રોથિંગ ઇન્ડિગર' નામના પુસ્તકના ચાંકડા અનુસાર અમેરિકાની કેલેલીક પૂર્વીય પર્વતમાળાઓમાં વરસતા વરસાદમાં તો બિનપ્રદૂષિત વર્ષાજળની સરખામણીમાં એસિડનું પ્રમાણ બે હજારગણ વધારે નીંધાયું છે. આવી વિશ્વસનીય સંસ્થાની રિપોર્ટ ન હોય તો આપણું મન માનવા પણ તૈયાર ન થાય કે ત્યાંના વરસાદમાં લીંબુના રસમાં હોય તેટલું એસિડનું પ્રમાણ હતું. એસિડ-વર્ષામાં મુખ્ય ગુનેગાર સલ્ફર ડાયોક્સાઈડ છે અને અમેરિકામાં વાતાવરણમાં ઉભરાતા કુલ સલ્ફર ડાયોક્સાઈડમાંથી દુધ દેશના મળથી ઈલેક્ટ્રીક સાધનોનો વપરાશ હોય છે.

આ બધું વાંચીને ઈલેક્ટ્રીસીટીનો વપરાશ સદંતર છોડી દેવો એ તો કો'ક મહાસત્ત્વશાળી ડાયનેમિક વિરલાનું જ કામ છે. મજાનદરેક વાંચક ધારે તો એટલું તો ચોક્કસ નક્કી કરી શકે કે હવેથી બે દાદર ચઢવા માટે કે કે દાદર બિતરવા માટે સિફ્ટનું બટન દાબવાને બદલે ચરંશકમળને ખોડુક કપડે આપીશું. ઈલેક્ટ્રીસીટીના ઉત્પાદનમાં સીધું આડકતરું આટલું બધું શોખણ છે એ જાણ્યા પછી તારદેવ એરકન્ડિશનર માર્કેટની સામે આરવિદકુંજ ની રહેતા ધાનેરાના શ્રીમંતુ કુટુંબનાં સેવંતી શાહે પોતાના ઘરમાં વીજળીનો વપરાશ સદંતર બંધ કર્યો છે. ઘરમાં ડીર-બેલને બદલે તેમજ દરવાજાની બહાર એક દોરી બાંધી અંદર તેની સાથે જોડાયેલ ઘંટની વ્યવસ્થા કરી છે. બહારથી કોઈ પણ મહેમાન આવે તો દોરી ખેંચે એટલે અંદરની ઘંટ વાગે. જે સાંભળીને દરવાજો ખોલવામાં આવે. મહેમાનો માટે નોવેલ્ટીની નોવેલ્ટી અને નીજળીક ઝોન બેલનો ઉપયોગ ન કરીને પડે તે નકામી, સી કોઈ સેવંતીભાઈની જેમ ડીર-બેલ પર હાથ નાખતા પહેલાં દરવાજો શહેજ ખટખટાવીને કે એકાદ-બે ગૂબ મારી દરવાજો ખોલીનાની કોશિશ તો જરૂર કરી શકે. બહુ ગરમી લાગે તો ગયા ઉનાળામાં સેવંતીભાઈનો પરિવાર તેમની પત્નીને કરિંયાવરમાં મળેલ મોતીભરતનાં ચુંદર હાથવીંઝણાથી ધોડીક ગરમી દૂર કરી લેતો મદા પંખાની સ્વીચને તેમજ હાથ પણ લગડ્યા નથી. સાદા જીવનના પ્રેમી હોવાને કારણે શ્રીમંતુ હોવા છતાં એરકન્ડિશનર તો તેમજો વસાવ્યું જ નહોતું, પણ ઘરમાંના રેફ્રિજરેટરને વિદાય આપી પાણી ઠંડું કરવા માટે અમદાવાદી ઘડાનો વપરાશ શરૂ કરી દીધો. આની એક આડપેદાશરૂપે અતિશય ઠંડા પાણી અને બીજા પદાર્થો ખાવાથી શરૂ થયેલી મંદાઈને અને પાચન ન થવાની તેમની તકલીફો પણ દૂર થઈ ગઈ તેથી તેમનો વેદ પણ તેમની વીજળી હટાવી ગુંબેશથી રાજી છે. અમેરિકાના તમામ અણુવીજમયકો (વીજળી પેદા કરવાનો એક અપેક્ષાએ સૌથી અતરૂનાક રસતો) દ્વારા પ્રેદા થતી વીજળીનો અરધો અરધ હિસ્સો તો તેઓ રેફ્રિજરેટર્સ ચલાવવામાં જ ખર્ચી નાખે છે. અમેરિકામાં વપરાતી વીજળીના ૭ ટકા, રેફ્રિજરેટર્સ પાછળ વપરાય છે. જ્યારે શહેરોમાં વસંતા મોડેન અમેરિકનો તો તેમના કુલ વીજવપરાશના ૨૫ ટકા ફિજ પાછળ વેડફી નાખે છે. અમેરિકનોને ફિજ વાપરવાનું બંધ કરવા સમજાવવું અમરું છે પણ ઘરનું વાસ્તુ જ ઘડો મૂકીને કરવા દેવામેલ ભારતીયો ધોરે તો ફિજના ઠંડા પાણીની બોટલોને બદલે મટકાકોલાથી ચોક્કસ ચણાવી શકે. ત્રાંબા-ખિતબના વાસણનું અઝોડ મ્યુઝિયમ ખડું કરનાર 'વિશાલા'વાળા સુરેન્દ્ર પટેલ અમદાવાદમાં સોલાથી ગોતા જતા ભાગવત વિદ્યાપીઠની બાજુમાં આવેલા તેમના ગારમાટીના પેલેસની મુલાકાતે

આવનાર મહેમાનોને હોશહોશો તેમનું વીજળી વગર ચાલતું દેશી ફિજ અચૂક બતાવે છે. માટીનું આ નાનકડું સાધન વાતાવરણની ગરમી-ઠંડીને અંદર પેસતાં અટકાવી અંદરના ઠાકભાઈ, ફળફળાદિની સાચવણી વગર વીજળીએ કરે છે. માનવતા, અનુકંપા, જનસેવા એ જ પ્રભુસેવા અને ગરીબોની હમદઈની મોટી મોટી વાંતો કરનારને તો આમેય એરકન્ડિશનર કે રેફ્રિજરેટર વાપરવાનો અધિકાર નથી કારણ કે ઓઝોન લેયરમાં ગાબડું પાડી દુનિયાભરમાં કેન્સર જેવા રોગોનું પ્રમાણ બેહદ વધારી દેનારી સીએક્સીના ઉત્પાદનમાં સોથી મોટો ફાળો એરકન્ડિશનર્સ અને રેફ્રિજરેટર્સનો છે. સેવંતીભાઈનું આખું કુટુંબ મિશનરી ધગશવાળું છે એટલે એમની પત્ની પણ ચૂટણી વાટવાથી લઈને સૂક - પીપરીમૂળ જેવા મસાલા ખાંડવા ગ્રાઈન્ડર - મિક્સર - જ્યુસરનો ઉપયોગ કરવાને બદલે પરંપરાગત સાધનોથી ચલાવી લે છે અને સ્કૂલમાં ભણતા તેમના બે દીકરા અને દીકરી કરિશ્મા રાને વાંચવા માટે દિવેલના દીવાના અજવાળે વાંચીને પરીક્ષા આપવાનો આશ્રય રાખે છે. વર્ષોથી સેંકડો રૂપિયાનું વીજળી બિલ ભરનાર પરિવારનું મોટર ઝીરોનો ઓંકડો બતાવવા લાગ્યું એટલે બેસ્ટનો માણસ આવ્યો અને જ્યારે તેણે જોણ્યું આ લોકો રાને રાને પણ ક્રોઈંગ્ડિમમાં લાઈટને બદલે દીવો કરીને બેસે છે ત્યારે તેના મોંમાંથી પણ શબ્દો નીકળી પડ્યા, 'અરે! તુમ લોગ બમ્બઈ મેં જીતે હો કયા?'

વીસ કરોડ અમેરિકનો ભેગા મળીને દરે વર્ષે એક અંબજ ઈલેક્ટ્રીક બલ્બનો ખુરદો બોલાવી દે છે. આટલા બલ્બ જો જમીન ઉપર પાંચમાં ત્રોય તો રોજ ત્રણ એકર જમીન ભરાઈ જા. મુંબઈના ગુજ્જુ આર્કિટેકટો પણ એ એટલું નક્કી કરે કે તેમના ગ્રાહકોના ઈન્ટરિયરમાં સ્વીચ દાબવાથી એક સાથે બે કે ચાર બલ્બો ચાલુ થાય તેવા ફિટિંગ્સ ગોઠવવાને બદલે એક સ્વીચથી એક બલ્બ જ ચાલુ થાય તેવી ગોઠવણ કરે તો પણ વીજળીનો વપરાશ ઘટવા મારે, ગરીબોના કુબામાં તેલનું ટીપુંપ દોલલું કરવામાં શ્રીમંતોની કબર પર બળતા ધીના દીવા કરતા મહાનગરોના આલીશાન ફ્લેટોના દીવાનખાનાના ઝુમ્મરોમાં એક સાથે બળતા દસ - દસ, વીસ - વીસ બલ્બોનો ફાળો ઘણો મોટો છે. આપણે ભલે તેમને ધૂની, ચૌદમી સદીમાં જીવનારા કે જૂનવાણી કહીને વગોવી કાઢીએ પણ હિસા અને શોપણના પાયા ઉપર બિભેલી વીજળીથી ચાલતાં નાના મોટા કારખાનાની સંસ્કૃતિને હડસેદીને તેના વિકલ્પો લોકો સુધી પહોંચાડવા જુદા જુદા ક્ષેત્રમાં અનેક તરવરિયા લોકો 'એકલો જાને રે'ને જીવનમંત્ર બનાવી પોતપોતાની રીતે સક્રિય અને કાર્યરત છે. ધોળકા તાલુકાના ગુંદીમાં સર્વોદય આશ્રમ ચલાવતા

અંબુભાઈ શાહે જાહેર સંસ્થાઓમાં તથા મોટા જમણવારોમાં આટો દળવા માટે ઈલેક્ટ્રિક પાવરનો ઉપયોગ ન કરવો પડે તે માટે બળદથી ચાલતી તદ્દન સીદી આટો દળવાની ધંદી બનાવડાવેલી. સક્રિય રાજકારણમાંથી નિવૃત્ત થઈ સૌરાષ્ટ્રમાં કેશોદમાં અધ્યાપકામ હોસ્પિટલ સલાવતા રતુભાઈ અંબાણીએ આવી ધંદીની મોગણી કરતા અંબુભાઈએ પોતાના ગામડિયા સુધારને મોકલી કેશોદમાં આવી ધંદી ફીટ કરાવી આપી છે. હેલ્થ કલબ કે જિન્નેશિયમવાળા કમરની તંદુરસ્તી જાળવવા માટે હાથેથી ચંદી ચલાવી અનાજ દળવાની ફેશન શરૂ ન કરે ત્યાં સુધી મુંબઈની શ્રીમંતાણીઓ આગળ ધંદી જાતે તો નહીં પણ નોકર પારો પણ ચલાવડાવી ગરીબોની રોજગાર પ્રધારો કરવાની વાત કરવાનો કોઈ અર્થ નથી, પરંતુ આવી બહેનો પણ ધારે તો બળદધાણીનું તેલ વાપરી વીજળી બચાવવાની સાથે ગામડાના કો'કે ગરીબ ધોરીને રોટીની શોધમાં ધારાવીની ઝૂંપડપટ્ટીમાં અને તેના બળદને દેવનારના કતલખાનામાં ધકેલાતા જરૂર અટકાવી શકે. ગાંધીજીની ધંરડા અંતેવાસીઓ પણ બળદધાણીમાંથી શ્રદ્ધા ગુમાવી બેસી ધાણીના તેલના સંદિગ્ધ નામ નીચે પાવર ધાણીનું તેલ વેચતા થઈ ગયા છે, તે જમાનામાં ઓપેરા હાઉસના વર્ષમાં સંસ્કૃતિ ધામના મુવાનોએ મુંબઈના સૈંકડો પરિવારોને બળદધાણીનું તેલ પૂરું પાડી તલનું તેલ વાપરતા કરી દીધા છે.

જેટલા અંશે તમે કારખાનાની વસ્તુ વાપરતાં અટકીને માનવ ઊર્જા કે પશુ ઊર્જાના ઉપયોગથી બંન્નવાયેલી વસ્તુ વાપરો એટલા અંશે વીજળીનો વપરાશ ઘટે. આ સાદા ગણિતને અનુસરીને આ પુવાનો કારખાનામાં બંનેલી દૂધપેસ્ટથી લઈને બાકિંગ મોસોમાં સતત ઊડતી ડસ્ટ વડે ફેંકસાં બલાસ કરી દઈ કારીગરોને ટી.બી.ના દરદી બનાવતા - સ્ટીલના બાણા સુધીની અનેક ચીજવસ્તુઓના વિકલ્પે પરગણ્યું ફતમંજન અને પરંપરાગત કસારાઓ દ્વારા હાથે બનાવેલા કસાના વારણ પૂરાં પાડે છે. ખાદી ગ્રામોદ્યોગનું નામ પડે ત્યાં નાકનું ટેરવું ચડાવવા દેવાંયેલા લોકો પણ હવે તો કોર્ટેન્સ ઈન્ટરનેશનલ ટ્રેન્ડ બની ગયા હોવાથી ટ્રોબેટોનામાં ખાદીભંડારોમાં ઊમટે છે. પણ છતાંય આવી વાતોમાં હજી ધણા લોકોને ઘડિયાળના કાંટા ધાછા ફેરવીને દેશને અશુવિષ્ટ મથકોએ વીજળી પેદા કરવાના નામે અને રોશની પેટાવવાના નામે દુનિયાભરમાં ઠેર ઠેર કેવા મોતનાં વાવેતર કર્યા છે તેનો વહીવંચો ઉંખળવામાં આવે તો વીજળીની રોશનીની પાછળ છુપાયેલા કાળા ડિબાંગ અંધારા નજરે પડશે.

અણુ વીજળી મથકોમાં વપરાતું પ્લુટોનિયમ એટલું બધું મારક છે કે એકાદ રતલ જેટલું પ્લુટોનિયમ પણ જો વાતાવરણમાં ફેલાઈ જાય તો સમગ્ર પૃથ્વી ઉપરના પ્રત્યેક

માણસને ફેંકસાંનું કેસર લાગુ પાડી શકે. વીજળી પેદા કરવાની પ્રક્રિયામાં જે અણુ-કચરો નીકળે છે તેમાં પ્લુટોનિયમ નામનો આ દૈત્ય પ્રજા હાજર હજુર હોય છે. પુરાણ કથાઓમાં અમરપટો લખાવીને આવેલા દેવતાઓ અને રાક્ષસોની વાતો ઠેર ઠેર આપતી હોય છે. પ્લુટોનિયમ નામનો આ રાક્ષસ પણ અમરપટો લખાવીને આવ્યો હોય છે. અણુ વીજળી મથકો ઊભા કરીને વીજળી પેદા કરી ગામડે ગામડે વીજળી પહોંચાડી દઈ સો ટકા ગ્રામ્ય વીજળીકરણની સિદ્ધિઓની ગુલબાંધી હાંકનારની પં-રપ નહીં પણ રપ હજાર પેટીઓ સ્માશન ભેગી થઈ ગઈ હશે તે પછી પણ પ્લુટોનિયમ સક્રિય હશે. પાંચ લાખ વર્ષ પછી પણ જમીનમાં દાટેલા ભંડકિયામાંથી આ કિરણોત્સર્ગી રજ લીક થાય તો તે કાળના જીવોનું જીવંતર જેર બનાવી દેવાની શક્તિ તેનામાં પડેલી છે. ૨૮૦૦ ડિગ્રીની ગરમીને અંગનજલાળાઓ ઓકતા ચેનોબિલના ન્યુક્લિયર પાવર પ્લાન્ટના અકસ્માતના ૩૦૦ ચોરસ માઈલનાં વિસ્તારમાં વસતા દોઢેક લાખ લોકોને તાબડતોળ ત્યાંથી ખસેડી લઈને તેમની જનમભોમકાથી કાયમ માટે દૂર કરી દેવા પડેલા તે આપણે ભૂલવું ન જોઈએ. કાકરાપારનાં અણુ વીજળી મથકમાં આવું કાંઈ બને તો નજીકમાં જ આવેલા સુરત જેવા શહેરોની હાલત શી થાય તે તો કાકરાપાર સામે જંગ ચડેલા નારાયણ દેસાઈને પૂછવું જોઈએ. ચેનોબિલનો મોતનો પંજો હજારો કિલોમીટર દૂર સુધી પુરોપના દેશોમાં ફેલાવાથી ત્યાં ખેતરો, જંગલો, સંરોવરોને પણ કિરણોત્સર્ગી રજ અંબાડાવી ગયેલ. આ રેડિયો એક્ટિવિટીની અસરથી હજી તો સૈંકડો માદ્રસો ભાંતભાંતના રોગોથી રીબાઈને મરશે. અંદજિ એવો છે કે કેવળ રશિયા અને પુરોપમાં જ સિતેરથી ઓંશી હજાર માણસોને કેસરનો કોળિયો બનવું પડશે અને ચેનોબિલ તો પ્રતીક માત્ર છે. દુનિયાભરના દશો જ્યારે અણુ વીજળી મથકોને તાબા મારી રહ્યા છે ત્યારે ભારત સરકાર આખા દેશમાં ઠેર ઠેર આવા મોતના અકા ઊભા કરવાની દિશામાં તદ્દન બેજવાબદારીથી આગળ વધી રહી છે. તેઓ અત્ર-તત્ર-સર્વત્ર ચેનોબિલ ઊભા કરી રહ્યા છે.

ગાંધીજીનાં અંગત સચિવ તરીકે ખૂબ જાણીતા મહાદેવ દેસાઈના પૌત્રી ડૉ. સંઘમિત્રા દેસાઈ પોતે સર્જન છે અને રાજસ્થાનના રાવતભાઈ ખાતેનાં અણુ વિદ્યુત મથકે આજુબાજુના ગરીબ ગામડિયાઓના આરોગ્યની જે બૂરી વલે કરી છે તેનો તેમણે કદેબી અભ્યાસ કોઈ પણ સંવેદનશીલ માણસની આંખમાં આંસુ ગાવી દે તેવો છે. કાસવારે તમે છાપામાં જે તારોપુર અણુમથક ખોટકાયાની વાતો વાંચો છો ત્યાં અકસ્માતો એ અપવાદ નથી પણ નિયમ છે. આપુનિક પ્રગતિ પોતાના દુષ્કૃત્યો ઉપર ટાંકપિછોડો કરવા માટે તેને

રૂપાબા શબ્દોના વાધા પ્રહેરાવવામાં હોશિયાર છે. આવા અકસ્માતોને તેમણે અસામાન્ય ઘટનાઓનું નામ આપ્યું છે. ૧૯૮૦ સુધીમાં તારાપુર અણમથકમાં આવી ૩૪૪ અસામાન્ય ઘટનાઓ બની ચૂકેલી. અને તે પછી દર મહિને સરેરાશ આવી પાંચ અસામાન્ય ઘટનાઓ ત્યાં બનતી. કોઈકે અણુ શક્તિના પ્રયોગના વડાને કહેવું જોઈએ કે તેમણે આવા અકસ્માત ન બને તેને અસામાન્ય ઘટના કહેવા જેટલો નાનકડો સુધારો તો તાત્કાલિક કરી લેવો જોઈએ. "સ્ટેટ ઓફ ઈન્ડિયાઝ એન્વાયર્નમેન્ટ: અ સિટિઝન્સ રિપોર્ટ"ને નામે અંગ્રેજીમાં અને "હમારા પર્યાવરણ"ને નામે હિંદીમાં અનિલ અગરવાલે દિલ્લીથી બહાર પાડેલા આખ્યાસપૂર્ણ ગ્રંથમાં ૧૯૮૦ના માર્ચમાં તારાપુરમાં ગયેલ એક અકસ્માતના નોંધાયેલા કિસ્સામાં ભરમ કિરણોત્સર્ગી પાણી બહાર ડોળાઈ ગયેલું અને પ્લગ પછા તેની સાથે જ બહાર ફેંકાઈ ગયેલો. ગોતના કુવા જેવા તે કિરણોત્સર્ગી પાણીમાંથી આ પ્લગ શોધી લાવવાની જિગર તો કોની હોય? એટલે બાજુના ગામમાંથી અભણ ગામડિયાઓને પકડી લાવીને આ ખતરનાક ખાબોચિયામાંથી પ્લગ શોધી લાવવા તેમને ધકેલી દેવામાં આવ્યા. નિર્ણય શોધણ અને નધરોળ હિંસાનો આનાથી વરનો

નખૂનો કદાચ દીવો લઈને શોધતાં પણ ન મળે. વીજળીક સાધનોના અતિગમ્ય વપરાશો શહેરી લોકોને એટલા બધા સુગંધીલિપા બનાવી દીધા છે કે માનવીય અનુકૂળતા કોઈ પણ પ્રમ્ન તેમના એશઆરામમાં આડો આવે તો તેને ઈમ્પ્રેક્ટકલ, અવ્યવહારુ અશક્ય કહીને વગોવી કાઢવા તેમનું ગુનાહિત માનસ તેમને પ્રેરે છે. એટલે તેમના બાપદાદાઓ હજારો પેઢીઓથી જીવતા હતા તેવી રીતે જીવવાનું તેમને કહેવાનો કોઈ અર્થ નથી. પણ ટીવી, વિડિયો, એરકન્ડિશનર, પંખા, જ્યુસર, મિક્સર, ગ્રાઈન્ડર, લિક્કટ, ડોરબેલ. વોશિંગ મશીન, વેક્યુમ કલીનરથી લઈને ટંબુબલાઈટ સુધીના કોઈ પણ સાધનનો ઉપયોગ કરવા તેમની આંગળી લંબાય તે વખતે તેમને એટલું પણ જો માદ રહે કે વીજળીની જે ચાંપ તેમના ગોરડામાં અજવાળું પાથરી રહી છે તે કો'ક ગરીબ ગામડિયાના જીવનમાં અમાસનો અધિકાર રેલાવીને પેદા થઈ છે; તો એ હાથ કદાચ દસમાંથી પાંચ વાર તો અચૂક પાછો હટી જશે.

- અનુલ શાહ

વિડમ સંવત ૨૦૪૦

કાગળખાઉ સંસ્કૃતિ માંડને પણ મ્યુઝિયમ પીરો બનાવી દેશે

ભારતીય જીવનવ્યવસ્થામાં કુટુંબભાવના અને નિષ્પ્રજ્ઞ સ્નેહના સીમાડા 'એ બે બે અને અમારા બે' સુધી સીમિત રહેવાને બદલે મામા-માસી, કાકા, ફોઈ અને બહેની-સાળાના પડોળા વિસ્તાર સુધી લંબાતા અને તેનો પડથો ભારતીય ભાષાઓનો શબ્દવેભવ પણ બરાબર પાડે છે. અંગ્રેજીમાં તમારે કાકા અને મામા વચ્ચે તફાવત પાડવા માટે અંકલ શબ્દને પેટેનલ અને ગ્રેટાલિના વિશેષણનું પૂછકું લગાવવું પડે. તેવું જ માસી અને ફોઈનું. મા અને બાપ બંનેની બહેનો માટે આન્ટીથી થંલાસી લેવું પડે. બહેનના પતિ માટે સિસ્ટર હસબન્ડ અને ભાઈની પત્ની માટે બ્રધર્સ વાઈક વાઈપરનારા તેમની પાસે બહેની કે ભાઈની દેરાણી કે જેઠાણી, નણદ કે ભોજાઈ જેવા શબ્દો જ નથી. સંબંધવાળું શબ્દોની આ ઊંચાઈ તેના દ્વારા વાચ્ય સંબંધોની માન્યતા માટે નિરાશ જેવો મોં ભરી નાંખનારો શબ્દ દુરો કે કેમ તે સવાલ છે. આ દેશમાં સ્ત્રી 'મા'ના લગ્ન પૂર્વેના સગીઓનું પણ જે નકટમ 'મોસાળ' શબ્દ દ્વારા સ્કૂટ થાય છે તે ભારતીય કુટુંબમાં 'મા'ના દરજ્જાનું સૂચક તો જરૂર છે.

લીજીનીના ભડકા અને ડાગરના રોડના અતિક્રમણથી બચેલા મોસાળના ગામડે ઉનાળા-દિવાળીની રંજાઓમાં જવાનું થતું ત્યારે જેપેલો નાણિયાનું છાપરા નીચે લટકતો લાકડાના દેશવાળો લોખંડનો વાંકડિયા સળિયો મને આજેય બરાબર યાદ છે. લોકભાષામાં એને ફાળકી કહેતા. મોસાળથી ઘરે પહોંચ્યા પછી રાજપુરીથી પહોંચી ગયાના બબર આપતું અમે લખેલું રહ્યું-મડ્યું-પત્તું કે બાજુનું કસનાના શહેરથી ખરીદેલા સૂકા કોપરના બિલની નાનકડી ચબરખી એ જ એ ફાળકાનો વેભવ. આનંદ કિલ્લોલથી જીવતા ગામડામાં 'શેઠ' ગણાતા એ બહોળા પરિવારનો કાગળનો કુલ વપરાશ એટલો ઓછો કે કપારેક એ નાનકડો સળિયો ભરાતા બે-ત્રણ વર્ષ પછી વીતી જાય. પરમાં જે કોઈ ગિરિતે કાગળદેવીનું આગમન થાય તેની પ્રતિષ્ઠા કાગળમાં નાનકડું કાણું પાડીને એ સળિયામાં કરી દેવામાં આવે. ખરી ખૂબીની લાત લો હવે આવે છે. બે-ચાર વર્ષ જ્યારે એ સળિયો કાગળથી ભરાઈ જાય ત્યારે તમારા હાથમાં રહેલા એક દિવસના છાપાના કાગળ કરતાં પણ ઓછા કાગળના એ જથ્થાને ફેંકી નાંખી દેવાના. માસી માના મા મંજિલહેન નામના ૬૦ વર્ષના અભણ વૃદ્ધા કાગળના એ બધા ટુકડાને પલાળી ઓળ, ગૂગળ, મેદી જેવા પીકારા (બોન્ડેજ) લાવનારો જાતભાતનાં દ્રવ્યો તેમાં ઉમેરી એ કાગળના માવામાંથી શેરબીર/વજન સગાય તેવી દોપલીઓથી લઈને મજા બે મજા અનાજ સંધરવાની કામતા ધરાવતા મોટા સુંડલા બનાવતા. બગેલાની ખોખ જેવા ઊજળા એ દોપલા વજનમાં એટલા હલકા બનતા કે મજા-બે-મજા પાન સગાય એવો દોપલો ખાલી હોય ત્યારે માનું છોકરું પણ પોતાની તજની અને અંગૂઠાથી એને સાવ

આસાનીથી ઊંચકી શકે. કાગળના એક વધેલા વેડફાટને કારણે જંગલોના નીકળતા સંત્યાનામ ઉપર જ્યારે સેપિનાર મોજાય ત્યારે મંચ ઉપર બેનરની જગ્યાએ આ દોપલો ટીંગાડવો જોઈએ. પ્યાર-મોશના ફેશનેબલ નામ નીચે કાગળના માવાની બનેલી કાકમીરી આઈટનો ખરીદવા ખાલી ભંડારીમાં ઉમિટતા દેશી-પરદેશી ટોળાઓને જોયા ત્યારે મને માસી એ નિરંજન માતાપતીની માફ સવજ જ આવી ગયેલી. કાગળના શબ્દોની અર્થ કદી બજાવવા જેટલું ભણતર એમની પાસે નહોતું પણ શબ્દ દ્વારા ધ્વનિત અર્થને જીવનમાં જવી જાણવાનું ગણતર એમને વંશપરંપરાગત મળેલું. વેસ્ટમાંથી બેસ્ટ બનાવતા શીખવનારા કોચિંગ ક્લાસીસનું તો તેમણે નામ પણ નહોતું સાંભળ્યું પણ પેદી દર પેદી તેમને ગળપૂધીમાં જ એવા સંસ્કાર પાવામાં આવેલા કે પ્રકૃતિદત્ત કોઈ પણ ચીજવસ્તુનો લેડફાટ તેમના જીવનકોશમાં શોધો નહોતો જડતો.

અધ્યાત્મના પાપા ઉપર ચણાવેલા ભારતીય દર્શનો સ્પષ્ટપણે માનતા કે દુનિયાની તમામ ચીજવસ્તુઓનો મનફાવે તેમ ઉપયોગ - ઉપભોગ કરવાનો મનુષ્યને અધિકાર છે જ નહિ. જીવનયાત્રાના ઊર્જીકરણના માર્ગે મુસાફરી કરતા કરતા અનિવાર્યપણે જે વસ્તુનો ઉપભોગ કરવો જ પડે તેટલા પૂરતી જ છૂટ રહેતી અને માટે જ દેહાતીત ઘઈ ગયા હોવાને કારણે સુખપ્રાપ્તિ માટે જેમને કોઈ ભૌતિક પ્રધાનના ઉપયોગની આવશ્યકતા રહેતી નથી તેવા યુદ્ધ યાત્રાતંત્ર તરીકે કલ્પ્યું છે. આપણા મોડર્ન મિત્રો માને છે તેમ ભગવાન, સાધુ, ધર્મી, પાપી જેવી કંટગરીઓ એ કોઈ સાંપ્રદાયિક જડતાની સૂચક નથી. વસ્તુતત્ત્વના તારતમ્ય સુધી પહોંચીએ તો ભગવાન એનું નામ જેમનું રિસોર્સ પુરિલાઈઝેશન થાય હોય. સાધુ એનું નામ કે જેઓ ઝીરો કન્ઝેમ્શનનાં આદર્શને આંબવાના લક્ષ્ય સાથે ઓછામાં ઓછી વસ્તુઓના ઉપભોગ દ્વારા જીવન ચલાવે છે. શી કોઈનું એ ગર્જ નથી હોતું કે સ્વેચ્છિક ગરીબીનો સ્વીકારી તાઈ લપુતમ પાપાની જરૂરિયાતોથી ખાલાવી શકે પણ કમ-સે-કમ આવું લક્ષ્ય પણ જેનું બંધાયેલું હોય અને જિનજરૂરી પાણીનો પ્રાલો પણ વેડફાય ત્યારે તેની સાથેકલો રૂબ જેના હૃદયમાં જીવંત હોય તેનું નામ ધર્મી અને પાપી શબ્દ આપણે એવી વ્યક્તિને માટે પ્રયોજ શકીએ કે જેને માટે વર અને કુન્યાને પણ માસીને પોતાનું તરબાજું ભરનાર ગોરની જેમ 'ખાઓ, પીઓ ને મજા કરો'ની સંસ્કૃતિ જ જેના જીવનનો મુદ્દાલેખ હોય.

સાપીમાંથી, ધર્મી, ધર્મીમાંથી સાધુ અને સાધુમાંથી ઉપર ભગીની. ઉત્કાંક્ષી દિશા ચીમતા જીવનદર્શનમાં અલ્પતર ઉપભોગનો જ પંપાલ હતો તેને આપણે પાંડિતપણું લખીશ માની બેઠા અને આ દેશને બીજું અગેરિકા બનાવવાના સરમાન સાધનું સોશિયો-ઇકોનોમિક વેલવર્મેન્ટનું ભૂલભરેલું મોડેલ

આ ચીલછાનાં સ્વરૂપાકરૂપે અપનાવી દેશને દુર્દશામાં ગતીમાં
કેલી બેઠા. વર્ષ માંડ વપરાતા રોગ-બસેરે કાગળને પછા નકામો
ન જવા દેતી અશ્વિકસિત અને અવિકસિત દેશોની જીવનશૈલીની
સાથે-વિકસિત કહેવાતા પેલા બીજા વિશ્વના દેશોના પ્રતીક-
અમેરિકાની જીવનશૈલીને સરખાવવાથી વગર ટિપ્પણીએ બા
વાત સ્પષ્ટ થઈ જશે. દુનિયાભરની ફાલતુ વસ્તુઓ વેચીને
પોતાની તિજોરી તરબતર કરવા મથતી અમેરિકન કંપનીઓ
ગ્રાહકોના ફિલદિમાગમાં-અંનુ અછતું મહત્ત્વ પુસાડી દેવા
જાહેરાતના અને કેટલોગ વગેરેનાં ફરફરિયાનો મારો, પ્રોસ્ટ
ગ્રામ અમેરિકાના ઘરે ઘરે કરતી રહે છે. કચરા જેવા બજારું
નોરાકોને માટે વપરાતાં 'જંક ફૂડ' શબ્દની જેમ આવી કચરા
જેવી ટપાલને પણ તેઓ 'જંક મેઈલ' તરીકે ઓળખે છે. 'ફિક્ટી
સિમ્બલ ટિગ્સ મુ કેન્ડ' કુ દૂ સેવ થ અર્થના લેખકોએ મૂકેલા
એક અંદાજ મુજબ માત્ર આ 'જંક મેઈલ' માટે એટલા સ્થા-
કાગળ બગાડવામાં આવે છે કે એ કાગળોને જો અસત્-ક્ષયનીથી
બાળવામાં આવે તો તેમાંથી અઢી લાખ ઘરોમાં એર હીટરો
ચાલી સકે તેટલી ગરમી રેદા થાય.

દરેક અમેરિકનના ઘરે ગ્રામવામાં આવતી 'જંક મેઈલ'
એક વર્ષ સુધી ભેગી કરવામાં આવે તો તેનો સરવાળો પરદીઠ
દોઢ ઝાડ જેટલો થાય. આખા અમેરિકામાં માત્ર આ 'કચરા-
પત્રો' માટે દસ કરોડ વૃક્ષોને કુકાડાના હાવાની ભોગ બનવું
પડે છે. આ દેશમાં પછા પીમે પીમે આ 'જંક મેઈલ'નો ચેપ
લાગવાની શરૂઆત થઈ ગઈ છે. લગભગ રોજ છાપું ખોલવામાં
આવે ત્યારે છાપાની ગડી વચ્ચેથી સરી પડતું જાહેરાતનું ફરફરિયું
આનો જ એક પ્રકાર છે. અમેરિકનો દર વર્ષે ફૂલ મળીને વીસ
લાખ ટન જેટલી જંક મેઈલ ટપાલમાં મેળવે છે. જેમાંની જજ
ટકા ટપાલો તો ખોલવાની પણ તસ્દી લીધા વગર તેઓ સીધી
કચરાટોપલી ભેગી કરે છે. આ તો ખોલ્યા વગર ફેંકી દેવાતી
'જંક મેઈલ'ની વાત થઈ પણ જે ટપાલો ખોલવામાં આવે છે તે
સમયના દુકાંઓની સરવાળો કરવામાં આવે તો તેના જીવનના
કુલ મૂલ્યને આઠ મહિના જેટલો સમય તો આ કચરાને ખોલવામાં
જ જાય છે. માત્ર એક લાખ અમેરિકનોને આ 'જંક મેઈલ'ના
નાસમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવે તો દર ૧૬ દોઢ લાખ ઝાડ
બચે. દસ લાખ અમેરિકનો આ મફતની હજામતમાંથી ઊગરે
તો પંદર લાખ ઝાડની કાંસીની સાજા ટળે.

આધુનિક જીવનશૈલી આંમેય માણસના મંગલને
'ઈનોવેટિવ' બનાવે છે. રોજ કાંઈક નવું શોધવાની
પ્રેરણાનાં પાન તે માનવજાતને સૂક્ષ્મ કરાવ્યા કરે છે. કાગળ
વેડફવાનો આ તો એક જ રસ્તો થયો. આવા તો બીજા અનેક
'રોરને માથે સવારોર' જેવા રસ્તા તેમણે શોધી કાઢ્યા છે, અને
તે દિશામાં તેમની પ્રગતિની કુચ હજી પણ વણાયેલી જારી છે.
અમેરિકાની સફર કરીને આવેલો ચીનકાર હોલ્ડર તમને ત્યાંની
જે અનેકવિધ વાતો કરશે તેમાંની એક વાત હશે ત્યાંના દળદાર

વર્તમાનપત્રોની. પુસ્તકમેળામાં ચાતોના ઉજારા કરીને હોશે
હોશે વેચવામાં આવતા પ્રવાસવર્ણનોમાં પણ દોઢસો-દોઢસો
અને બસોબસો પાનાના દળદાર છાપાઓ દેસ જ મિનિટમાં
વાંચીને, પસંદગીમાં પણ આપવાની દરકાર ક્યા સિવાય ભૂગર્ભ
મેટ્રો-ટ્રેનમાં જ મૂકીને ઊભા થઈ જતાર કેવલક મુરોપિયનો કે
અમેરિકનોની વાતો તમે ઘણીવાર વાંચી હશે. ગુજરાતના
ગામડાની બે બહેનપણીઓ દિવસ દરમિયાન જોયેલા કે સાંભળેલા
કૌતુકની વાત કરવા પેળી યાપ અને ગૂંસપૂંસ કરતા કરતા
એકબીજાને "અલી, જોમું? અલી, સાંભળ્યું?" કહેતી જાય ત્યારે
કાંઈક અલૌકિક જોવાની કે સાંભળવાની જે ભાવ તેમના શબ્દોમાં
નીતરતો હોય છે તેવો જ અચરજ દીકાની ભાવ આવા
પ્રવાસવર્ણનોની બે લીટીની વચ્ચે રહેલું લખાણ વાંચવાનું સામર્થ્ય
ધરાવનાર વાચક પારખી શકશે. આવા રસાળ વર્ણનો લખીને
દસભાર પાનાના પ્રમાણમાં નાની છાપા વાંચનારના મનમાં
પોતે કાંઈક પછાત દેશના નાગરિક હોવાની લઘુતાગ્રંથિ પેદા
કરનાર લેખકોને ખ્યાલ પણ નહીં હોય કે બસો બસો પાનાના
એ દળદાર છાપાની સામાજિક પરિવરણીય કિંમત શી છે.

અમેરિકામાં પ્રગટ થતી છાપાઓની ખાલી એક જ
રવિવારની આવૃત્તિની હિસાબ ગણીએ તો તેને માટે જોઈતો
કાગળ બનાવવા માંડ લાખ ઝાડ કાપવાં પડે. વર્ષમાં આવતાં તો
બાવન રવિવાર હોય છે અને દરેક રવિવારને સોમથી શનિ
સુધીના બીજા છ વારનું તંગડું ફેરિલી હોય છે એ બધું ગણીએ
તો સરવાળો ક્યાં પહોંચે એ હિસાબ જાતે જ કરી લેજો. અમેરિકન
પેપર ઈન્ડિસ્ટ્રીના સર્વે મુજબ અમેરિકાના અમેરિકન દર વર્ષે
૧૨૦ પાઉન્ડ જેટલો ન્યુઝપેપર વાપરે છે. એટલે કે દર વર્ષે તે
છાપું વાંચવા માટે પૃથ્વીના પટ પરથી એક ઝાડ ઓછું કરે છે.
વર્તમાનપત્રોને માટે 'ચોથી જાગીર' (ફોર્થ એસ્ટેટ) અને
'લોકશાહીના પ્રહરી' જેવા શબ્દોના સાથિયા ભલે પૂરતા હોય
(હકીકતમાં તો શબ્દોના આવાં તોરણ બાંધનાર પણ પત્રકારો
જ હોય છે, એટલે મોસાળે જમણ ને મા પીરસનાર જેવો યાદ
વડાય છે.) પરંતુ વાસ્તવમાં તો છાપું ચલાવવા પાછળ કાગળખાઉ
સંસ્કૃતિ ઝાડને મ્યુઝિયમ-પીસ બનાવી દેશે, નકરા પંથાકીય
ઉદેશ સિવાય બીજું કાંઈ હોતું નથી. દુનિયાભરની બાળતોની
જાણકારી ગામડે ગામડે પ્રહોવાડવાની ડાહીડમરી વાતો તો
બ્રેઈનવોશિંગ અને પબ્લિસિટી ગિઝનેસનો એક ભાગ માત્ર છે.
બાકી એલિઝાબેથ ટેલરને હાલ કોની સાંધે લકડું ચાલી રહ્યું છે
કે બકિંગહામ પેલેસમાં ડાયેનાની ફૂપ દીકરો અવતર્યા કે દીકરી
તેની જાણકારીથી સામાન્ય માણસને તસુભાર જેટલોય કાપદો
પાતો પાથી. ફોઈંગરૂમમાં સોફાસેટ પર બેઠા બેઠા હર્ષદ મહેતાથી
માંડીને ગાભાજી ઠાકોર સુધીનાઓની વાતોના તડાકા બોલાવી
મુગજને દુનિયાભરની કચરો ભરવાની કચરા ટોપલીમાં ફેરવી
નાખનાર લોકોને સારા માણસ તરીકે કેમ જીવવું તેની માહિતી
મેળવવાની કુરસદ જ રહેતી નથી. પરમાં દીકરાને ઝાડા થયા

હોય તો સુંઠની ફાંકી આપણી કે પીપરામૂળની તો દિવસમાં દસ વાર પેલી-બાળકો ઉપર લાલ-પીળા થઈ જવાતું હોય તો તે ગુસ્સાને અંકુશમાં રાખવા શું કરવું તેની જાણકારી થઈ જરૂરી છે અને તે ગેળવવા છાપા-ચોપાનિયા વાંચવાની કોઈ જરૂર નથી. પાણીને તો પા કરતાં વધારે આંકડું મમસાન છાપાનું પડી ગયું હોય છે. પ્રજા એડિટરની જેમ ન્યૂઝ એડિટરના દહીંઓ માટે પણ કોઈક ઉપચાર ગોતી કાઢવો જોઈએ. તુકલીક તો એ વાતની છે કે લીલાછમ જાડોને રહસી નાખી મસાલેદાર માલ પીરસતા આ છાપા સાથે તમે દબાતા સુરે પંજા અંવાજ કાઢો ત્યાં તો છાપાદેવીના ભક્તો તમને કોમીબુક સ્ટોલની ચવાઈ ગયેલી દલીલોથી જુરી કાઢશે, છાપા ન હોત તો તમે આ સારા વિચારોનો પ્રયાગ કેવી રીતે કરી શકત? માહિતી અને જ્ઞાનના વિસ્ફોટના આ યુગમાં વર્તમાનપત્રો તો આખી દુનિયાને એક સાંકળે બાંધવાનું કામ કયું છે વગેરે વગેરે. જાણે છાપાના માલિકો દુનિયાને એક તાંતજો બાંધવા અને તમારા સારા વિચારોનો પ્રચાર કરવા જ છાપુ ચલાવતા ન હોય! એને કોણ સમજાવે કે ભલા ભાઈ, તુલસીના જમાનામાં નહોતું છાપું, નહોતા પિન્ટિંગ પ્રેસ કે નહોતી કાગળની શિલી અને છતાંય તુલસીનું રાસચરિત માનસ અને વ્યાસનું મહાભારત હિન્દુસ્તાનના ગામડે ગામડે અને ઘરે ઘરે પહોંચતું અને સદીઓ સુધી કરોડો લોકોએ તેમાંથી સજ્જનતાના ગુણો ઝીલી પોતાના જીવનને ઉર્વંગામી બનાવ્યું છે.

વૃક્ષારોપણની અને વનમહોત્સવની ઝુંબેશ ચલાવનારાઓએ લોકોને જાણ કરવી જોઈએ કે તેઓ રોજ બાર પાનાનું જે પતલું છાપું વાંચે છે તેનું વજન જે માત્ર ૭૫ ગ્રામ જેટલું હોય અને સવાર-સાંજ મળીને આવા માત્ર બે છાપા વાંચવાની તેમને દેવ હોય તો દર વર્ષે, તેમના વતી એક લીલા જાડનું અસ્તિત્વ નામૂદ કરી દેવામાં આવે છે. સમાજવાદના નારા લગતવારો આ દેશ વાંસના ટોપલા બનાવી ગુજરાન ચલાવનારી વાદી કોમની ભટકતી જાતિના ભાઈઓને જે ભાવે વાંસ વેચે છે તેના કરતાં સેંકડો (રિપીટ, રોકડો) ગણા ઓછા ભાવે ન્યૂઝપ્રિન્ટ બનાવનારી પેપરમિલો એ જ વાંસ પડાવી જાય છે અને કાચી માલ આટલા સબસીડાઈઝ્ડ ભાવે મળ્યા પછી પણ ન્યૂઝપ્રિન્ટના ઉત્પાદન ખર્ચ જેટલા ભાવ માગવામાં આવે તોય કાગારોળ મચાવી દેવામાં આવે છે. દેશભરમાં સૌથી વધુ પ્રદૂષણ ફેલાવનાર ઉદ્યોગમાં પેપર મિલોનું સ્થાન અવ્યલ નબરનું છે. તેમના દ્વારા ફેલાવાતા પ્રદૂષણની સોશિયલ કોસ્ટ કરદાતાની તિજોરીને બદલે કાગળની કિંમત પર ચડાવવામાં આવે તો કાગળ કદાચ ઓટલી ગોંધી માઈ જાય કે તમારે સરખા વજનની રૂપિયાની નોટો આપીને કાગળ ખરીદવો પડે.

છાપા વધુ ને વધુ વેચીને પાવડે પાવડે રૂપિયા થસડી જવાની રેટ-રેશમાં દુનિયાભરમાં છાપા પાનાની સંખ્યા અને પ્રિન્ટની નકલોનું પ્રમાણ વધારતા જાય છે. ન્યૂયૉર્ક ટાઈમ્સ અને લોશિંગ્ટન પોસ્ટ કે ઈન્ડિયન એક્સપ્રેસ અને ટાઈમ્સ ઓફ

ઈન્ડિયાની આ પાડાલકાઈમાં બિચાસ આડની (વિટરલી) ખો નીકળી જાય છે.

એવરેજ અમેરિકન બંધું મળીને વર્ષે ૫૮૦ પાઈન્ડ કાગળ વાપરતો હોય છે. આખા અમેરિકાના સરવાળો પાંચ કરોડ ૮૦ લાખ, આટલા કાગળ માટે ૮૫ કરોડ ઝાર કાપવા પડે. ચંડીમગા ભક્તની ચિપકો સ્ટ્રાઈલથી આટલા ઝાડ બચાવવા હોય તો એટલા ઝાડને તાત્કાલિક પડવા માટે આખા હિન્દુસ્તાનને ત્યાં લઈ જવો પડે. તેમ યુગો સુધી મહેનત કરીને હિન્દુસ્તાનની પ્રત્યેક વ્યક્તિને દર વર્ષે એક નવું ઝાડ રોપવા (અર્થ ઉછેરવા) તેવાર કરો તો જેટલા ઝાડ પેશ મામ એટલા ઝાડ તો અમેરિકન બંધુઓ દર વર્ષે તેમની કાગળભૂખ સંતોષવા જ કાપી નાખે છે તમને એમ લાગે છે કે આ કાગળખાઉ... કાગળખાઉની રાસસી સંસ્કૃતિને હડસેલી દીધા વેગર માત્ર વનીકુરજની રૂબેરૂ ચલાવ્યા રહી તમે દુનિયાને લીલીછમ બનાવી શકો?

ચક્રમ જેવા છાપા અને મેગેઝિનોનો ઢગલો ટિપોય ઉપર કરીને સવારનો ઓનેરી સમય તેની પાછળ વેડફી દેવાને બદલે ચિરંજીવ મૂલ્ય ધરાવનારા કો'ક સુંદર પુસ્તકમાં ડુબકી મારવાથી એકાદુ સાચકલું મોતી પ્રાપ્ત થાય તેવું ન બને? કો-વેન્ટવાળાને તો વટ પાડવાનો હોય છે પણ બાકીના બાળમંદિરો અને પ્રાથમિક શાળાઓ નોટબકોની સાથે સાથે સ્લેટ-પેનનો ઉપયોગ શરૂ કરાવે તો દર મુજબે બચતી નોટબકોનો ઢગલો પર્વત જેટલો ઊંચો થઈ જાય. રેલવેના બુકસ્ટોલ્સ તથા રસ્તાની ફૂટપાથ ઉપર વેચાતી કાગળ ચોપડીઓને અડીશ પણ નહીં તથા બજારમાં જઈશ ત્યારે મીઠી ખંરીદીને પ્લાસ્ટિકની તો નહીં જ પણ કાગળનીય કોમળી કે રેપરમાં મઠાવવાને બદલે પેરથી લઈ ગયેલી કપડાની થેલીનો જ ઉપયોગ કરીશ જેવી નાનકડી શરૂઆતો કરવામાં આવે તો પણ પેપર મિલના પ્રદૂષિત પાણીથી સડી ગયેલી કિડનીથી મરી ગયેલ જુવાનિયાની વિધવા માન હાથકારામાંથી આપણે તો જરૂર બચી જઈશું.

રાધનપુરના એક ચુસ્ત જેન સાથે થયેલી વાતચીતમાં તેણે તેના બાળપણની તાજી કરેલી એક વાત આપણે સૌએ કદ્યમાં કઠારી રાખવા જેવી છે. જેનો જ્ઞાનની જેમ જ કાગળ જેવા જ્ઞાનના સાધનો-ઉપકરણોને પણ પવિત્ર માનતા હોય છે. એ ભાઈના કહેવા મુજબ નાનપણમાં રાધનપુર રહેતા હતા ત્યારે ઘરે મહેમાન આવે એટલે મા ફદોઈને ત્યાં પૈડા લેવા મોકલે. પણ પૈડાનું બોક્સ પણ કાગળનું બનતું હોવાથી તેની આસાતના (ફૂરુપયોગ) ન થાય એ માટે મા ઘરેથી પિત્તળનો ખાલી ડબ્બો લઈને જ મોકલે અને ફદોઈ બોક્સ આપે તો પણ મા પાડીને તેઓ પિત્તળના ડબ્બામાં જ પૈડા લઈને આવતા. કાગળના ટુકડામાં જેને ઝાડ પર ઉગામાયેલ ફુલડીનું સિત્ર દેખાતું હોય તે વ્યક્તિ રાધનપુરી જેન પરિવારના આ જૂનવાણી રિવાજ ઉપર આકર્ષીત પોઝાપા વિના નહિ રહે.

વિક્રમ સંવત ૨૦૪૦

અનુલ શાહ

ખાદી : એક બીસમી સદીનાં યુવાનોનું વસ્ત્ર

ઑક્ટોબર, ડિસેમ્બર અને માર્ચના ડિસ્કાઉન્ટ-પરિપાકમાં ફોર્ટના ખાદી ભંડારમાં દેશવિદેશના ખાદી પ્રસિદ્ધિથી સંકળે જાતની ખાદી ખરીદવા ઉમટી પડતા હોય છે. વર્ષ દરમિયાન વળતરના આવા ત્રણ ગાળા દરમિયાન કોડોની ખાદી - અંગ્રેજી નૃત્યપોશાકો ઉપયોગ કરીએ છીએ. કેઈકેમી જેમ અને કાઉંપાવાડી બોલીમાં કહીએ તો ભારમાગરમ ભજિયાની જેમ વેચાતી હોય છે. પણ આ તો એવા લોકોની વાત થઈ કે જેઓ એક વાર આ ખાદી ભંડારની મુલાકાત લીધા પછી મધ્યમ માટે ખાદીના આશિક થઈ ગયા છે. હજી જિંદગીમાં ખાદીભંડારના પગથિયે પગ પછા ન મૂકનાર એવા હજારો લોકો છે કે જેઓ ખાદીનું નામ સાંભળતાં જ નાકનું ટેરવું ચડાવી મોં મચકોડે છે. તેમને મન ખાદી એટલે વહાણના સડ કે અનાજની ગુણી જેવું જાડું ખાદેડ કપડું. પણ વાસ્તવિકતાની દુનિયા કાંઈ જુદી છે, છ કાઉન્ટનાં જડા ભંડારના વહાણના સડ જેવા કપડાંથી લઈને ચારસો નંબરના ભંડારના ઠાકાની મલમલ જેવા બારીક કપડાં સુધીની આખી રેન્જનો વાયક 'ખાદી' શબ્દ છે. ભારતીય જીવન વ્યવસ્થાના જુદા જુદા પંસાઓ ઉપર વાર્તાલાપોના નિષિતે અમેરિકામાં સિનસિનાટી કે યુરોપમાં એન્ટવર્પ-બ્રુક્સ જેવા શહેરોમાં જવાનું થયું છે ત્યારે પણ બંગાળ ખાદીની કફની અને આંધ્ર હો સૂતીના ચૂડીદાર મજેથી ચાલી શકે છે તેનો લેખકને જાતઅનુભવ છે. 'બાવા બન્યા એટલે હિન્દી બોલના ય પડે'ની જેમ થણા લોકોના મનમાં એવું ભૂત ધૂસી ગયું હોય છે કે પરદેશ જઈએ એટલે સુટ પહેરવો જ પડે. ધણીવાર તો જેમના શરીર ઉપર સુટ હંગર પર વળંગાડેલા ઓટ-પેન્ટ જેવો શોભતો હોય તેવા લોકો પણ પરદેશ જતી વખતે એરપોર્ટ ઉપર કોટ-પેન્ટમાં ફોટા પડાવે ત્યારે સંસ્કૃત નાટકના 'વિદૂષક' અને ભક્ષીના 'રજાલા'ની યાદ એકી સાથે આવી જાય છે. યુરોપિયનો ભારતમાં આવે ત્યારે ધોતિયું કે સાડી અપનાવતા ન હોય તો ભારતીયો ત્યાં જાય ત્યારે તેમનો જ ડ્રેસ પહેરવો તેવો આગ્રહ શાને? આજકાલ તો ઠાકાની મલમલને માદ કરાવે તેવી પાતળી 'બંગાળ ખાદી' મુર્ચિદાબાદ બાજુના બંગાળી વણકરો બનાવે છે. આવી પાતળી - મુલાપમ ખાદીનાં કફની-ચૂડીદાર પહેરીને ખાદી ઉપર પ્રવચન આપતી વખતે સભામાંથી એવા પ્રશ્નો પણ પૂછાયા છે કે 'ખાદીની વાંત કરનાર તમે જ કેમ મિલતા કપડાં પહેાં છો?' કહેવાંતો મતલબ એ કે મિલનો ભ્રમ થાય તેવા બારીક ખાદીનાં કપડાં પણ આજકાલ બને છે અને મળે છે. કેટલાક લોકો માને છે તેમ ખાદી એ એક્સિને શોધેલા વીજળીના બલ્બની જેમ ગાંધીનું ઈન્વેન્શન નથી. અંગણિત

વર્ષો પહેલાં આદિ રાજા સંપત્તે પોતાના પુત્ર ચક્રવર્તી ભરત અને બાહુબલિને પુરુષની બોતેર કળાઓ અને સો શિલ્પો શીખવ્યાં તેમાં જ કાંતણ અને વણાટ (તનુવાય)ની કલાઓ પણ શીખવેલી. પછી તો એ વિજ્ઞાન દુનિયાભરમાં ફેલાઈ ગયું. ઘરે ઘરે પાળવામાં આવતી ગાય દોહવાનું કામ મુખ્યત્વે ઘરની કુવારી કન્યાનું રહેતું હોવાથી દોહવા માટે વપરાતા સંસ્કૃત કિયાપદ 'દુહ' પરથી બનેલો શબ્દ 'દુહિતા' કન્યાને માટે વપરાય છે તે જ રીતે અંગ્રેજીમાં ફ્રમારિકા માટે વપરાતો Spina-dor શબ્દ કાંતવા શબ્દ કાંતવા માટે વપરાતા અંગ્રેજી કિયાપદ 'સ્પિન' પરથી બનેલો છે. પોતપોતાના વસ્ત્રોની જરૂરિયાતો સંતોષવા દુનિયાભરમાં ઘરે ઘરે રીંટિયો ચાલતો અને ખાસ કરીને કન્યાઓ આ કાંતણનું કામ કરતી માટે 'સ્પિનસ્ટર' શબ્દ જ કુવારી કન્યાની વાયક બની ગયો. ખાદી ભે કપડાંની કોઈ જાતનું નામ નથી. ખાદી એટલે હાથે કાંતેલું, હાથે વણેલું કોઈ પણ કુદરતી રેસાનું કપડું. પછી તે સુતરાઉ પણ હોય, ઊન પણ હોય કે રેશમ પણ હોય. બીજા અનેક કળાઓ અને વિજ્ઞાનોની જેમ વસ્ત્રકળાની બાળતમાં પણ હિન્દુસ્તાન જગાનાઓ સુધી 'ટોપ'ના સ્થાને હતું. રેશમ જેવા મુલાપમ વસ્ત્રો બનાવવાની કળામાં હિન્દુસ્તાનના પેંગડામાં ધ્રગ ઘાલવાની તાકાત દુનિયાના કોઈ દેશમાં નહોતી. આનાં અદબક વર્ણનો આપણા અનેક ગ્રંથોમાં વેરાવેલા જોવા મળે છે. સંસ્કૃત-માકૃત જેવી દિવ્ય ભાષાઓને તરછોડીને વ્યાકરણદુષ્ટ અંગ્રેજીમાં ગોટ-ખીટ કરવામાં ગૌરવ અનુભવિતા આપણે ધર્મગ્રંથોના વાંચનથી વિમુખ થઈ ગયા છીએ, નહિતર આપણા ધર્મગ્રંથોમાં આત્મિક ઉર્ધ્વીકરણની સાથે સાથે આનુષંગિક વિધિઓની માહિતીનો જ દરિયો ઠલવાયો છે તે દંગ કરી દે તેવો છે. જેનોના જપ આળમાં સીધી પહેલાં આચારંગ સૂત્રની શરૂઆતમાં જ સૂતરનાં જે વૈવિધ્યનું વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે ટીકકાર મહર્ષિઓની બહુમુખી પ્રતિભાની પણ ઓળખ આપનારું છે. વનસ્પતિઓ અને ખનિજ દ્રવ્યોનું બનેલું જીવજડ જગત અનેક ચિન્તાકૃતિઓથી ભરપૂર છે. માટે જ કદાચ આપણે ત્યાં પહેરવામાં આવતાં વસ્ત્રોના ચુભાશુભ પરમાણુઓની પણ એક ચોક્કસ અસર માનવામાં આવી છે. રેશમી વસ્ત્રોનું પ્રાચીન રીતરિવાજો - વિધિવિધાનોમાં જે મહત્ત્વ ઓકવામાં આવ્યું છે તેમાં કદાચ આવું કોઈક પરમાણુ વિજ્ઞાન પણ કારણ કોઈ શકે. અમુક જાતની શ્રેષ્ઠ હરડે જો હાથમાં લેવા માત્રથી રેચ કરાવી શકતી હોય તો રેશમ, ઊન કે સૂતર જેવા કુદરતી રેસાનાં વસ્ત્રો પહેરવા માત્રથી તેની

અસરો શરીર પર થતી હોવાનું માનવામાં કોઈ વાંધો હોઈ શકે નહીં. રેશમના કીડાને મારીને બનાવાતા હોવાથી રેશમી વસ્ત્રોને બદલે આર્ટ સિલ્કના સિન્થેટિક રેશમોનો પ્રચાર કેટલાક લોકો કરે છે અને ભોળી આમજનતા ખોર સિલ્કને બદલે મોલિપેસ્ટર કે ટેરેલિન પહેરતી થઈ જાય છે. પણ ખોર સિલ્કના કપડાં બનાવવામાં જો રેશમના કીડા મરતા હોય તો આર્ટ સિલ્કના કારખાનાનું પ્રદૂષિત પાણી અને ધુમાડાં તો નદીનાં માછલાંથી લઈને માણસ સુધીની આખી જીવસૃષ્ટિને મારે છે. આ તો કીડાની હિસાનું બકરું કાઢવા જતાં સમગ્ર જીવજગતની હિસાનું આખું ઊંટ પેસી જાય તેવો ઘાટ થયો. બેંગલોર બાજુ બિરલાની રેશમ બનાવનારી મિલોએ કેવો કાળો કેર વર્તાવ્યો છે તેની જાણકારી જેને હોય તે ખોર સિલ્કના બહાલામાં આર્ટ સિલ્ક કે તેવી જ બીજા કૃત્રિમ રેશમોથી બનેલા વસ્ત્રોની ભલામણ તો નહીં જ કરે અને હવે તો જેને રેશમના કીડાની હિસાનું પણ ભાળીદાર થયા સિવાય ખોર સિલ્ક પહેરવું હોય તેને માટે ખાદીભંડારોમાં ગળતું 'મટકા સિલ્ક' સોધી સારો રસ્તો છે. એના નામમાં વપરાતાં મટકા શબ્દને તમારા ઘરમાં પીવાના પાણી માટે વપરાતા મટકા શબ્દ સાથે કોઈ સંબંધ મળી. એનું ખરું નામ 'મુંદકટા સિલ્ક' છે. રેશમનો કીડો પોતાના મોંમાંથી જે લાખ ગરમ છે તે જ તેના શરીરની આસપાસ વીંટળાઈ જઈ કોરોટાનાં સ્વરૂપમાં પરિવર્તિત થઈ જાય છે. આ કોરોટાનો તાર એ જ રેશમ છે. રેશમનો આ તાર મેળવવા માટે લાલચુ નેપારીઓ કીડાને જીવંત ઉકાળી દઈ તાર ખેંચી કાઢે છે. જો આખો તાર મેળવવાનો લોભ જતો કરવામાં અને તો કીડો થોડો મોટો યાય એટલે પોતાની જાતે જ ગોંધાં રહેલાં એસિડ વડે આજુબાજુ વીંટળાયેલા કોરોટામાં કાણું પાડીને બહાર નીકળી જાય છે. પાછળ બસે છે ખોર સિલ્ક (કોરોટા)ના ટુકડા. પરંતુ ટુકડા ટુકડા થઈ ગયેલા કોરોટાને ફરીથી કાંતીને તાર બનાવવો પડે છે. દેશી કળાઓને ખતમ કરવાની બસો વર્ષથી ચાલતી મુંબેશને પરિણામે આ ટુકડાને દુશળતાપૂર્વક કાંતી તેમાંથી એકસરખો 'સ્મૂથ' તાર બનાવી શકનારા કારીગરો મળતા નથી એટલે આ મુંદકટા સિલ્ક (ફિસર્મે સે કીડાં મુંદ સે કાંટકર નીકલ ગયા હૈ) કીડાને ઉકાળીને કાઢેલા તારમાંથી બનેલાં સિલ્ક કરતાં થોડુંક ખરબચડું બને છે. આર્ટ સિલ્ક જેવા સિન્થેટિક વસ્ત્રો ફૂડ ઓઈલ જેવી ગંદી ચીજની આડપેદાશ છે. એ જાણ્યા પછી તેના ઉત્પાદનથી લઈને ડિસ્પોઝલ સુંધીની પ્રક્રિયામાં જિહ્વિત હિસાથી બચવા ઘણા જાનો ખાદી ભંડારના મટકા સિલ્કના તાકામાંથી ચાર અને ત્રણ વારનું કપડું ફડાવી દઈ પૂજા માટેની ધોતી અને ખેસ તરીકે તેનો જ ઉપયોગ કરતા થઈ ગયા છે.

જેટલા રોગો મટાડે છે તેના કરતાં કઈ ગણા બીજા

નવા રોગો પેદા કરનારી એલોપથીની દવાઓનો પ્રચાર કરતી હોસ્પિટલોમાં લાખો રૂપિયાનું દાન આપતા શ્રીમંતોની દષ્ટિ આવા કળા-વિજ્ઞાનોને જીવંત કરવા તરફ વળે તો રેશમ કરતાંય સુવાળા વસ્ત્રો વનસ્પતિના રેશમાંથી પણ બનાવી શકાય તેમ છે. આચારંગ અને અનુયોગદ્વાર જેવા જેન ગ્રંથો ઉપરાંત યનુ અને યાજ્ઞવલ્ક્યની સ્મૃતિઓ મહાભારત અને રામાયણ તથા આઈના - એ - અકબરી જેવા મુસ્લિમ ગ્રંથોમાં પણ રેશમ જેવા કૌમ વસ્ત્રોના જે ઉલ્લેખ આવે છે તે કૌમ વસ્ત્રો અજસીના રેશમાંથી બનતા. શાસ્ત્રી શંકર દાજી પટે નામના વિદ્વાન મરાઠી બ્રાહ્મણ સો વર્ષ પહેલાં લખેલો 'શ્રી આર્યભિમક અથવા હિંદુસ્તાનનો વેદરાજ' નામનો ગ્રંથ 'સસ્તુ સાહિત્ય' તરફથી છપાયેલો છે. તેમાં અરધપરુદન કરતા શાસ્ત્રીજી એમ લખે છે કે અર્ધસીના રેસા (વાક)માંથી ઉત્તમ કૌમ વસ્ત્રો બનાવવાનો પ્રાચીન હિંદુસ્તાનમાં પ્રાચીનકાળથી ચાલી આવતી પણ છેલ્લા લગભગ બસો વર્ષથી એ દિવાજ બંધ થયો છે. સંશોધનના નામે ધોળા હાથોએને પૈદારલી જાત-ભાતની સંસ્થાઓ આવી બાબતોમાં સંશોધનો હાથ ઉપર લે તો એ કપાને કરી જીવંતી કરવાનું સાવ ઓશકય તો નથી જ.

ખાદી-રેડિયો અને હાથશાળાના આ ક્ષેત્રને મરજાતોડ યા મારતા રહેવામાં સૌવા પહેલાં નંબર સરકારી પોલિસીઓનો છે. રોશનિ દાનું 'ઈકોનોમિક ડિસ્ટરો ઓફ ઈન્ડિયા' જેવો ગ્રંથ હશે તેને ખાલ હશે કે દત્તી કાપડ ઉદ્યોગને ખતમ કરવાના પ્રિટિશ કાવાદાવ: સામે દાદાભાઈ નવરોજીએ કેવો જંગ ખેડેલો! આઝાદ ભારતની ટેકસ્ટાઈલ પોલિસી જો તેમના જાણવામાં આવે તો દાદાભાઈ કબરમાં જ ઊંચાનીચા થઈ જાય. લોકોની આંખમાં ધૂળ નાખવાના હાથચાલાકીના ખેલ ગીખવા હોય તો કે. લાલ ગાંધીનગર અને દિલ્હીમાં કોચિંગ લેવું જોઈએ. મિથાના કપડાના ઉત્પાદન ઉપર ૧૯૫૪માં સરકારે સિલિંગ નંકી કરેલી - હાથથી/કપડું પ્રિન્ટ કરતા કારીગરોને મદદરૂપ થવા માટે સ્તો. પણ એ સિલિંગ બધી મિલો મળીને ફુલ જેટલું કાપડ બનાવી શકે તેના કરતાં ૫૦ ટકા વધારે હતી. ૧૯૬૨માં એ ટોચમર્યાદા ૭૫ કરોડ વારથી વધારોને ૯૦ કરોડ મીટર સુધી લઈ જવામાં આવી. મિલોને પોતાનું ઉત્પાદન વધારવાનું માર્ગ આ ખુલ્લું અર્જાતર હતું. પરંતુ મિલમાલિકોને માટેલું બંધન પણ મોસાય તેમ નહોતું. એટલે ૧૯૬૬માં છેવટે ટોચમર્યાદાનાં આ ફારસનો અંત લાવવામાં આવ્યો.

છઠ્ઠી યોજના દરમિયાન ૧૬૦ કરોડ મીટર કાપડનો ઉમેરો કરવાની ગણતરી છે. આ કામ માટે મિલોમાં ખાતર ૨૭,૦૦૦ લોકોને કામ મળે, જ્યારે જો મિલોને બાકાત રાખવામાં આવે તો આટલા જ કામમાં ચાર લાખ લોકોને

રોટલો મળી રહે.

અંગ્રેજોના જમાનામાં લેક્શનર અને માસ્ટરની ઔદ્યોગિક ક્રાંતિને નષ્ટ થતી બચાવવા બંગાળ બિઝનેસ-આઈડિયા વણકરો ઉપર અમાનુષી સિત્તજ શુજારવામાં આવેલો. વેપારીઓ તમામ માલ અંગ્રેજ વેપારીને જ ફેરવી શકે તેવો કતવો ઈ.સ. ૧૭૭૨માં આર્કટના નવાબને દબાવી તેની પાસે બહાર પડાવી મક્તના ભાવે માલ માગી, વેપારીને વેચે તો તેને મુશ્કેલ બાંધી, ઢોરમાર મારીને ભેંસના તબેલાને ઘણા સારા કહેવડાવે તેવા 'હેડ'માં તેમને બાંધવામાં આવતા. વણકર સાથે પંજા તેના ગળા બહારનો માલ પૂરો પાડવાના કરાર બજાબરીથી કરીને માલ પૂરો ન પાડી શકે એટલે આજસુપણનો - કાગ્યોરીનો આરોપ મૂકીને તેના પ્રચ્છે તેના ઘરે ચોકીદાર બેસાડાતો. દેખરેખ રાખવાની સાથે સાથે તે બહેનોની હાજરીમાં ગાળાગાળી - મારપીટ કરવાનું કામ પણ કરતો. કરાર ન કરનાર પાસેથી બજારભાવ કરતાં ૨૦ થી ૬૦ ટકા ઓછા ભાવે માલ પડાવી લેવાતો. લોકોમાં કંઈથી થઈ ગઈ છે તેમ ઠાકાના મલમલ વણનારાના અંગૂઠા અંગ્રેજોએ નહોતા કાપ્યા પણ અંગ્રેજોના આવા ત્રાસમાંથી બચવા - કપડું વણી જ ન શકાય તે માટે તેમણે જાતે જ પોતાના અંગૂઠા કાપી નાખેલા.

ક્લાઈવ અને વોટ્સનથી પણ ગડી જાય તેવા આધુનિક અર્થવ્યવસ્થાના ઘડવૈયાઓએ આ કામ વધુ સફાઈથી પતાવ્યું છે. દેશના કરોડો કાંતનારા અને લાખો વેશકરોને રાહતના દેખીતા નાનકડા દુકાન ફંકીને સામે પૂંજી, કારખાનાઓ અને મિલોને રોડ, રેલવે, વીજળી, તાર, ટપાલ, ટેલિફોન,

વીમો, બેન્ક અને ટેકનિકલ આસિસ્ટન્સથી લઈને ટેક્સેશનમાં એટલી બધી 'હિડન સબસિડી' આપવામાં આવે છે કે રેંટિયો અને હાથશાળા તેની સામે ક્યાંય ટકી જ ન શકે અને આપોઆપ 'આઉટ' થઈ જાય.

ઔદ્યોગિકરણને નામે આ દેશના લાખો - કરોડો ગરીબ મનુષ્યોને ધારાવીની ઝૂંપડપટ્ટીમાં ઠાલવનાર પોલિસીઓની સામે 'આમ નાગરિક' માટે તો તેનો અંગત વપરાશ જ સૌથી હાથવગું હથિયાર છે. પોતાના પહેરવાનાં કપડાંમાં ખાદીને ઈન્દ્રોડયુસ કરવામાં કદાચ તેણે 'રેપ બાય સ્ટેપ' આગળ વધવું પડે, પણ પથારીની ચાંદર, ગાદીની ખોળ, દુવાલ, નેપકીન કે હાથરમાલ તો મિલના ન જ લાપરવાનો નિર્ણય આવતી કાલની સવારે પણ લઈ શકાય. વિશ્વ બેન્ક અને આઈ.એમ.એફ.ની કઠપૂતળી જેવા રાજકારણીઓ અને અધિકારીઓની જુગલબંધી સમગ્ર દેશને આર્થિક નાદારીના આરે લાવીને ઊભા રાખે તે પહેલાં આ નિર્ણય લેવા ખૂબ જરૂરી છે. અઢારેય કોમનાતંત્રવાદ છોડતા કરતી ખાદી-પ્રામોદ્યોગોની અર્થવ્યવસ્થા જ દેશની આર્થિક ઉન્નતિની આધારશિલા હોવાની આ માન્યતા એ કેવળ અતુલ શાહનાં તરંગી વિચાર નથી, હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટીમાંથી અર્થશાસ્ત્રની પીએચ.ડી.ની ડિગ્રી લઈને આવેલા ડૉ. નંદિની ઉમાશંકર જોશી પણ અમદાવાદની ઝૂંપડપટ્ટીથી લઈને રોકિયોના સેમિનાર સુધી ઢોલ પીટી પીટીને આ જ વાત કહેતાં ફરે છે.

- અતુલ શોકે
વિક્રમ સંઘતે ૨૦૪૦

પાણી તો દીની જેમ વાપરવું જોઈએ, બેટા!

આ દેશના પંચાત લોકોને મોટા મોટા ગંધો બાંધીને સૈકડો ગામડાંના લાખ્ખો લોકોને ડૂબાડી દેતા તથા સ્ત્રીયો પુલમાં નાહતા નાહતા વોટર કન્ઝર્વેશનની ડાહી-ડાહી વાતો કરતા આવડતું નહોતું, તે કાળ અને તે સમયની આ વાત છે. તારંગાની તળેટીમાં આવેલું ટીળા નામનું નાનકડું ગામડું મારું મોસાળનું ગામ છે. એક જમાનામાં આ નાનકડા ગામડામાં છાપું તો શું ટપાલ પણ માંડ પહોંચતી, હજી આજે પણ જેને પોતાની સહી કરતાય માંડ આવડે છે તેવી અસરજાન. જ આ દેશની સર્વથી સમસ્યાઓનો જાદુઈ ઈલાજ છે તેવું માની ચિટરસી કેમ્પેને પાછળ આદુ ખાઈને પહેલા મિત્રોની પરિભ્રમણમાં નિરંકર મારી માનું બાળપણ આ પછાત ગામડામાં વીત્યું હતું. આટલાં વર્ષોના અનુભવે એવા તારંગ પર પહોંચ્યો છું કે કોઈ પણ વિષયનું તબક્કું અને આધુનિકતાના પૂર્વગ્રહોનાં રંગો ચડ્યા વગરનું વાસ્તવિક જ્ઞાન મેળવતું હોય તો આપણી આજુબાજુના સૌથી પડોશ અથવા સૌથી ખભાજ (સ્કૂલ-કોલેજના પગથિયે પણ પણ ન મૂકયો હોય તેવી) બક્ષિને સોંપી કાઢી તેને પડપૂછ કરવાનું શરૂ કરવું જોઈએ, જૂની-નવી જીવનશૈલીનાં બહુવિધ પાસાંઓની ફર્સ્ટ-હેન્ડ જાણકારી મેળવવા. આ બંધાંની અંતઃપ્રજ્ઞાની એક લામકાત ધરાવતી મારી મોને પૂછતાં મણી વાર સુલક દેખાતી પણ વર્તમાન લેખિક પરિસ્થિતિમાં કેદાળ ઘણી મહત્વની વાતો જાણવા મળતી. એક વાર મેં એને પૂછેલું કે તમે લોકો સવારનાં પહોરમાં ઊઠીને સૌથી પહેલાં શું કામ કરતી? ત્યારે જવાબમાં મોણે મને કહેલું કે, ઊઠીને સૌથી પહેલાં દેરાસર જઈ ભગવાનનાં દર્શન કરી પછી વરે આવીને પ્રહેલા આટા તથા ચોખા પલાળીને પછી બીજા કામે લાગવાનું. બંધોરે બાર વાગ્યે ખાવા જોઈતાં રોટલી-ભાત માટે સંવારે છ વાગ્યે આટો ભાત પલાળવાનું રહસ્ય પહેલાં તો મને સમજાયું નહિ પણ પછી બંધર પડી કે છ વાગ્યે ચોખા પલાળી દેવાંમાં આવે તો બાર વાગ્યાં સુધીમાં એ પલળીને એટલા ખોચા થઈ જાય કે એને પકવવા માટે ચૂલો અથો સમય પણ બાળવો ન પડે. પેટી દર પેટી વારસામાં મળતા જ્ઞાનને વળગી રહી પશ્ચિમમાં ચોખા પલાળવા દ્વારા પાણીમાં રહેલી ઊર્જા (હાઈડ્રલ પાવર)નો ઉપયોગ કરી બળતણ અથાવતી અભજા માનું જીવન વધુ વૈજ્ઞાનિક હતું કે હોમ સાયન્સમાં ગ્રેજ્યુએટ થઈ સવારે આઠ વાગ્યે ઊઠી સોફાસેટ પર બેસી બ્રશ કરતા કરતા છાપાં મેગેઝિન વાંચી, સવારની ટીવી સિરિયલ જોયા પછી બાર વાગ્યે રસોઈનો સમય થાય એટલે નાહૂટે કે ઊભા થઈ ગ્રેશરકૂકરમાં વૈજ્ઞાનિકતા અને છાંજાં-લાકડાંના ચૂલાની પંછાતતા ઉપર ભાષણ આપી સૈકવાની શક્તિ ધરાવતી તેની દીકરીનું જીવન વધુ વૈજ્ઞાનિક છે, તે સુજ વાંચકો સ્વયં નક્કી કરી લે.

એકાદ ઘરમાં થોડાક બળતણની આ વાત આંમ તો સાવ

માપૂલી લાગશે પણ ૮૦ કરોડની વસતિ ધરાવતા આ વિરાટ દેશમાં ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય અને કાંકરે કાંકરે પાણ બંધાવની કહેવત ભૂલવી ન જોઈએ. ઊર્જા બચાવની અને ઓછા ઉપયોગની આવી કેટલીય વંશપરંપરાગત દેશનિકો જૂની પેઢીની વિદાય સાથે આજે વિદાય લેતી હશે, પણ આપણે ત્યાં પ્રગતિના આ જમાનામાં સાયન્ટિફિક ટેમ્પરનો અર્થ એવો કરવામાં આવે છે કે સ્કેલ જેટલો જંગી અને પ્રક્રિયા જેટલી જટિલ તેટલી વસ્તુ વધુ વૈજ્ઞાનિક અને પ્રક્રિયા જેટલી સાદી તથા કદ જેટલું નાનું તેટલી ચીજ જૂનવાણી. આવા જુકડા ઈકેવેશનને કારણે, હાઈડ્રલ પાવર પેદા કરવાની તોતિંગ મોજનાઓ ઊભી ફરીને ઝિરાટકાય સરોવરો નીચે ગરીબ વનવાસીઓ. જંગલી પશુઓ અને ગીચ જંગલોને તંદા ચિત્તેકના દેનાંગ દર્શિયા નીચે બાકી રહેલા દેશને ડૂબાડી દેવા માટે જેટલી જહેમત ઉઠાવાય છે તેના હજારમાં ભાગની મહેનત પણ હાઈડ્રલ પાવરનો ઉપયોગ કરવાની આવી વરેલું રીતિઓને જીવાડવા કે કેલાવવા કરવામાં આવતી ગયી. આની પાછળનું એક બીજું કારણ માનવ અને વધુમાં વધુ પશુ-પંખી જગત સિવાયની સૃષ્ટિમાં રહેલા જીવત્વનો આદર કેવળાનો ઈન્કાર કરતી રેયરન્સ ફોર લાઈફને મેવે પૂકતી અતિ સ્વાર્થકેન્દ્રીની એઈથુગીન વિચારશક્તિ છે. જેનદાન તો માણસ તથા પશુ-પંખી ઉપરાંત પૃથ્વી માણી અગ્નિ-સાયુ અને વનસ્પતિ જેવા પ્રકૃતિનાં અનુકરિય અંગોમાં રહેલા જીવત્વનો આદર કરવાની વાત સદીઓથી કરતું આવ્યું છે. જગદીશચંદ્ર બેનુ (બોજ-તો અંગ્રેજને બસ બોલતા આવડતું નહોતું માટે કહેતા હતા; ચટોપાધ્યાય અને બંધોપાધ્યાય બોલતાં નહોતું આવડતું માટે ચેટરજી અને બેનરજી કમું તેમ) એ વનસ્પતિના જીવત્વને લેબોરેટરીમાં સાબિત કર્યું તેનાથા સદીઓ મહેલાં વૈદિક ધર્માનુયાયીઓનાં જલે વિષ્ણુ:સ્થળે વિષ્ણુ: પર્વતપ્રસ્તે માં પણ કદાચ આ જ ભાત કહેવાય છે. વિષ્ણુનો અર્થ જો ભગવાન કરવામાં આવે તો તો બહુ કદંગી સ્થિતિનું સર્જન થાય માટે વિષ્ણુનો અર્થ આત્મા એટલે કે જીવ કરીને જલમાં, સ્થળમાં, છેક પર્વતની ટોચ ઉપર રહેલી શિલાઓમાં પણ જીવત્વ રહેલું છે એવો અર્થ કરવામાં આવે તો જ આ શ્લોક-પંક્તિની સંગતિ થઈ શકે.

આધુનિક અર્થશાસ્ત્રીઓથી માંડીને પર્યાવરણવિદો જેને મેચરલ રિસોર્સ ઝના જામે ઓળખે છે તેવાં પૃથ્વી, વાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિમાં નિહિત ચૈતન્યની ભારતીય દર્શનની માન્યતાની આચારશૈલી પર રચાયેલી ભારતીય જીવનશૈલી તેમાં રહેલા જીવત્વનો આદર કરીને તેના ઓછામાં ઓછા ઉપભોગથી ચલતી લેવાનું શીખવતી. એટલે પ્રાકૃતિક સંસાધનોનો ઓટલો અણમાં વેડફાટ કરવામાં આવશે તો તે ખૂટી ગયા પછી આણસજાન જીવરો કેવી રીતે તેટલા માત્ર માણસજાતના

અવિધ્યને અંધારિયું બનાવતા અટકાવવા પૂરતું જ રિસોર્સ પુટિલાઈઝેશન પટાડવાના સંકલિત પ્રયાસ કરતાં પણ વણી વ્યક્તિ આ દ્રષ્ટિકોણ હતો. એમાં જંગલો, જમીન, જનવર, ને જળનો આડેધડ ઉપયોગ કરીશું હો તેના વગર આવતી કાલે આપણે જીવીશું શી રીતે. એટલો મર્યાદિત ખ્યાલ માત્ર નથી, પણ તે બધામાં પણ જેવી સંવેદના આપણામાં છે તેવી જ આત્મસંવેદના હોવાથી અનિવાર્ય ઉપભોગને છોડીને તેમને સ્પર્શ સુધ્ધાં દ્વારા ડિસ્ટર્બ કરવાનો તત્પણને અધિકાર નથી તેવો એક ઉદાત્ત વિચાર છુપાયેલો છે.

ઈંગ્લેન્ડમાં થયેલી ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ પછીના પોસ્ટ-ઈન્ડસ્ટ્રીયલ રિવોલ્યુશન એરામાં જે ઉપભોક્તાવાદી સંસ્કૃતિ માંગરી તેમાં આ વિચારનો અંશ પણ ન હોવાના કારણે કેવળ ઈંટ, ટ્રિક એન્ડ બી મેરીનો સિદ્ધાંત તે સંસ્કૃતિનો આશાસ્થદેવ બની રહ્યો છે. ઊર્જામાં માંડીને જળ સુખીના ક્ષેત્રોમાં અર્જુણી રહેલાં પેરી કટોકટીના વાદળોનો ગર્ભ આ વિચારના પિંગાંધી બંધાયેલો છે. સવારથી સાંજ અને ઘોડિયાથી પ્રગપણ સુધીના આપણા જીવન તરફ એક આછોપાતળો દ્રષ્ટિપાત કરવામાં આવશે તો વસત હાથમાં રહેલા આમળાની જેમ સ્પષ્ટ થઈ જશે. એક સર્વશક્તિ અનુસાર અમેરિકન ધરોમાં નળમાંથી આવતા પાણીનો જથ્થો જો ઘોડેક પછા પટાડવામાં આવે તો રોજનું ૨૫ કરોડ ગેલન પાણી બંચાવી શકાય. રોજનું ૪૫૦ અબજ ગેલન પાણી વેંકુક્તા અમેરિકનોના ઘરવપરાશનાં પાણીના ૩૨ ટકા તો સાવર બાય પાછળ અને ૪૦ ટકા પાણી ટોઈલેટ ફલશ કરવા પાછળ વેડફાય છે, તો ૧૪ ટકા પાણી તેમના વૉશિંગ મશીનો ચાલું કરો જાય છે.

આ જ જીવન પદ્ધતિનું અનુકરણ મુંબઈગરાઓ અને મુંબઈના પગલે પગલે દેશના અંતરિયાળ ગામડાંઓમાં વસતા ઘોડેક પછા કરવા માડ્યા છે. આપણા બાપદાદા દેશમાં ધરના ઓટલે ત્રાંબા કે પિત્તળની લોટો લઈને લીમડા-બાવળના દાતણથી દાંત સાફ કરવા બેસતા ત્યારે એક લોટો પાણીમાં જીવનના છેલ્લા દિવસ સુધી તેમના દાંત જેટલા ઊંઘા રહેતા તેટલા ઊંજળા દાંત તો આજકાલ ઓઈ-પંદર વર્ગના ટીન-એજર્સ છોકરાંઓના જોવામાં આવતા નથી. છતાંય રોશબેસિનનો નળ ચાલુ રાખીને કોલગેટ કે સિબાકાનો ડાફેડ રૂ. ૩૦ મોંમાં ઘસવાની ૧૦૦ની આદતને કારણે બ્રશ કરતી વખતે ૪ લીટરથી વધીસ લિટર જેટલું પાણી વેડફી નાખે છે. તમે ધારો તો તેને બાળપણથી જ રોશબેસિનનો નળ ચાલુ રાખીને બ્રશ કરવાને બદલે લીટામાં પાણી લઈને દાંતણ કરતા જરૂર શીતવાડી શકો. પણ ખાટલે મોટી ખોડ એ છે કે તમને જ રોશબેસિન કરતી વખતે બેસિનનો નળ ચાલુ રાખીને તેના કરતાં ત્રણથી ચારગણું પાણી ઢોળવાની આદત પડી ગઈ છે અને સંત જ્ઞાનેશ્વર નદારા છોકરાને ગોળની બાથા આપતાં પહેલાં પોતે ગોળ છોડવાનો દાખલો બેસાડી ત્યાં હોવાથી તમે તેરી બી ચૂપ મોર મેરી બી ચૂપનું વલણ

અપનાવી આંખમિચામણાં કરવાનું શરૂ કરી દો છો. પણ તમારા આંખમિચામણાં કરવાથી વાંત અટકતી નથી. ટોડફાટનો તમારો આ ભવ્ય સંસ્કારવારસો તમારા બાળકથી આગળ વધતો વધતો છેક તમારા ઘાટી-રામાં સુધી ઊતરી આવે છે. તમારા શાંદજાદાને નળ ચાલુ રાખીને બ્રશ કરવા માટે આળસતા જોઈને તે શા માટે પાછળ રહે ? તે પણ વાસણ માંજતી વખતે નળ બંધ કરવાનું કંઈ ઉઠાવતો નથી અને તમે તમારા કુંવરસાબ બ્રશ એને દાઢી કરવામાં જેટલું પાણી વેડફો છો તેનાથી દોડું પાણી તે વાસણ માંજતી વખતે વેડફી નાખે છે. તમારી આ ત્રિપુટી જો બ્રશ, દાઢી વખતે અને વાસણ માંજતી વખતે નળ ચાલુ રાખવાની સાંભળી છોડી દે તો દર વર્ષે ઘરદીઠ લાખેક લિટર જેટલું પાણી તો અવશ્ય બચે જ બચે, કારણ કે માત્ર એક મિનિટ નળ ખુલ્લો રાખવામાં આવે તેટલી વારમાં ૧૩ થી ૨૨ લિટર જેટલું પાણી ગટરોળું ગઈ જતું હોય છે.

પાલનપુરના નવાબી રાજના વડગામમાં મારા બાળપણનો પહેલો દાયકો લીટ્યો છે અને મને આજે પણ દીવા જેવું સ્પષ્ટ યાદ છે, વિઠ્ઠલભાઈ ધાંપજા (ઉત્તર ગુજરાતમાં હજામતનું કામ કરતી જ્ઞાતિના ભાઈઓને ધાંપજા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે) કે તેમના ભાઈ જ્યારે ઘરે અમારા વાળ કાપવા કે પિતાજીનું વંતું કરવા આવતા ત્યારે હજામત શરૂ કરતા પહેલાં પિતાજીની એક નાની ગોબાવાળી વાટકીમાં અમારી પાસે થોડું પાણી મંગાવતા. એટલી નાનકડી વાટકીના પાણીમાં ધરના બધાની હજામતનું કામ પડી જતું. હજામતે પણ મુંબઈની ફૂટપાથો ઉપર પરંપરાગત નાઈલાઈઓ મોર્ડન હેર-કર્ટિંગ સલૂનની સલૂકાઈથી એટલા જ પાણીમાં કામ પતાવતા હોય છે. એકવીસમી સદીમાં જ્યારે પાણીનો દુષ્કાળ પેરી વળશે ત્યારે દુનિયા આખીએ - વાપાં નહિ તો હાથાં પણ - વૉશબેસિનના રોશિંગ ઉપરથી પિત્તળની વાટકીની હજામત ઉપર આવવું જ પડશે. પરંતુ તે પહેલાં પ્રગતિ અને વિકાસની કલ્પનાઓમાં આમૂલ પરિવર્તન લાવવું પડશે. ગામડાના વસ્તારી કુટુંબના ઢગલો વાસણ ધરના આંગણામાં પડેલી ધૂળ કે ચૂલામાં બચેલી છાંશાની રાખથી ઘસીને ઊંજળા કરી તે જ રાખથી ચોખ્ખા કરી દઈ પાણીની ટીપું સુધ્ધાં ન વાપરવાની મારવાડના ગામડાની કન્યાને નિકસિત અને હુતાહુતીનાં બે વાસણ માટે બાવીસ બાલ્ડી પાણી ઢોળ નાખનાર મુંબઈની અલ્લડ યુવતીને પછાત ગણવાના નૂતન માંપદંડો વિકસાવવા પડશે.

ચેરિટી બિગિન્સ એટ હોમની બહુ ગવાયેલી, બચવાયેલી કહેવત અનુસાર દરેકે સીધી પહેલો કુહાડો પોતાના પંગ ઉપર જ મારવો જોઈએ. મુંબઈમાં વસતું નાનામાં નાના માત્ર ચાર સભ્યોનું કુટુંબ રોજનો માત્ર પાંચ મિનિટનો સાવરબાંહે તો પણ મુંબઈ મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનને દર અઠવાડિયે ત્રણ મી ચાર હજાર લિટર પાણીનું તેમના જામનું નાહી નાખવું પડે. આટલી લંકઝરી છોડવાની પાન્યા પગલીથી શરૂઆત કરીએ

તો સાર માણસના આ કુટુંબના પાંચ મિનિટના સમયરબાધનું એક અઠવાડિયાનું પાણી ઝૂંપડપટ્ટીમાં જવતા એક માણસને ત્રણ વર્ષ સુધી પીવા માટે ચાલી શકે. ટીવી-વિડિયોની રંગીન સિરિયલોએ આપણી સંવેદનાને એટલી બુઝી બનતી રાખી છે કે, આપણને કદાચ આવો વિચાર પણ આવતો નથી. આપણે તો કાઢિયાવાડના ગામડાંમાં પિત્તળનો કળશમાં લઈને ઝાડે ફરવા જતા, તેને બદલે મુંબઈમાંથી કમાઈ આવીને નાનકડા ગામડાંના ઘરમાં પણ સંડાસ દાખલ કરવામાં સુધારી ગયાની અનુભૂતિ કરતા હોઈએ છીએ. આપણને એ ખબર મળી કે નાના ગામડાંની ગામ બહારની વિશાળ ખુલ્લી જમીનમાં લોટો લઈને જંગલ જવામાં તો સવારના પહોરની ચોખ્ખી હવામાં ચાલવાનો અને એ હવા આસમાં લેવાનો મોટો કામદો છે. આ દેશની લાખો ગામડાંઓનાં કપોડો કુટુંબોની આ તંદુરસ્ત ટેવને કારણે, વીતતા વર્ષોની સાથે દેશની કોણ જાણે કેટલીય જમીનની ફળદ્રુપતામાં માનવમળખૂંટથી લધારો થતો હશે તે એક સંશોધનનો વિષય છે. તેના બદલે વિશાળ ખુલ્લી જમીન ધરાવતા ગામડાંઓમાં પણ પાતાળકૂવાવાળા સંડાસ દાખલ કરી ભૂગર્ભના જળાશયોને પણ પ્રદૂષિત કરનારની પ્રગતિ તેમને જ મુબારક.

અમેરિકાના એક સર્વેક્ષણ અનુસાર એકવાર ટોપલેટ ફલશ કરવામાં પાંચથી સાત ગેલન પાણી વપરાય છે (આઈ જ્યાં જ્યાં વપરાય છે સબનો ઉપયોગ થયેલો દેખાય ત્યાં ત્યાં વેડફાયા છે એમ વાંચવું). સામાન્ય મંજિલનો પણ ઉપયોગ કરીએ તો એક ઘરમાં ઓછામાં ઓછું દસવાર પણ ટોપલેટ ફલશ થાય તો રોજના સરેરાશ ૬૦ ગેલનના તિસાળે મળિને ૧૮૦૦ ગેલન અને વર્ષે ૨૧,૬૦૦ ગેલન પાણી તો એક જ કુટુંબ દોળી નાંખે છે. માત્ર એક કરોડ લોકો પણ ગામડાંની જીવનશૈલીને તરજોડી શોરી જીવન ગાળાવે તો ૨૧૬ અબજ ગેલન પાણી આમ જ વેડફાઈ જાય. જેને ગેલનમાં ખબર ના પડતી હોય તે આ આંકડાને અંદાજે સાંડાચારથી ગુણી કાઢશે, તો તેને લિટરનો આંકડો મળી જશે.

વિકાસની આ વાંછિયાત વાતોને ઊભીને ઊભી ચીરી નાખનાર ગોવાના એક તેજી તોજાર મત્રકાર કલોડ અલ્વારિસે તેના 'ડેવલપમેન્ટ પાય એ ડુ એબાઉટ નર્થિંગ' નામના લેખમાં આજની પ્રગતિનો ઠકો ઉડાડતાં એક સરસ વાત લખેલી કે દેશી ઢબની ઊભડક ગળે બેસીને શોચ માટે જવાની મદતિને બદલીને યુરોપિયન સ્ટાઈલના કમોડ વાપરવાં એ આધુનિક પ્રગતિની નિશાની છે અને પ્રગતિ માટે આપણે ગમે તેવા ભોગ આપવા તૈયાર રહેવું જોઈએ. તો પછી જો કમોડ વાપરવાનું શરૂ કરવાથી થોડી ઘણી કબજિયાત રહેવાનું શરૂ થઈ જાય તો તંદુરસ્તીનો નેટલો ભોગ કમોડ વાપરવાની પ્રગતિ સામે કોઈ વિસાતમાં નથી અને ખરેખર કમોડની વાતને સાચી ઠેરવતા મુંબઈના અનેક નવંધનિકોને ખૂબ અગવડદાયક પડતું હોય તો પણ સુધરેલા અને મોડર્ન ગણાવાની હરીકાઈમાં ઘરમાં કમોડ

ફિટ કરાવતા જોયા અને રોજ કબજિયાતની ટીકડીઓ ખાઈને હંરન થતા પણ ત્રોયા છે.

જે જમાનામાં માઈક્રો-ઓર્ગેનિઝમ્સની કોઈ કલ્પના પણ સામાન્ય જગતને હોતી તે જમાનામાં મનીષી પુરુષોએ આશ્ચર્ય ગ્રંથોમાં પાણીના પ્રત્યેક બિંદુમાં રહેલા સૂક્ષ્મતમ જીવોની સંખ્યાનું અદ્ભુત વર્ણન વાર માઈક્રોસ્કોપે કર્યું છે તે મસાક ભૂગર્ભે તેવું છે. પાણીના પ્રત્યેક બિંદુમાં રહેલી અગણિત જીવોની સુષ્ટિનું વર્ણન ગાણિતિક આંકડાઓ તથા ગજા બહારનું હોવાથી સંબોધસિત્તરી ગ્રંથમાં તેનું કલ્પનાતીત વર્ણન કરતા એમ લખ્યું છે કે, એ ઉદકર્ણમાં રહેલા સૂક્ષ્મતમ જીવો જો અસત્ કલ્પનાથી પોતાનું શરીર સરસવના દાણા જેટલું કરી લે તો ૩૨૦૦ દાણા માઈલ લાંબા પહોળા જંબુદીપમાં પણ સંભાય નહિ. પોતાના કમવિતવ્યને સામાવાળાના કદપાને સ્પર્શી જાય તે રીતે રજૂ કરવાની આ પ્રભાવશાળી રીતથી એ વાર જેનું હૃદય વિપ્રાં જાય તે વ્યક્તિ પાણીના પ્રત્યેક ટીપાનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરે અને માટે જ જેનું પ્રમી પરિવારોમાં ઉછરતાં બાળકન ગળથૂથીમાંથી જ એ સંસ્કાર આપવામાં આવતા કે બેટા, પાણી તો ધીની જેમ વાપરવું જોઈએ. આપણને તો જ્યારે કુલો સૂકાય ત્યારે પાણીની કિંમત સમજાતી હોય છે અને તેમાંય રાજકારણીઓ તો કો'કનું ઘર બળતું હોય ત્યારે તેને એલવવા બદલે એની ઊંચી આંચ પર પોતાની ખીચડી પકાવી લેતા તકસાધુઓની જેમ સુકાવેલા ફૂલ કે દુકાંબના ઓળાનો ઉપયોગ પણ પોતાની ગાદી સ્થિર અને તિજોરી તરફની નાખનાર પોજનાઓ લોકોના ગળે ઉતારવા જ કરતા હોય છે. પરંતુ દિવસે દિવસે વધુ ને વધુ ભયાનક સ્વરૂપ ધારણ કરનારી પાણીની અછતની વિશ્વવ્યાપક સમસ્યાનો સાથો ઉકેલ વિરાટકાય બંધો કે પાતાળકૂવા દ્વારા ભૂગર્ભમાં જળ શોષી લેવામાં નહિ પણ પાણી ધીની જેમ વાપરવાની પેલા અભણ કોશીમાંની શલાહમાં રહેલો છે તે નક્કી. ભારતના અજણ ગામડાંનાં ઘરડાં કોશીમાંનું આ વાક્ય પાણી બચાવોની વિશ્વવ્યાપી ઝુંબેશનો મુદ્દાલેખ બની જવો જોઈએ.

- અનુલ શાહ
મિડમ સંવત ૨૦૪૮

અમારિ પ્રવર્તનમ્: દેવનાર - વિવાદનું લોટું લાપ્યું છે ત્યારે તેને મારવાના તાળાંનો ઘાટ ઘડી લેવો જોઈએ

સન્ડે-ઓબ્જર્વર'માં પ્રીતિશ નંદીએ એક જાગરૂક પત્રકારની હેસિયતથી જગાવેલ દેવનાર વિવાદે જેનોના પર્યુષણ મહાપર્વનાં ટાંકણો જે ન દર્શનની અહિંસાની ફિલોસોફી અંગે લોકમાનસ ઉપર ઠબૂર પેલી રાખને સંકોરવાનું કામ ક્યું છે. લોટું ગરમ હોય ત્યારે ટીપીને ઘાટ ઘડી લેવાની શાણી વાત એક અંગ્રેજી કહેવતમાં બહુ સારી રીતે વ્યક્ત થઈ છે. માનવેતર સૃષ્ટિ સુધી વિસ્તરતી કરુણાના સૂીમાડાના સ્વસ્થ સમાજનું નિર્માણ કરવા ઈચ્છતા મુંબઈગરાઓએ થોડાક સમય માટે બેરી છાંકરી અને બજારની ગોળી દો જિંદગીને ગોળી કરીને દેવનારને કતલખાનાની બર્બરતાને તાળું મારવાનો આ મોકો ગડપી લેવો જોઈએ.

જેના શાસ્ત્રોમાં રોજબરોજના વપરાશના કેટલાક અર્થો વ્યક્ત કરવા સુંદર અવગણ શબ્દો છે. અહિંસા માટે આવો જ એક અર્થસઘન શબ્દ જે નદર્શન પાસે છે: અમારિ, ન મારવું તે અમારિ. પર્વો એટલે માત્ર પાઈ-પીને જલસા કરવા કે લાઉડસ્પીકરના ધોંધાટથી લોકોની ઊંધ બગાડવી તે નહિ, પરંતુ કેટલાક આદર્શોને વ્યક્તિગત અને સમષ્ટિગત ધોરણે અમલમાં મૂકવા તે પર્વ યોજન પાછળનું રહસ્ય છે. જેનોને પણ પર્યુષણમાં જે પાંચ આદર્શોને જીવનમાં અમલીભૂત બનાવવાનો આદેશ કુરામો છે તેમાં સૌથી પ્રહેલું છે અમારિ પ્રવર્તન. મોતાના જીવનથી શરૂ કરી ચૌદ રાજલોક (જેન જગત આજના દેખીતા જગત કરતાં ધ...શું મોટું છે) ના સીમાડા સુધી વિસ્તરેલા ક્ષાંડાંમાં અમારિના પ્રવર્તન માટે રક્ત્યાનુસાર મળવું તેનું નામ અમારિ પ્રવર્તન.

પરંતુ અહિંસાના આચારમાં અગલી બનાવતા પ્રહેલાં તેને વેગારિક સ્તરે આત્મસાત્ કરવી જોઈએ. જે વ્યક્તિ વિચારથી, માન્યતાથી અહિંસક બને તેના અહિંસક વિચારના ધોડાંની પાછળ અહિંસક આચારના ગાડાંને ઘસડાયે જ છૂટકો. એટલે સૌથી પ્રહેલાં તો હિંસા-અહિંસાના ક્ષેત્રે પ્રવર્તતા વૈચારિક પ્રદૂષણને સોઈ ઝાટકીને સાફ કરી દેવું જોઈએ. આજકાલ કેટલાક લોકો ધોડાંવણાં ફૂટપાથિયાં મેગેઝિનો વાંચતા કે બીબીસી વર્લ્ડ સર્વિસ જોતા-સાંભળતા ધાય એટલે દુનિયાની તમામ બાબતો વિશે અભિપ્રાય આપવાની યોગ્યતા ધરાવતા હોવાનો વહેમ રાખતા થઈ જાય છે.

જ્યારે જ્યારે કતલખાનાની કે માંસાહાર અત્રાહારની વાત નીકળે ત્યારે આમાંના કેટલાક અભણ કૉલેજિયનો અને પછાત બુદ્ધિજીવીઓ એવી દલીલ કરતા હોય છે કે દુનિયાના બધા કતલખાનાં જો બંધ થઈ જરૂં અને માંસાહારીઓ જો અનાહારી ('શીકાહાર' એ 'મિસન' મર' છે. દુનિયામાં ખાલી

શાક ઉપર જીવતો કોઈ સમાજ નથી. બિનમાંસાહારી વ્યક્તિઓ અત્રને આધારે જીવતા હોવાને કારણે તેમને માટે 'અનાહારી' શબ્દ વાપરવો એ જ વધુ યોગ્ય છે) બની જશે તો એ બધાને માટે એટલું બધું અનાજ જોઈશે કે તેને લીધે અનાહારીઓને ભૂખે મરવાનો વારો આવશે. વાહ રે વાહ! ગરીબ અનાહારીઓ ભૂખે ન મરે એને તેમને માટે પૂરતું અનાજ બંધે તે માટે માંસાહારીઓ માંસાહાર કરતા હોવાની આ કલ્પના જેના ભેજાની નીપજ હોય એને કલ્પનાશીલતા માટેનો વિચારો શ્રેષ્ઠ એવોઈ આપવો જોઈએ.

સબર્બન ટ્રેનમાં તમારી જોડે બેઠેલા કોઈ તમારી આગળ આવી ફૂટકળ વાત કરી તેમને માહિતી, આંકડા અને વાસ્તવિકતાની જાણકારીના અભાવે 'ડિફેન્સીવ' સ્થિતિમાં ન મૂકી દે એ માટે તમારી સમક્ષ કેટલીક નક્કર હકીકતો રજૂ કરું છું અને આ આંકડા મારા-તમારા જેવા અહિંસાવાદીઓનું સંશોધન હોત તો તો કેદાંચ પૂર્વગ્રહોના આશોષ પછા યાત, પણ આ માહિતી આ દલીલબાજોના આરાધ્ય દેશ અમેરિકાની એક બહુ મોટી આઈસક્રીમ બનાવનારી કંપનીના માલિકના દીકરા જ્યોન રોબિન્સે અમેરિકાભરમાં બળભળાટ મચાવનાર તેના પુસ્તક 'ડાયેટ ફોર ટ્ર્યુ અમેરિકા'માં પીરસી છે. પ્રત્યેક સંવેદનશીલ વ્યક્તિએ જો તે માંસાહાર કરતો હોય તો આ પુસ્તક અમેરિકાના તેના કો'ક સગાસંબંધી પાસેથી મંગાવીને કે જાંબલી ગલીના જે ન દેરાસરના નાકે ગોપાલ સદગત્તાં આવેલી બોરીવલી પશ્ચિમના યુવાનોની વિનિયોગ પરિવારની લાલબેરીમાંથી મેળવીને વાંચી લેવા જેવું છે. પોતાની જાતને પારિવરણોગી તરીકે કે ગરીબોના હમદર્દ તરીકે ઓળખાવનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ એક વાર આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી જીવનમાં કોઈ દિવસ માંસ પીરસતી હોટેલના પગથિયે પગ નહિ મૂકે.

લેખકના મતે 'અમેરિકાનોને માંસ ખવડાવવા માટે જે પશુઓ ઉછેરવામાં આવે છે તેમને ખવડાવવામાં અનાજ અને સોયાબીન વડે દુનિયાના એક અંબજ કરતાં વધારે ભૂખ્યાજનોનો જઠરાગ્નિ શમાવી શકાય. સર્વથા માંસ છોડવાની વાત થડીભર બાજુએ મૂકી અમેરિકાનો તેમના માંસાહારનું પ્રમાણ જો માત્ર દસ ટકા જેટલું ઘટાડે તો પણ દુનિયાભરમાં દર વર્ષે ભૂખમરને કારણે મરતા છ કરોડ લોકોને પેટ પૂરતું ખાવાનું પહોંચાડી શકાય. માત્ર એક પાઉન્ડ ચીક પેદા કરવા માટે સોળ પાઉન્ડ અનાજ અને સોયાબીન, પચીસસો ગેલન પાણી અને એક ગેલન ગેસોલિન (અમેરિકામાં પેટ્રોલને ગેસોલિન કહેવામાં આવે છે) જેટલી ઊર્જા વેડકાંપ છે. અમેરિકામાં ધરવપરાશથી

આદ્યમિક જીવનશૈલી - લોહીતંત્રસી - ચૂરેલ

લઈને ખેતી અને કારખાનાઓમાં બધું મળીને જેટલું પાણી વપરાય છે તેટલું જ પાણી માંસ માટે ઉપયોગી પશુઓ પાછળ વેડકાય છે. આ જ હેતુ માટે કેવળ અમેરિકામાં જ બાવીસ કરોડ એકર જેટલા જંગલોનો નાશ કરવામાં આવ્યો છે. તો વળી, બ્રાઝિલમાં અઢી કરોડ એકર (આખા ઓસ્ટ્રેલિયા દેશ જેટલી) જમીનમાં આવેલા અને સેન્ડવૂલ અમેરિકાના અડધોઅડધ જંગલોનો ખાતમો બીક (ગોગાસ)ના ઉત્પાદન માટે બોલાવવામાં આવ્યો છે. અમેરિકામાં દર વર્ષે જેટલું ખનિજ તેલ, કુદરતી ગેસ અને કોલસો વાપરવામાં આવે છે તેની કુલ કિંમત કરતાં વધુ કિંમતના 'રો મટીરિયલ્સ' માંસ ઉત્પાદન માટે વપરાય છે. પાંસાહારીઓનું 'મીટ એડિક્શન' એક અપેક્ષાએ દારૂડિયાના 'દારૂ બંધાણ' કરતાં પણ કેટલું વધારે નુકસાનકારક છે, તેનો અંદાજ તો એ વાત પરથી આવેશે કે માંસ ઉત્પાદન માટે જેટલા 'રો મટીરિયલ્સ' વપરાય છે તેના કરતાં માત્ર ૫ ટકા (હા જી, માત્ર પાંચ ટકા) રો-મટીરિયલ્સનો ઉપયોગ કરીને તેટલા જ પ્રમાણમાં અનાજ-શાકભાજી અને ફળો ઉગાડી શકાય છે. પાંચ ટકા 'રિસોર્સીઝ'ના ઉપયોગથી ચલાવી શકાતું હોય ત્યારે કેટલાકની જાણનો માત્ર સ્વાદ સંતોષવા ખાતર વીસ ગણાં વધુ 'રિસોર્સીઝ' વેડકી નાખવા એ ઉર્જાની કટોકટીના કાળમાં કિમિનલ ગુનો ન ગણાવો જોઈએ?

અમેરિકાનો જગપ્રસિદ્ધ 'ફૂડ-ચેઈન સ્ટોર' મેકડોનાલ્ડ માત્ર એક અઠવાડિયામાં જેટલા 'હેમબર્ગર' (માંસની વાનગી) પીરસે છે તેના માટે સોળ હજાર પશુઓની સૌથી મહત્વનો 'જીવન જીવવાનો અધિકાર' ગૂંટવી લેવામાં આવે છે. 'ચિકન'ના માત્ર એક 'સર્વિંગ' પાછળ જો ૪૦૮ ગેલન પાણી વપરાતું હોય તો 'જળ બચાવ'ની ગુંબેશ ચલાવનારા ચિકનની ડિશ કેવી રીતે આરોગી શકે? તમને કલ્પના પણ નહિ હોય કે એક પાઉન્ડ જેટલા ઘઉં પેદા કરવા કરતાં એક પાઉન્ડ જેટલું માંસ પેદા કરવામાં સો ગણું વધારે પાણી વેડકાય છે.

માંસાહાર કરવા દ્વારા અગાહારીઓ માટે અનાજ બચાવનાર માંસાહારીઓની પરદુઃખભીષકતાનો દાવો જેટલો પોકળ છે તેનાથી પણ વધારે હાસ્યાસ્પદ સરકારી પ્રયુક્તતાનિવારણ કાયદાની કલમો છે. એ કાયદાઓની કલમોમાં રહેલી ઠગલાંબંધ છટકાહારીઓની વાત ધડીબાર બાજુએ મૂકીએ તો પણ એ કાયદાની મૂળભૂત સંકલ્પના જ કેવી બીલી છે એ વિચારવા જેવું છે. 'પ્રિવેન્શન ઓફ ફૂગલ્ટી ટુ એનિમલ્સ એક્ટ'ના નામે ઓળખાતા અલગ અલગ રાજ્યોના આ કાયદાઓ અનુસાર વિક્ટોરીયાવાળો ધોડાને એકાદી ચાબુક મારે અથવા ગામડાંની ગરીબ ગાડાંવાળો તેના ગાડાંમાં ઘોડું વજન વધારે ભરે તો તે ગુનો બનતો હોય છે, જ્યારે એ જ ધોડાને કે બળદને જીવતો કાપી નાખવામાં આવે તો તે ગુનો બનતો

નથી. કરસનદાસ માણેકે ગાયું છે: 'ચોર મૂકી જાવના અહીં દેવડીએ દંડાય છે ને લાખ ખાંડી લૂંટનારા અહીં મહેફિકે મંડાય છે.' માંસોંકની આ કમ્પેપક્ષિતિનો અર્થ સઉદાહરણ સમજાવવો હોય તો 'પ્રિવેન્શન ઓફ ફૂગલ્ટી ટુ એનિમલ્સ એક્ટ' એનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. આ કાયદા અનુસાર મરીના ભાઈના ઉપર ધોડાને ચાબુક મારનાર વિક્ટોરીયાવાળા ૫૨ કોર્ટમાં કેસ ઘડે શકે (સરખાવો: 'ચોર મૂકી જાવના') જ્યારે દેવનારના કતલખાનામાં રોજ પાંચસો ફોર્સ-બાઈદ કે પાંચ હજાર ઘેટાંબકરાંને મારવાનું આવજોજન ગોકવનાર દમિશનર (જી હા, લાખ ખાંડી લૂંટનારા...) મુંબઈનો સીધી મોડે સરકારી ઓફિસર બંધાય, એવું તો કદાચ અંધેરી નગરીના ગંડુ રાજાના રાજમાં પણ ન બને. સૌ કોઈએ એક ચાત સ્પષ્ટપણે સમજી લેવાની જરૂર છે કે 'કિલિંગ ઈઝ ફ સીવીલેરેસ્ટ કોર્મે ઓફ ફ ફૂગલ્ટી' કતલથી ચડિયાતી કોઈ ક્રૂરતા નથી. કહેવાતી ક્રૂરતાનાં બાળે દુધા મારીને કતલના દરવાજા ખોલી આપનારા કાયદા છોકરાવને પટાવવા માટે ઠીક છે, બાકી કોઈ પણ સુસંસ્કૃત સમાજની કાયદાપોથીમાં આવો કાયદો સંભવી ન શકે. રસ્તે ચાલતા કોઈ માણસને તમે તમાચો મારી દો કે લોકડી ફટકારીને તેનો પગ ભાંગી દો તો તમને સજા થાય, પણ તેના પેટમાં છરી હુલાવી દો તો તમને કોઈ ન થાય તેવા કાયદાની તમે કલ્પના કરી શકો છો? પશુઓની બાંતમાંય બસ, બરાબર આવો જ કાયદો હિન્દુસ્તાનના લગભગ તમામ રાજ્યોમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. ખાણીપીણીથી લઈને રહેણીકરણી સુધીની તમામ ચીજવસ્તુઓ પુરોપ-અમેરિકાથી ઉછીની-ઉધારી લઈ આવવાના ભારતીય શિશિતોના મનોવલંબો કાયદાઓના ધડતરની બાબતમાં પણ આવું જ કયું છે અને આવા બેટમાં કાયદાઓ આવા મનોવલંબાનું પરિણામ છે. હિન્દુસ્તાનની ધરતી, તેની પ્રજા, તેના રીત-રિવાજો સંસ્કૃત અને મર્મથી તરંગ 'ઓરિયાન' પુરોપ-અમેરિકાના કાયદાઓમાં ઘોંસાંને નવા કાયદા બનાવતો મોડેલ તરીકે સ્વીકારવાને બદલે યુગો જૂની ભારતીય જીવનશૈલીમાં મૂળિયાં નાંખીને પાંગરેલ નિગમોથી લઈને સ્મૃતિઓમાં છતી ધતાં ભારતીય કાયદાશાસ્ત્રીઓના શાકાપણ લેશમાં લેવામાં આવે તો પરિણામ એનાથી વધુ જુદું આવે પશુઓ ઉપર ધતી ક્રૂરતાના નિગરણ માટેનો કાયદો ધડવા જે દેશો કહેવાતા વૈજ્ઞાનિક અખતરાઓથી લઈને ભારતના સુધી નવા હેતુઓ માટે લાખો ખાણીઓને રિબાવી રિબાવીને મારી નાખે છે, તેમની કાયદાપોથીઓનો આશરો લેવાય કે દુનિયા આખીની સામે અહિંસાનો આદર્શ જડો કરનાર ભગવાન મહાવીર જેવી વિભૂતિઓનો તે 'લે મેન' પણ સ્પષ્ટ શકે તેવી વાત છે.

જે-તે પોતાની રોજિંદી ધર્મક્રિયાઓમાં જેનું દિવસમાં દસ વાર ઉચ્ચારણ કરતા હશે અને જેનોનું આઠ વર્ષનું નામ

હોકરું પણ જેને કડકડાટ બોલી બતાવશે; તેવું 'ઈરિયાવહિય' સૂત્ર આવા કાપદા પડવા માટે મુવાત્તરક સમું મની રહે તેવું છે. ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશને શબ્દોમાં ગૂંથનારા તેમના પ્રમુખ શિષ્યોએ આજથી પચીસસો અંડતાલીસ વર્ષ પહેલાં રચેલાં આ સૂત્રમાં જીવજગતને મનુષ્ય કેવી કેવી રીતે પરિતાપ ઉપજાવી શકે તેનું તાજજુબીભર્યું પ્રતીકાત્મક વર્ણન છે. માત્ર છવીસ પદોના આ નાનકડા સૂત્રમાં કેવળ દસ પદોમાં જ જીવવિરાધના (આરાધનાનો વિરોધી - હિંસા માટેનો જેનું દર્શનનો એક સુંદર પારિભાષિક શબ્દ. તમે ત્યારે કોઈ પણ જીવને પીડા ઉપજાવો છો ત્યારે તેની વિરાધ ત કરો છો)ના ગમગા 'અરેના' ને આવરી લેતા આ સૂત્રમાં તેઈ પણ જીવને પીડા ઉપજાવવાની દુષ્કૃત્તની શમા કાચતાં. તે પીડા કેવી કેવી રીતે ઉપજાવી હોય તેનું સૂચક વર્ણન કરતા કહ્યું છે કે, 'મેં સામે રહેલા તે જીવોને લાત વડે માર્યા હોય, ધૂળ વડે ઢાંકી દીધા હોય, ભૂગિ સાથે પસ્યા કે મશળ્યા હોય, અંદરોઅંદર તેમના સરીરને ઝીંચો-પિચો એકઠાં કર્યા હોય' (કતલ માટેનાં પશુઓને ટૂકોગાં કોથળાની જેમ એકનીજ ઉપર ખડકવામાં આવતા હોય છે તેની સાથે સરખાવો), તેમની મરજી વિરુદ્ધ તેમને સ્પર્શીને દુભાવ્યા હોય, પરિતાપ ઊપજાવ્યો હોય, મૃતપ્રાય: થઈ જાય ત્યાં મુધીનો ખેદ પમાડ્યો હોય, બીવરાવ્યા કે ત્રાસ પમાડ્યા હોય, તેમની ઈચ્છા વિરુદ્ધ તેમને એક સ્થાનેથી ખસેડી બીજા સ્થાને લઈ ગયા હોય. (સરખાવો:

વિસ્થાપન, સ્થળાંતર, રીહેબિલિટેશન, પુનર્વસવાટ) કે તેમને અળગા કરી જીવિતથી જ ચૂકાવ્યા હોય તો તેની માફી માગું છું.' શ્રિટનના આધુનિક કાપદાશાસ્ત્રીઓ જે જમાનામાં કદાચ જંગલયુગમાં જીવતા હતા, તે જમાનામાં પણ મનીષીપુરુષોએ કૂંરતાનિવારણના ક્ષેત્રે કામ કરતી કોઈ પણ વ્યક્તિ કે સંસ્થાને માટે નેત્રદીપક બની રહે તેવું 'તેમની મરજી વિરુદ્ધ સ્પર્શમાત્ર કરવાથી ક્રોધે તેમને જાનથી મારી નાખવા સુધીની' પીડાઓનું જે સર્વસમાવેશક વર્ણન કર્યું છે તેની તરફ પશ્ચિમચંદ્ર કાપદાપંડિતોનું ધ્યાન કોઈ દોરશે? સગી જનેતાના અમૃતોપમ ધાવણને છોડીને વારે-તહેવારે પારકી માવતરોને ધાવવા દોડી જવા ટેવાયેલા સરકારી અધિકારીઓથી લઈને રાજકારણીઓ સુધીના સૌને માટે યુરોપ-અમેરિકા પ્રતિનિધિગંડળો લઈ જવા ઉપર પ્રતિબંધ મૂકી 'ઈરિયાવહિય' સૂત્ર જેવા ભારતીય પરંપરાના જ્ઞાનવારસાના દરિયામાં ડૂબકી મારવાનું ફરજિયાત બનાવવું જોઈએ તેમ નથી લાગતું? જે દિવસે હિન્દુસ્તાનીઓ આ અગામ મહાસાગરના તળિયે ડૂબકી મારી તેમણે ધોઈ નાખેલા મોતીઓ ફરી મેવળશે તે દિવસે હિન્દુસ્તાન માટે નોસ્ટ્રાડોમસ (હિન્દુસ્તાન સમગ્ર દુનિયાનું પદ્મપ્રદર્શક બનશે)ની આગાહી સાચી પડવાનો દિવસ હશે.

- મુનિ હિતકુચિચિજયજી
પર્યપદા પર્વ વિહમ સંવત ૨૦૪૬

‘જોઈએ છે’ સુખ: વિભોજન, સર્વપ્રકારક અને શાશ્વત

તમે ક્યારેય નાના બાળકને પતંગિયાની પાછળ દોડતું જોયું છે? કુદરતના આ ઈસ્ટેમેનકલર સર્જનને પકડવા મથતું બાળક જેમ-જેમ તેની પાછળ દોડે તેમ તેમ પ્રતિધ્વનિનાથી દૂર ને દૂર ભાગતું જાય છે. કારી પાકીને બાળક જ્યારે પડતું મૂકે ત્યારે અચાનક જ એ પાંગિયું કપાંકપી આવીને હાલેલી એની હથેલી ઉપર બેસી જાય છે. સુખનું પણ આ પાંગિયા જેવું છે. તમે એને મેળવવા જેટલાં હવાતિયાં મારો એટલું એ તમારાથી દૂર ભાગે અને જેવા એ વલખાં બંધ કરી સ્થિર થઈ જાય એટલે એ સામેથી આવીને તમારા દરવાજે ટકોરા મારે.

હિસા અને શોષણ, પર્યાવરણ અને પ્રદૂષણ, જરીબી અને બેફારી, જૂઠા અને પ્રાપ્યના આજના સમજા પ્રશ્નો સુખ મેળવવાના રથવાટમાં માણસજાતે ખોટી દિશામાં મૂકેલી દોડમાંથી પેદા થયેલા પ્રશ્નો છે. ઈંગ્લેન્ડમાં થયેલી ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ માનવજાતના ઇતિહાસનું એક વરવું સીમાચિન્હ છે. એ પહેલાની અને એ પછીની (પ્રિ અને પોસ્ટ ઈન્ડસ્ટ્રિયલ રેવોલ્યુશન એરાની) જીવનશૈલીમાં કંચન અને કથીર જેટલો ફરક પડી ગયો છે. સંતરમી-અઠારમી સદી પહેલાના સમય વિશ્વમાં પૂર્વની જીવનશૈલીનું ઓછું-વધતે અંશે પ્રભુત્વ હતું. પરંતુ એ પછી પશ્ચિમમાં જે જીવનશૈલી પાંગરી એના મૂળમાં સુખપ્રાપ્તિની ધરમૂળથી બદલાયેલી સંકલ્પનાઓ કામ કરી ગઈ.

‘મોર ધી કોમોડિટીઝ, મોર ધી હેપિનેસ’નું એક હેવર્મોરિયું સમીકરણ રચાયું. ફલતઃ એ જીવનશૈલીના અનુયાયીઓનું ધર જાતભાતના સમયરચીલા અને ફર્નિચરનું સંગ્રહસ્થાન બની ગયું. ટી.વી. વીડિયો, ફ્રિજ, મારૂતિ, મશિનિઝ... જેવી ચીજવસ્તુઓનો સંગ્રહ જેની પાસે વધુ એ સીધી મોટો સુખી એવા ઈકવેશને તદ્દન વિપરીત એવી વાસ્તવિકતા તરફ ધસાર આંખમિયામણાં કર્યાં. જો આ ઈકવેશન સાચું હોય તો વાલકેશરના ફલેટમાં તમામ અલ્ટ્રામોડર્ન ફેશિલિટીઝ ધરાવતા બધા લોકો સ્વર્ગીય સુખની અનુભૂતિ કરતા હોવા જોઈએ. અને બસ્ટરના જંગલમાં લંગોટીભેર ફરતા તમામ વનવાસીઓ બચાડાં દુખી દુખી હોવા જોઈએ પણ હકીકત આવી નથી એ આંખણે જાણીએ છીએ. સેન્ટ્રલી એરકન્ડિશનડ ઓફિસમાં બેઠાં બેઠાં આઈસક્રીમની ડિશ ઝાપટનાર પણ ધણીવાર એવી અંગનજવાળાઓ વચ્ચે શેકાતો હોય છે કે ડાન્ડીઓની ગાદીમાં અર્ધી રાત સુધી આજોટયા પછી પણ તેને ટ્રાન્કિવલાઈઝર સિવાય ઊંઘ આવતી નથી. સામે પક્ષે કાઠિયાવાડના અંતરિયાળ ગામડાંમાં ગારમાટીના ધર અને બાજરીના રોટલા સિવાય જેની પાસે કશું નાથી એવા ગરીબ ગામડિયાને ગાભાની ગોદડીમાં પડતાવેત ધરાધસાટ સૂઈ જતાં પણ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. સાધનસામગ્રી ઈંઈ ઈકવલ દુ સુખ આ સમીકરણ

જો સાચું હોય તો આલું ન બને-અને જો ખોટું હોય તો પછી સુખ મેળવવા ચીજવસ્તુઓને બદલે બીજે કેમ નજર ન દોડાવવી.

રેતીમાંથી તેલ નીકળે છે એવો સિદ્ધાંત તમે એકવાર પ્રસ્થાપિત કરો એટલે પછી તમારે દુનિયાભરની રેતી ઉપર કબજો કરીને તેમાંથી તેલ કાઢવાનો ભવ્ય પુરુષાર્થ આરંભવો જ રહ્યો. જરૂરિયાતો વધારીને તેની પરિપૂર્તિ દ્વારા સુખપ્રાપ્તિના સિદ્ધાંતની નેચરલ કસોટીરે રૂપે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને તિર્થંચોની સૃષ્ટિનું અમર્યાદ અને બેરહમ શોષણ શરૂ કરવામાં આવ્યું. ગાણસા એમ માની બેઠો કે ખોનો સમગ્ર પૃથ્વીનો ‘ધક્ષિણાગો’ છે અને માનવેતર આખી સૃષ્ટિના નિર્માણ તેના ઉપભોગ માટે જ થયું છે. આવા ઈન્ફરના (ઉપસિદ્ધાંત)માંથી પેદા થયેલાં મનુષ્યના ધર્મંડે પૃથ્વી પરના માનવેતર જીવોનું જીવતર ઝેર કરી નાખ્યું છે.

આવા ધર્મંડમાંથી જ પેદા થયેલો એક પ્રશ્ન ત્રિનોબાન એક વાર જાહેરસભામાં પૂછાયેલો. કોઈક ઈશ્વર કર્તૃકવાદીએ તેમને પૂછેલું કે ‘ગાય દૂધ આપે છે, બળદ ખેતીના કામમાં આવે છે. એટલે તેમનું સર્જન ઈશ્વરે શા માટે કર્યું છે તે તો જાણે સમજાય છે, પણ વાધ-સિંહ જેવા જંગલી પ્રાણીઓ તો કાંઈ કામમાં આવતા નથી. ભગવાને તેમને શું કામ બનાવ્યા હશે?’ પ્રશ્નમાં ધૂપાયેલા ધર્મંડને વજતો ફટકો માસ્તા વિનોબાએ તેમની ચોટદાર શૈલીમાં જવાબ આપેલ કે, ‘આ પૃથ્વી પર જે કાંઈ છે તે બધું મનુષ્યના ઉપભોગ માટે જ છે એવા ભામ પેદા ન થાય તે માટે ઈશ્વરે તેમનું સર્જન કાનું છે.’

સુખ નામના પ્રદેશની શોધ ગાણસના મનમાં કરવી જોઈએ અને વાસ્તવમાં જે ચીજવસ્તુમાં નહિ પણ સંતોષમાં - અનિવાર્ય ઉપભોગમાં - જીનમાત્ર પ્રત્યેના આદરમાં છે તેવી માન્યતાની આધારશિલા પર પૌર્વાત્ય જીવનશૈલીની ઈમારત ખંડી થયેલાં કાંખમાં છોકડું હોય અને ગામમાં શોધવા નીકળે એવી થેલી જેવી હાલત કરતુરીમૂગ સમા આપણા સોની થઈ છે.

સુખ ચીજવસ્તુઓમાં છે એવો વહેર્ન અને એ ચીજવસ્તુઓના ઢગલામાં આળોટવા નાટે અમારી ચારેબાજુ (સંસ્કૃતમાં ચોકેર એટલે ‘પરિ’) ઉપર નીચે-દસે દિશિ રહેલા પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ વાયુ, વનસ્પતિ અને બે ઉન્દ્રિયોથી લઈને પાંચ ઉન્દ્રિયો રચતા પ્રાણીઓના ‘અનાવરણ’ (પરિ + અનાવરણ + પર્યાવરણ)ની ખાતમો બોલાવવાનો અમને અબાધિત - નિરંકુશ અધિકાર છે એવો ધર્મંડ - એનાથી ચડિયાતી હિસા અને એનાથી ચડિયાતું શોષણ બીજું કયું હોઈ શકે ?

કીડીથી માંડીને કુંજર સુધીના તમામને જે સુખની અમે

છે તે સુખ વૈસ્તવમાં ભૌતિક જગતમાં છે જ નહિ. જે વસ્તુ જ્યાં હોય જ નહિ ત્યાં તેને શોધવો માટે કાંઈ મારવાની નથી મૂર્ખામી જ છે. ન્યૂટનના પદાર્થવિજ્ઞાનના ત્રણ નિયમોની જેમ નિર્વ્યાજ સુખની અનુભૂતિ માટે ત્રણ શરતો પરિપૂર્ણ થવી જરૂરી છે અને ચીજ-વસ્તુઓના ભોગવટામાંથી પ્રાપ્ત થતા સુખમાં આ ત્રણે શરતો ફ્યારેય પરિપૂર્ણ થતી નથી. નૈદુજન સમાજને આ ત્રણે શરતોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ નથી હોતો પણ કોનાયસલી કે અનકોનાયસલી જીવમાત્ર આ ત્રણે શરતોના ફલફિલમેન્ટવાળું સુખ અંખતો હોય છે.

સૌથી પત્ની શરત છે: તેને જે સુખ જોઈતું હોય છે તે દુઃખના જરા રરખાએ મિશ્રણ વગરનું નિર્ભેજ સુખ જ હોવું જોઈએ. દુઃખનિ ભેજસેજવાળું ભેજસેજિયું સુખ તેને જરાયે ઉપર નથી. ગઈ 'પ્રથમ સારો જ મશિકા'નો ઘાટ ઘડાય છે. ભૌતિક જગતમાં દુઃખની ભેજસેજ વગરનું નિર્ભેજ સુખ આકાશકુસુમવત્ છે. જૂના જમાનામાં નાતના જમણવારમાં દેશી ગોળના વનારેલા ચૂરમાના લાડુ પીરસવામાં આવતા. ગ્રાહણભાઈને મોદક તો બહુ ભાવતા પણ મોદકમાં બરાબર મિશ્ર થયા વગર રહી ગયેલ એકાદી ગોળની ગાંગડી પણ રહી ન ગઈ હોય તેવા એકસરખા સ્વાદનો લાડુ ઈષ્ટ હતો. પણ હજી તો સૌઓ મોદકના સ્વાદમાં મશગૂલ થાય ન થાય ત્યાં જ પેલી ગોળની ગાંગડી ન જાણે ક્યાંકથી ટપકી પડતી. તમારી આજુબાજુ નજર નાખશો તો દરેકનો સુખમાં આવી ગોળની ગાંગડી ક્યાંકથીયે ધૂસી ગયેલી ગજરે પડ્યા વિના નહિ રહે. જેને શ્રીમંતાઈનું સુખ મળ્યું હશે તેને કોઈ પણ ધડીએ પડી શકતી ઈન્કમટેક્સની ઘાડના ફ્ફાડની ગોળ-ગાંગડી સાથે ને સાથે મળી હોય છે. રૂપાળી પત્નીનું સુખ મેળવનાર સોકેટિસની પત્નીને પણ સારી કહેવડાવે તેવા તેના કંકારિયા સ્વભાવની ગાંગડી ભેગી જ આરોગતો હશે. કોન્વેન્ટ એજ્યુકેટેડ પતિની પ્રાપ્તિનું સુખની જોડાજોડ તે કાર્ડિયો હોવાનું દુઃખ લલાટે લખાયેલું હોય છે. દુઃખના મિક્સચર વગરનું એકાદ નિર્ભેજ સુખ કોઈક સદ્ગત્સીબને નળી ગયું હોય તો પણ કન્ડિશનનંબર-રમાં વાંધો આવીને ઊભો રહે છે.

દુઃખની જરાયે ભેજસેજ વગરનું એકાદું સુખ મળી જાય એટલા માત્રથી જીવરાજાઈને ધરવ થતો નથી: તેમને તો મોલ એન્કમપાસિંગ - સર્વપ્રકારક સુખની અપેક્ષા છે. હી નીડર ઈય એન્ડ એરી કાઈન્ડ ઓઈ હેપિનેસ અન્ડર સ્કાય એન્ડ ઓન ધી ગાઈ. પતિ બધી રીતે ગુણિયલ હોય અને પતિ સંબંધી સુખમાં ગોળની એકાદ ગાંગડીયે ન હોય એટલા માત્રથી શું, જે પરમાં ટી.વી., ફિજ કે મારુતિ વસાવવા જેટલી શ્રીમંતાઈ ન હોય, પત્ની સારી હોય, રૂપાળી હોય, ડાહી હોય, ડમરૂ હોય, ભણેલી કલાગરી હોય, કામગરી હોય, બધી વાઈ બરાબર હોય પણ પોતાની જ તબિયતનું

ઠેકાણું રહેતું ન હોય તો પત્ની સંબંધી નિર્ભેજ સુખ આરોગ્યવિષયક બીજા એક દુઃખને કારણે કડવું ઝેર બની જાય છે. સુખ પ્રાપ્તિના વિજ્ઞાનનો બીજો નિયમ એમ કહે છે કે ભૌતિક ચીજવસ્તુઓના જગતમાંથી પ્રાપ્ત થતું સુખ બદામના દુકડા જેવું છે. મુઠ્ઠી ભરીને બદામનો ફકકડો મારવા મળે એ આમ તો ઈચ્છા ઉપજાવે તેવી ચીજ છે. પણ એ બધી સ્વાદિષ્ટ બદામોમાં ધૂસી ગયેલી એકાદી કડવી બદામ બધી મજા ઉપર પાણી રેડવા માટે કાફી છે. રૂપાળો પતિ, અઢળક સંપત્તિ, વાંલકેશરમાં બંગલો, મર્સિડિઝ બેન્ચની લગાર, સ્નેહાળ સાસરિયાં... લિસ્ટ સ્ટ્રેચ કરતા જે જાય... સ્વાદિષ્ટ બદામોની મુઠ્ઠી ભરતા જે જાય. પણ આ બધા લિસ્ટમાં છેલ્લે આવતી ખાલી ખોજાની - વંધ્યત્વની એકાદી કડવી બદામ સ્ત્રીના સુખમાં ચિનગારી ચાંપવા માટે પૂરતી છે. કારણ બસ એટલું જ કે તેને સર્વ પ્રકારક સુખની અપેક્ષા છે. દીકરો ન હોવા બાબતનું એકાદું દુઃખ પણ ચલાવી લેવા તૈયાર નથી અને મટીરિંગલ વર્લ્ડમાં સર્વપ્રકારક સુખ એ 'ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ' જેવી ઘટના છે.

આ બંને કોઠા જીતી જનાર વિરલ મહારથીએ ત્રીજે કોઠે તો ભૂ પીતા થવું જ પડે છે. નિર્ભેજ અને સર્વપ્રકારક એવું પણ સુખ સદાકાળ માટે ટકે તેવું શાશ્વત, કોઈ ક્યારેય ગૂંટવી ન જાય તેવું જોઈએ. સુખ માટે વલખાં મારતા કોઈને પણ પૂછશો તો આ ત્રીજી શરતની આકાંક્ષા પણ તેના હૃદયમાં અચૂક બેઠેલી જોવા મળશે. શાશ્વતતા એ સુખની પૂર્ણ મજા માણવા માટેની ત્રીજી શરત છે. તમે શેરબજારમાં એક પછી એક પેગથિયાં ચડવા લાગો, ગ્રાફ અભૂતપૂર્વ આંકડાઓ વટાવતી જાય, 'આખા હિંદુસ્તાનમાં તમારા નામનો ડંકો વાગે, પણ આ બધું જો કાંપમ માટે ટકવાનું ન હોય, કંડાકાનો એક એવો દિવસ આવવાનો હોય કે જ્યારે પતાનો મહેલ કકડભૂસ મઈ જાય, અને કદાચ જેલના સળિયા જોવાનો વારો પણ આવે તો આવું સુખ તમને મજૂર નથી. સુખની સાપસીડીની આ રમતામાં સાંપનું અસ્તિત્વ જ ન હોય અને સીડી પરથી પટકવાનું જ ન હોય એવી તમારી ઊંડી ઊંડી પ્રહેચ છે, પણ એટલીસ્ટ આપણી ઈચ્છાઓ કાંઈ ધોડા નથી જેની ઉપર બેસીને સપનાના રંગીન પ્રદેશમાં પહોંચી જવાય.

બીજામે તેટલી હાથહોય, ધમાલ અને ઉદરદોડ પછી પણ વસ્તુ ઉપભોગની દુનિયામાં નિર્ભેજ, સર્વ પ્રકારક શાશ્વત સુખની ઉપલબ્ધિ ન જ થવાની હોય તો સુખ નગરી તારક દોડતી ગાડીનું સ્ટીયરીંગ બીજી કોઈ દિશામાં વાળવાની જરૂર નથી લાગતી?

અંધગ્રહા, વહેમ જેવા શબ્દોને આપણે પર્મ, જૂની જીવનપ્રણાલી, ગ્રામ્યપ્રજા વગેરે સાથે અવિનાભાવી સંબંધથી જોડી દઈને તેના 'સિનોનિમ' બનાવી દીધા છે. હકીકતમાં

તી સત્ત્વને અસત્ અને અસત્ત્વને સત્ માનવું, જે બે બે વચ્ચે
તેને તેવું જ માનવું તે જ અંધશ્રદ્ધા અને તે જ વૃદ્ધિ છે.
રેશમાં કમળ ન હોય કે રેતીમાંથી તેલ ન નીકળે તે હાથમાં
રહેલા આમળા જેવું સ્પષ્ટ હોવા છતાં તેમ માનવું અને તે
માટે મથી પડવું તેનું બીજું નામ અંધશ્રદ્ધા અને ગ્રીજી નામ
વહેમ છે. મેળા મરીનોના કન્વેયર બેલ્ટ પર જેટલી વસ્તુઓ
પેદા કરશું અને અકરાંતિયાની જેમ વધુ ભોગવશું તેટલું વધુ
સુખ મળશે એવી ઐહ્યુગીન માન્યતા એ સુશિશિત કહેવાતા
માણસનો સૌથી મોટો વહેમ અને સૌથી મોટી અંધશ્રદ્ધા છે.
સવારના પહોરમાં સ્નાન કરી, ઘોલી ખેસમાં સૂજી
થઈ, કંપાળે કેસરનો ચાંદલો કરી, પાખાણની પ્રતિમામાં
દેવત્વનું આરોપણ કરીને પોતાના આરાધ્યતાવ સાથે હાથની
ગોઠડી માંડનારા શ્રદ્ધાળુ હૈયાની શ્રદ્ધાને અંધશ્રદ્ધા કહીને

વખતી કાઢનારા 'સાપ્તાહિક ટેમ્પલ' ધરાવનારા માં કાંઈ
રેશનલિસ્ટ મિત્રો એટલું યાદ રાખે કે ધડીભર તમારો જ્ઞાન
સાચી માની લઈને તેમની શ્રદ્ધાને અંધશ્રદ્ધા ગણી કાઢીએ તો
પણ તેમની એ અંધશ્રદ્ધા એ જગતને જેટલું બુકસાન નથી
કર્તું તેનાથી કંઈ ગણ નુકસાન વધુને વધુ ઉપભોગ બરાબર
વધુને વધુ સુખના સમીકરણમાં આંધળી શ્રદ્ધા ધરાવનાર
વહેમી સુશિશિતોએ કર્યું છે. ઉપભોક્તાવાદ અને કન્ઝ્યુમરીસ્ટ
કલ્પરના આ વિનાશક પંજીમાંથી પર્યાવરણને એટલે કે સમગ્ર
જીવજગતને બચાવવું હશે તો શ્રીમંતો, રાહેરીઓ અને
શિશિતોનાં આ વહેમ અને આ અંધશ્રદ્ધાનો ભાંગીને ભૂકાવો
કરવો પડશે.

- મુનિ દિત્તિરુચિવિજયજી
પર્વતપર પર્વ, ચિડમ સંવત ૨૦૪૨

સમસ્યા પાણી ગાળવાની: સમાધાન વરસાદના પાણીના ટાંકાનું

ત્રિલોકગુરુ પરમાત્મા મહાવીરદેવની ઊજળી પરંપરાના બાબુભણ સ્વરૂપ શ્રી શાસ્ત્રીભવસુરિચરણ મહારાજાએ 'દશવૈકલિક સૂત્ર' નામના અજોડ ગ્રંથમાં નિષ્પાપ જીવનશૈલીનું વર્ણન ચાર પદના એક જ શ્લોકમાં કરતા કહ્યું છે કે, જે જયજ્ઞાપૂર્વક ઊભો રહે, બેસે, ચાલે, સૂએ, ખાય અને બોલે તે પાપથી બચે. આ આખાય વાક્યામાં 'જયજ્ઞાપૂર્વક' એ કીર્તિ (ચાવીરૂપ શબ્દ) છે. એક અપેક્ષાએ જોઈએ તો જયજ્ઞા એ તો તીર્થકરોપદિષ્ટ નિરાસરભ, જીવનશૈલીની આધારશિલા છે.

આધુનિક વિજ્ઞાન, કેળવણી અને પંચવાદના આગમન પછી મોટા ભાગના જૈન પરિવારોમાંથી આ જયજ્ઞા ધર્મનું દેવજી નીકળી ગયું છે. જાડા કપડાંથી ગાળ્યા વગરના પાણીમાં સંખ્યાબંધ ત્રસ (હાલતા-ચાલતા) જીવો રહેતા હોવાથી આર્યાવર્તમાં માત્ર જૈન પરિવારોમાં જ નહિ પણ અજૈનોમાં એ પીવાનું કે વપરાશનું પાણી કપડાંથી ગાળીને જ વાપરવાનો રિવાજ હતો. અજૈન પુરાણોમાં તો ત્યાં સુધીના વર્ણન આવે છે કે એક ઘડો અણગળ પાણી વાપરનારને સાત ગામ બાળવા જેટલું પાપ લાગે. ઈતિહાસ એ વાતની શાખ પૂરે છે કે પરમાર્ત મહારાજા કુમારમાળ પોતાના લશ્કરના છ ગામ પોતાને પણ પાણી ગળાવીને જ વપરાવતા. ગામડે ગામડે બહેનો વાવ, ફૂલ કે નદી ઉપર પાણી ભરવા જતી ત્યારે ઘરે પાણી લાવીને, ગાળીને, બધું પાણી ભરાઈ જાય ત્યારે જે કપડાંથી બધું પાણી ઘરે ગાળ્યું હોય તે ગળણું છેલ્લે વાવ, ફૂલ કે નદી ઉપર લઈ જઈ ગળણાને પાણી ઉપર અઢચ્છબારબર પહોળું કરીને ગાળેલા પાણીનો એકાદ લોટો તે ગળણા ઉપર, ધીરેધીરે રેડતી. જેથી પાણી ગાળવાની પ્રક્રિયા દરમિયાન અણગળ પાણીમાં રહેલા જે જીવજંતુઓ તે ગળણામાં આવી ગયા હોય તે બધા કરી પાછા મૂળ પાણીમાં પાછો જાય અને પોતાનું કુદરતી આયુષ્ય પાણીમાં પૂરું કરી શકે. ગળણા ઉપર પાણી રેડીને અણગળ પાણીના જીવોને કરી પાછા પાણીમાં (સ્વસ્થાને) પહોંચાડવાની આ ક્રિયાને સંખારો કાઢવાની ક્રિયા કહેવાય છે. જુદા જુદા ઉપશામાનવશ્યા તથા શારન્, જેકું જુ, પ્રમાણ ધરાવતા પાણીમાં રહેલા જીવજંતુઓ જુદા ઉપશામાન તથા શારન્ જેકું પ્રમાણ ધરાવતા પાણીમાં જાય તો ત્યાં જીવી શકતા નથી, એવા આજના વૈજ્ઞાનિક વિસર્ચની જાણ ગામડાંની અભણ ડોરીઓને યુગોથી હતી. તેથી દેરાણી એક ફૂલેથી (દા.ત. લીમડાવાળી શેરીને ફૂલેથી) ચા: ઘડા પાણી લાવી હોય અને પાંચમો ઘડો લેવા જેઠાણ. જીવી હોય તો દેરાણી જેઠાણીને સૂચના આપી દે કે, 'હું લીમડાશેરીના ફૂલેથી પાણી લાવી છું એટલે મારા પાણીનો સંખારો (જીવો) તે

ફૂલમાં જ નાખજો.' આમ કહેવાનું કારણ એટલું જ કે જેઠાણી તો કદાચ પાણી ભરવા બીજા (દા.ક. પીપજાશેરીના) ફૂલે પણ જાય અને જો આગલા ફૂલાનો સંખારો (જીવો) પછીના બીજા ફૂલામાં નખાઈ જાય તો તેનું પાણી આગલા ફૂલા કરતાં થોડું પણ વધારે ઠંડું કે ગરમ હોય, અથવા ઓછાવત્તા કારવાળું હોય તો તે જીવો તેમાં જીવી ન શકે. જીવનગી નાની મોટી દૈનંદિન ક્રિયાઓમાં ભૂતદયાને આટલી સૂક્ષ્મતાથી વણી લેનાર જીવનશૈલી કેટલી મહાન હશે!

પણ હેન્ડ-પંપ અને નળના આગમન સાથે જૈનપરિવારોએ પણ જયજ્ઞા ધર્મને મદદ અંશે અલવિદ્યા આપી દીધી છે. ફૂલે-વાલે કે નદીએ પાણી ભરવા જતી પનિહારી લગભગ ભૂતકાળની વાત બની ગઈ છે. પાણી ગાળવાની એ ઉદત્ત પરંપરાના પ્રતીકરૂપે મોટા ભાગના લોકો નળ ઉપર કપડાની (અને હવે તો નાપલોનની સાવ નકામી) કોયળી બાંધી દઈ પાણી ગાળવાનો વિધિ આત્મસંતોષ અનુભવતા ઘઈ ગયા છે. હકીકતમાં તો કોયળીમાં ગળાઈને પાણી આવે અને અર્થ એ જ ઘણો કે અણગળ પાણીના જીવો કોયળીમાં રહી જાય અને ઘડી-બેઘડીમાં જ્યારે એ કોયળી સૂકાઈ જાય ત્યારે (પાણીમાં જ જીવી શકે તેવા) એ જીવો તરફડીને મરી જતા હોય છે. આમ, કોયળી બાંધવા પાછળનો અણગળ પાણીના જીવોની હિંસાથી બચવાનો - મૂળભૂત ઉદ્દેશ તો તેમાં મરી જ જતો હોય છે. તો હવે આજના યુગમાં અમલમાં કરી શકાય તેવો આનો વ્યવહાર વિકલ્પ શું તે પ્રશ્ન સહેજે ખડો થાય જ. જ્યાં સુધી આ વિકલ્પ અમલમાં મૂકી શકાય નહિ ત્યાં સુધી હાલ ચાલતા (નળને કપડાની કોયળી બાંધવાના) રિવાજને રાખવી રાખવો એટલા માટે ઉચિત જણાય છે કે, તેમાં જીવોની રક્ષા ધતીન્ન હોવા છતાં પણ પાણી તો ગાળીને જ વાપરવું જોઈએ એ વિચારની રક્ષા જરૂર થાય છે. એટલે પરિણામ નિર્ધારિત થતા અટકતા હોવાથી નળને કોયળી બાંધવાનું છોડી દેવાને બદલે પરિણામની સાથે સાથે જીવોની પણ રક્ષા ગાય એ દિશામાં આગળ વધવું જોઈએ.

જ્યાં જ્યાં હજુ પણ નાનાં ગામડાંઓમાં - શહેરોમાં - તીર્થોમાં ફૂલાની વ્યવસ્થા હોય કે ઊભી કરી શકાય તેમ હોય ત્યાં ત્યાં ફૂલામાંથી હાથે પાણી ખેંચીને સંખારો તે જ ફૂલામાં કાઢવાનું એકદમ શક્ય છે. જેને જયજ્ઞાનો તીવ્ર પરિણામ હોય અને આ વાત અશક્ય નહિ જ લાગે. મુંબઈ જેવા શહેરોમાં પણ આજેય એવા વૈજ્ઞાનિક પરિવારો વસે છે કે જે તેમના ગૃહમંદિરમાં પધરાવેલ ઠાકોરજીના અભિષેક માટે નળનું પાણી ન વાપરવાના આગ્રહી હોવાથી નજીકમાં આવેલા

કુવામાંથી ઉ.મ. બાજુના ભેયાઓ પાસે પાણી ખેંચાવીને રોજ થડા દીઠ રૂપિયાની મજૂરી આપીને પણ ઠાકોરજી માટે તમા યુક્ત વૈજ્ઞાવો તો અંગત વપરાશ માટે પણ એ જ પાણી વાપરે છે. પૂર્વાવરણમાં મુંબઈ વાલકેશ્વર રોડ ઉપર આવેલ શ્રી સુધાર્થનાથ ભગવાનના દેરાસરની પાછળ આવેલ કુવામાંથી શીતલબાળા ખાતેના દેરાસરમાં પ્રભુજીના અભિષેક અને પીવાના પાણી માટે પાણી મહોંચાડે તેવી વ્યક્તિની શોધ કરતા ખબર પડી કે, આજે પણ ઉત્તર પ્રદેશના ભેયાઓ સવારથી સાંજ સુધી વૈજ્ઞાવ પરિવારોમાં કુવાનું પાણી આવી રીતે હાથે ખેંચીને પહોંચાડે છે. જો વૈજ્ઞાવ પરિવારો મુંબઈ જેવા શહેરોમાં પણ વીસમી સદીમાંયે પોતાના ઠાકોરજી માટે નળનું પાણી ન જ વાપરવાનો આગ્રહ જીવનમાં અમલી બનાવી શકતા હોય તો, ત્રિલોકગુરુ પરમાત્માના ભક્ત જેન પરિવારો માટે એ અપરંપર છે? જો કે આજે પણ વાલકેશ્વરથી માંડીને ભુલેશ્વર અને તારદેવ જેવા વિસ્તારોમાં એવા વિધિ-અનુરાગી જેનો વસો છે કે જે આવા ભેયાઓને મહિનાના પગારથી બાંધીને સંખારો કાઢેલું કુવાનું પાણી મંગાવીને યયાસક્રમ તેની જ ઉપયોગ કરે છે.

જે યાત્રિકો સુખશીલીયા - સંગવડ ખેતી હોય તેમને તીર્થસ્થાનોના વહીવટદારોએ દુભાતા દિલે કદાચ નહીં જેવી જયજ્ઞાવિહીન સંગવડો તીર્થસ્થાનોમાં પૂરી પાડવી પડતી હોય તો પણ સાથે સાથે તે વહીવટદારોએ જે યાત્રિકો તીર્થસ્થાનોમાં વિધિપૂર્વક પાણી ગાળીને સ્નાન-પૂજાદિ કરવા માગતા હોય તેમને તે માટેની કુવા વગેરેની સંગવડ તો અવશ્ય પૂરી પાડવી જોઈએ. તેને બંદલે આજે તો મોટે ભાગે એવી પરિસ્થિતિનું સર્જન થયું છે કે, જ્યાં તીર્થસ્થાનોમાં જૂના સમયના કુવા વગેરે હોય ત્યાં પણ અજ્ઞાન વહીવટદારો તે કુવા બંધ કરી દઈ ઉપર મશીન બેસાડી દે છે. એટલે પાણી હાથે ખેંચીને કે તીર્થના કોઈ સ્ટાફ પાસે ખેંચાવીને સંખારો કઠાવી વાપરી શકાય તેવી વ્યવસ્થા પૂરી પાડવાની વાત તો બાજુ પર રહી પણ આવી વ્યવસ્થા ઉપલબ્ધ હોય તો તેનો પણ નાશ કરવામાં આવે છે. મુંબઈ જેવા શહેરો કરતાં યે નાનાં ગામડાં કે નાનાં શહેરોમાં તો હજી પણ કુવેથી પાણી ખેંચીને લાવવું ખૂબ સરળ છે.

આજ કાલ ટયુબવેલો અને ડીઝલ-આઈલ એન્જિનો દ્વારા પાતાળમાંથી એટલું બધું પાણી સુધી લેવામાં આવ્યું છે કે, ઘણી જગ્યાએ કાં તો કુવા સાત સૂકાઈ ગયા છે અથવા તેના પાણી ઘણા ઊંડા ચાલ્યા ગયા છે. તો વળી બીજે કેટલેક ઠેકાણે પાતાળકુવાબાળા સંડાસને કારણે ભૂગર્ભના જલસ્ત્રોતો પ્રદૂષિત થયા હોવાથી આવું કુવાઓનું પાણી વાપરવાલાયક રહ્યું નથી. ક્યાંક - ક્યાંક જમીનમાં પાણી ખાડું હોવાને કારણે પણ તેનો ઉપયોગ થઈ શકે તેમ હોતો નથી. જે સ્થળોએ કુવાનું પાણી વાપરવામાં ઉપરોક્ત મુશ્કેલીઓ

ઊભી થાય એમ હોય ત્યાં પણ શંક્ય બની શકે તેવા અલ્પદોષવાળો વિકલ્પ વરસાદી પાણીના ટાંકાનો છે.

અમદાવાદ, પાટણ, ખંભાત, રાધનપુર જેવા અનેક શહેરોનાં જૂના દેરાસરોમાં સંગમંડપની જ અથવા ચોકની નીચે ભૂગર્ભ (ભોંયરા)માં વરસાદનું પાણી સંઘરવાનાં ડાંકાં કરવામાં આવેલા છે. દેરાસરના શિખર ઉપર કે ધુમ્મટ ઉપર જે પાણી પડે તે (ધુમ્મટની ચુરે બાજુ નાનકડી પાણી બનાવી લીધી હોવાને કારણે નીચે પડવાને બદલે) નળિયાની કે બીજી કોઈ પણ પાઈપ દ્વારા સીધું ભૂગર્ભ ટાંકામાં વહી જાય. ટાંકાની ઘર્ષ અને ચારે દીવાલોને પત્થર, અથવા ઈંટો વડે ચૂનાથી મજબૂત થયેલી લીધેલી હોય જેથી ક્યાંયથી લીકેજ ન થાય અને ટાંકાનું પાણું (સીલિંગ) પત્થરની પાટોથી ભરવામાં આવતું, જેમકેએકાદ ઘડો જેઈ શકે તેટલી જગ્યાવાળું ટાંકણું રાખી તેમાં ત્રાંબા-પિત્તળનું ટાંકણું બેસાડી દેવામાં આવતું. જેથી જ્યારે અભિષેક અથવા બીજા કોઈ કામ માટે પાણીની આવશ્યકતા ઊભી થાય ત્યારે ટાંકાનું ખોલી ઘડા દ્વારા રસ્સી વડે પાણી ખેંચી તે જ ટાંકામાં સંખારો કાઢી લેવામાં આવતો, આમ, અજાણ પાણીના જીવોની વિરાધનાના મોટા પાપમાંથી બચી જવાતું. દરેક સ્થળે પોતાની આવશ્યકતા અને પ્રાપ્ત જગ્યાના આધારે ટાંકાની લંબાઈ, પહોળાઈ ને ઊંડાઈ અલગ અલગ રહેતી. એક અર્થમાં જોઈએ તો ટાંકું એક પ્રકારનું ભોંયરું જ અથવા ભૂગર્ભ-ઓરડો જ રહેતો જેમાં પાણી ભરવામાં આવતું. આમ જમીનની અંદર જ દેરાસરની કે ચોકની નીચે જ ટાંકું બનાવવામાં આવતું હોવાથી એક પણ ઈંચ વધારાની જગ્યાની આવશ્યકતા રહેતી નહિ. અગાશીમાં બે છિદ્રો (કાંજા) રાખવામાં આવતા. જે છિદ્રમાંથી પાણી પાઈપ દ્વારા ટાંકામાં જાય તેમાં શિવાળા - ઉનાળા દરમ્યાન સામાન્ય રીતે લાકડાનો દટો ભરાવી રાખવામાં આવતો જેથી ધૂળ, જીવજંતુ વગેરે ટાંકામાં જાય નહિ, પહેલાં વરસાદ પડે ત્યારે પણ આ દટો બંધ જ રહેતો જેથી અગાશીમાં વર્ષભરમાં જે ધૂળ - કેવરો વગેરે ભેગા થયા હોય તે પહેલાં વરસાદના પાણીનાં પીવાઈને બીજા ખુલ્લા છિદ્ર દ્વારા મહાર નીકળી જવાથી અગાશી ચોખ્ખી રહે જતી. તે પછી બીજા છિદ્રમાં દટો ભરાવી દઈ ટાંકામાં પાણી જવા માટેના પાઈપનો દટો ખોલી દેવામાં આવતો જેથી પછીના વરસાદનું પાણી સીધું ટાંકામાં ભરાવી લાગતું. ક્યારેક પહેલાં વરસાદ પડે ચોખ્ખી થયેલી અગાશીમાં મરેલા ઉંદર જેવી અશુચિ મૂકી જવાની, કાગડાની દેવ હોય છે એટલે બીજા વરસાદ પહેલાં તે અંગે નજર કરી લેવામાં આવતી.

નળ કે પંપના પાણીને ઘરોમાં ટાંકામાં ભરવામાં આવે ત્યારે તેમાં થોડા જ સમયમાં જીવાત ન ખોરા વગેરે થઈ જતા જેવામાં આવે છે. જ્યારે વરસાદના પાણીમાં એવી ગુણ છે કે, તે પાણી વર્ષો સુધી પડયું રહે તો પણ તેમાં જીવાત તો

નહિ પણ પાણીના પોરા પણ પડતા નથી, પાણી કાઢતી વખતે હાથ-વાસણ વગેરેની ચોખ્ખાઈ જાળવી હોય તો વર્ષો સુધી ચોખ્ખા રહેતા આ વરસાદના પાણીના ઔપધીય ગુણોનું પણ અઢળક વર્ણન આપુર્વેદિક ગ્રંથોમાં જોવા મળે છે.

‘ચરકસંહિતા’ના સૂત્રસ્થાનમાં રહમા ‘અન્નપાનવિધિ’ નામના અધ્યાયમાં જલવર્ગના વર્ણનમાં વરસાદના પાણી (દિવ્ય જળ)ને સ્વભાવે શીતવીર્ય, પવિત્ર, કલ્યાણકારી, સ્વાદે સુંખદારી, નિર્મળ, પંગવામાં હલકું, મેઘા (બુદ્ધિ) વર્ધક, આરોગ્યકારી તથા સાતે ધાતુઓને વધારનારું અને રાજાઓને પીવાયોગ્ય કહ્યું છે. સુશ્રુત પણ સૂત્રસ્થાનના ૪૫મા અધ્યાયમાં ગગનજળને કફ, વાયુ અને પિત્ત ત્રણોનો નાશ કરનારું, બળપ્રદ, રસાયન, બુદ્ધિવર્ધક, અમૃતતુલા અને એકાંતે કરીને માતિશય પંચ્ય કહે છે. એમાંયે ભાદરવા સુદ તેરસ (અંગત્યત્રયોદશી)ના દિવસે અંગત્ય તારાના ઉદય પુછી શરદ ઋતુમાં એકઠા કરાવેલા ‘હસોદક’ના નામે ઓળખાતા વરસાદના પાણીના તો અઢળક ગુણ ગવાયા છે. અષ્ટાંગહૃદયકાર તેના દ્રવદ્રવ્ય વિજ્ઞાનીય નામના પાંચમા અધ્યાયમાં આ બધા ગુણો ઉપરાંત હૃદયને માટે પણ તે હિતકારી હોવાનું જણાવે છે.

ચરકસંહિતાના જ ૫૪૪:પુરુષીય નામના ૨૫મા અધ્યાયમાં બધા તેલમાં તલનું તેલ, દૂધમાં ગાયનું દૂધ, કડોળમાં મગ-એમ બધી શ્રેષ્ઠ વસ્તુઓનું વર્ણન કરતા આંતરિક્ષમ્ ઉદકમ્ ઉદકાનામ્ કહીને નદી, તળાવ, ફૂવા, સરોવર, વાવ વગેરે બધા પાણીમાં વરસાદનું પાણી શ્રેષ્ઠ હોવાનું જણાવેલ છે. આ જ વાત કવિ ત્રપભદ્રાસે શ્રી શત્રુંજયની સ્તુતિમાં ‘મંત્રમાંહે નવકાર જ જાણું, તારામાં જેમ ચંદ્ર વખાણું, જલધર, જલમાં ‘જાણું’ બોલનારને પણ ‘જલધર જલમાં જાણું’નો અર્થ ભાગ્યે જ ખબર હશે. જલધર એટલે જલને ધારી રાખે તે એટલે કે મેઘ-વાદળ, કવિવરનો આશય એમ છે કે જેમ બધા પાણીમાં જલધરનું એટલે કે વરસાદનું પાણી શ્રેષ્ઠ છે તેમ બધા તીર્થોમાં શ્રી શત્રુંજય શ્રેષ્ઠ છે. માટે જ જૂના વૈદ્યો મંદ પાચન શક્તિવાળા દરદીઓને વરસાદનું પાણી જ વાપરવાનું કહેતા. ગામડાના જૂના લોકો માટીના મોટા મોટા ગોળાઓમાં ચોમાસામાં ભરી રાખેલું વરસાદનું પાણી દાળ સીજવવા, લગનાદિ પ્રસંગોએ પહેરવાની મૂલ્યવાન રેશમી સાડીઓ ધોવામાં તથા ચાંદી જેવી કિંમતી ધાતુના વાસણો માંજવામાં ઉપયોગમાં લેતા જેથી દાળ વગેરે જલ્દી સીજી જાય તથા મૂલ્યવાન કપડાં - વસ્ત્રો એકદમ ઉજળા રાખે. અત્યારે આરસના તથા ધાતુનાં પ્રતિમાજી કાળા પડી જતાં હોવાની ફરિયાદ વ્યાપક બનતી જાય છે તેમાં કેમિકલવાળા નળનાં કે પંપના પાણી દ્વારા થયેલો અભિપેક્ષ - પ્રસાદ પણ કારણભૂત છે. આના બદલે જો (ટાંકામાં સંચરેલા) વરસાદના પાણીથી અભિપેક્ષ કરવાનું શરૂ કરવામાં આવે તો પ્રતિમાજી

બિજળા થયા સિવાય રહે નહિ. વરસાદના પાણીનો અને તેમાંયે મધ્યા નક્ષત્રના પંદર દિવસ દરમ્યાન વરસેલા પાણીનો આ દેશમાં ખૂબ મહિમા ગણવામાં આવતો.

ખંભાતથી લઈને બાડમેર સુધીના અનેક શહેરોમાં દેરાસરની જેમ જ ઘરે ઘરે ઘરે વપત્રાશનાં પાણી માટે પણ ઘરની નીચે ટાંકું બનાવી અગાશી ઉપર પડતા વરસાદના પાણીને પાઈપ દ્વારા ઝીલી લઈ તેનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવતો. ખંભાત જેવા શહેરોમાં આજે પણ ઘરે ઘરે આવા ટાંકાનાં પાણીનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. શ્રીમંતોના ઘરોમાં તો એટલાં મોટાં ટાંકાં રહેતાં કે તેમની આખી ન્યાતનો જમણવાર કરવામાં આવે તો પણ ટાંકાનું પાણી માંડ ચાર આંગળ જેટલું પણ ઓછું થતું નહિ. મોજશીખ માટે ટીવી - વિડીયોથી લઈને માર્કેટ - ફિજ સુધીના સાધનો વસાવી શકનાર જેનો જો ધારે તો જમણાના પાલન માટે પોતપોતાના ઘરે ટાંકા દ્વારા ગાળેલા પાણીનો ઉપયોગ કરવાનું આયોજન તેમના માટે જરાય અઘરું નથી.

મોટા શહેરોમાં તો પીવાના પાણીની અને ગટરની પાઈપો લીક થઈને એકબીજામાં ભળી જઈ રોગચાળો ફેલાવવામાં કારણ બન્યા હોવાના ડિસ્સા પણ નોંધાયા છે. મોટા શહેરોમાં જંગી સરોવરો કે બંધોમાંથી તોલિંગ મશીન દ્વારા લીટર વર્ક્સમાંથી પાઈપોનાં જાળા ઊભા કરવામાં જ ધોર આરંભ સમારંભ થાય છે તેનું કારણ - અનુમોદન પાપ તે નળનું પાણી વાપરનારને લાગ્યા વગર રહે મ્યુનિસિપાલિટીના કેમિકલવાળા પાણી પીને રોગનાં ભોગ બનવું અને કો’ક વાર મુઠ્ઠા જેવા સંયોગોમાં કો’ક આતંકવાદ આપ્તા શહેરના મ્યુનિ.નાં મુખ્ય ટાંકામાં પોટેશિયમ સાઈનાઈ જેવું કાંઈક ઝેર નાખીને બધાને સામૂહિક રીતે જોખમ મૂકે તેવી પરિસ્થિતિના ભોગ બનવું તેના કરતાં દરેકનાં પે પાણીની સ્વાવલંબી - જયજામુક્ત ટાંકાની વ્યવસ્થા હોય વધુ સારું નથી?

સરકારને અપાતા કરવેરાનો ઉપયોગ કંતલખાના જે મહાહિસાના પ્રોત્સાહનમાં થતો હોય છે. તેનાથી પ્રિતિ લોકોએ ખરખર તો પોતાના પૈસાનો તેલો ઉપયોગ ન થા તે મારે શક્ય તેટલી સરકારી સવલતોનો ઉપયોગ કરવો ટાળવું જોઈએ. તમે નળનો ઉપયોગ કરો તો તમારે મ્યુનિ. લીટર ટેકસ (પાણી વેરો) ભરવો જ પડશે, અને તમે ભરે પાણી વેરાના પૈસા સરકાર ફર્નિટ્રાશક યોજનાઓમાં વાપરા પણ તમે ટાંકાનું જ પાણી વાપરતા હો ને નળનો ઉપયોગ કરતા જ ન હોવ તો કદાચ પાણી વેરામાંથી બચી પણ શકો છો. આમ, તમારા પૈસામાંથી થતી હિંસા એટલે અંશે અટકી જાય / જો માત્ર એક ફૂટ લાંબા, એક ફૂટ પહોળા અને એક ફૂટ ઊંડા એટલે કે એક ઘન (ક્યુબિક) ફૂટ ટાંકામાં લીટર પાણી સમાઈ શકતું હોય તો એક કુટુંબની પાણી

આધુનિક જીવનશૈલી - ભૌતિકવસી - ચૂડેલ

જરૂરિયાતો જયજ્ઞાપૂર્વક સંતોષી શકવા માટે બહુ મોટા ટાંકાની પણ આવશ્યકતા રહેતી નથી. હકીકતમાં તો શીશ્વોમાં દેરાસર - ઉપાશ્રય જેવા ધર્મસ્થાનોનું બાંધકામ પણ પાણી ગાળીને જ કરવાનું વિધાન છે. જો દેરાસર ઉપરાંત ઉપાશ્રય - ધર્મશાળા જેવા ધર્મસ્થાનોની નીચે આવા વિરાટ ટાંકાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો તે તે ધર્મસ્થાનોના બાંધકામ ઉપરાંત સાધર્મિક-જમણ, સાંમૂહિક ઓળી જેવા ધર્માનુષ્ઠાનોમાં પણ ગાળેલું પાણી વાપરવાની વિધિ સાચવી શકાય. ઘરે ઘરે ટાંકાના રૂપમાં આવા વિકેન્દ્રીત બંધની વ્યવસ્થા હોય તો નદીઓ પર વિરાટ બાંધે બાંધી લાખો માણસોને બેઘર કરેવાની કોરોડો જળચરાદિ જીવોને મારવાની કે લીલાછમ જંગલોને કાપવાની જરૂર ન રહે અને બબ્બે - ત્રણ વર્ષના કારમાં દુષ્કાળમાં પણ પીવાના પાણીની સમસ્યા તો ઊભી જ ન

પાય. સાંભળવા મુજબ આફ્રિકાની કે લેટિન અમેરિકાની કો'ક સરકાર તો નવા મકાનમાં ટાંકાનું આયોજન કર્યું હોય તો જ તેના નકશા મંજૂર કરીને મકાન બાંધકામ શરૂ કરવાનો રજા આપે છે.

પાણીની આવશ્યકતા જ ન રહે તેવી વિદેશી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરીએ ત્યાં સુધી જે પાણી અનિવાર્યપણે વાપરવું પડે તો જયજ્ઞાપૂર્વક જ વાપરવું છે તેવી સંકલ્પ હોય તો તેના બળે એક દિવસ એવી અશાય સ્થિતિ જરૂર પ્રાપ્ત થાય કે જ્યાં દેહાતીત બની ગયેલ આત્મરામને આવા ચરમદાયોની આવશ્યકતા જ ન રહે.

મુનિ હિતરુચિવિજયજી
પરુપણ પર્વ, સિદ્ધમ સંવત ૨૦૪૦

તમારા બહેરુના બવાવટી સમાજવાદ ફરતાં

સામાજિક મહાવીરનો સમાજવાદ લાખ ગણો બહેતર હતો

અહિંસા, સત્ય, અચૂર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એટલે ધર્મ. આવા ધર્મને આચરે તે ધર્મી. આ ધર્મ જેનો સ્વભાવ મની ગયો હોય, જેના વાણી, વર્તન અને વિચારમાં આ પાંચેયની ઝલક જણાતી હોય તેવા સઘળા સહ્યાત્રી એ સમાજધર્મી. આ જ શબ્દનું રૂપ જરા જુદી રીતે કરીએ તો શબ્દ બને સાધર્મિક. આવા સાધર્મિકના સુખદુઃખમાં સહભાગી બનવું, તેના માટે ધરણી છૂટવામાં જાતને સીતભાગી માનવી તે સાધર્મિકવાત્સલ્ય. આ પાંચેય પ્રત્યેનો સ્વીકાર અંશથી પણ જેના છવનમાં ન હોય પણ દિલમાં જો તલસાટ એનો જ હોય તો તે પણ સાધર્મિકની વ્યાખ્યામાં હકકનું સ્થાન ધરાવે છે. પાંચેય પ્રત્યેનાં દેશ (અંશ)થી પાલનનો પ્રશ્ન એને પૂછાય તો એની 'હા' હોવી એ જરૂરી નથી, પણ એની 'ના'માં પણ એક વ્યથા હોવી જોઈએ.

આવા સાધર્મિકને પણ રોહતનું, ભીખનો, મદદનો દુકનો ફેંકી દેવાનો નથી. એ કોઈ કાચા, અસહાય અસ્તિત્વ નથી, જેને ઉપકારના ભાર તો ચળેલી નાખવાનું હોય. સાધર્મિકવાત્સલ્ય નામના જામાસિક પદનું ઉત્તરપદ પણ એટલું જ અગત્યનું છે. વાત્સલ્ય સાધર્મિકનું જ હોય, તો સાધર્મિકનું પણ વાત્સલ્ય જ હોય, મદદ કે રાહત નહીં.

ગામ-પરગામ અને દેશ-પરદેશ વસતા, જુદી જુદી ભાષા અને બોલીઓ બોલતા, ગિરપરિચિત કે સાવ અજાણ્યા આવા સાધર્મિકનો સમૂહ એ જ સંઘ, નાના કે મોટા, ગરીબ કે તવંગર, ભણેલા કે અભણ સઘળાએ સાધર્મિકો એ તો સંઘપુરુષનાં અંગત-પ્રત્યંગી છે. સંઘદેહના એક પણ અંગને નાની સરખી પણ પીડા હોય અને સમગ્ર શરીરને એનું શમસંવેદન ન થાય એ ત્રિકાળમાં ન બને. કાન દુઃખતો હોય અને આંખ રડયા વગર રહે એ બને? જે અંગને ભીજા અંગની પીડા ખટકે તો એને સમજવું કે પોતે ખોટું પડી ગયેલું, જુદું પડી ગયેલું અંગ છે. તે શરીરમાં લટકતું હોય છે એટલું જ, બાકી એને ને શરીરને કાંઈ લેવા દેવા હોતી નથી. નાની વત્સલતાથી સમાજધર્મીની અંખનાં આંસુ લુછવાં, સંયોગીએ એને ધર્મથી દૂર ફેંકી દીધો હોય તો તેના હૃદયમાં ધર્મની પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરવી એનું નામ સાધર્મિક-વાત્સલ્ય અથવા તો સાધર્મિકભાઈની ભક્તિ. પર્યુપણના કર્તવ્યપંચકમાં અમારિપ્રવર્તન પછી સીધું આ સાધર્મિક ભક્તિનું સ્થાન છે. અમારિપ્રવર્તન એ દેષની ગાંઠોને ફૂટતી અટકાવે છે તો સાધર્મિક વાત્સલ્ય એ નિર્વ્યાજ સ્નેહના અંકુશનું ઉદ્ગમસ્થાન છે. વાચ, વરૂ અને ચિંતાની હિંસકતા દૂર કરવાનું કામ જો અમારિપ્રવર્તન કરે છે, તો પારકું ઝૂંટવી લેવાની અને ભુખ્યા

જાતભાઈની જોડાજોડ બેસી ભયુભાણું આરોગવાની જ્ઞાનવૃત્તિનું નિવારણ સાધર્મિક વાત્સલ્યથી થાય છે.

જો કે એક જમાનામાં તો સી પોતપોતાના જ્ઞાનમાં, બાપીકા ધંધાઓમાં સ્થિર હોવાથી બે ટંકના રોટલાનો, અંગ ઢાંકવા કપડાનો અને માથે છાપરાનો સવાલ સરળતાથી ઊઠેલી હતો. પરંતુ ઔદ્યોગિક ક્રાંતિએ ફૂટેલી યંત્રવાદના વાવાઝોડાએ સીના બાપીકા ધંધાના બદલૂલ વડલાને ભીંચભેંગો કરી નાખ્યો. શરાફીના ધંધાથી સમગ્ર દેશના નાણાં વ્યવહારનું કેન્દ્રબિન્દુ બની અર્ધી રાતે પણ ગામના જરૂરમંદની ભીડ ભાંગનાર શાહુકારની કેડ બેંકોના જાળા દારા ભાંગી નાખવામાં આવી. આ દેશના અર્થકારણ, રાજકારણ, વિદ્યાકારણ અને ધર્મકારણ પર પકડ મેળવવામાં શાહુકારો, દેશી રાજાઓ, વિદ્વાન બ્રાહ્મણો અને ખાખી સંતો અંગ્રેજ રાજને મન મોટો અવરોધ હતા. રાજાઓને વેસ્ટમિનસ્ટર મોડેલની લોકશાહી દારા બ્રાહ્મણોને મેકાલેની એજ્યુકેશન સિસ્ટમ દારા અને સંતોને ભોગવાદી સંસ્કૃતિના ડમ્પિંગ દારા ફેંકી દેવાયા તો શાહુકારોના અર્થતંત્રે તોલી ફોડી નાખવા યંત્રવાદ ઉપરાંત બેંકોનો પંજો ઉગામ્યો. આ દેશના શાહુકારને મન હાથમાં લીધેલા પાણીની કિંમત લાખ રૂપિયાના સ્ટેમ્પ પેપર કરતાં વધુ હતી. એની ઉપરનો આ વિશ્વાસ તોડી તેને ઉખેડી નાખવાનું એટલું સહેલું નહોતું એટલે ગોબેલ્સનો તરીકો અપનાવ્યો. પાંચ-પંદર ટકા શાહુકારોની વ્યાજખાઉ અપ્રામાણિકતાને આગળ કરી આખી શરાફીને વગોવી નાખવામાં આવી. કૂતરાને મારી નાખવા તેને હડકાયો જાહેર કરવો જરૂરી હતો. 'સત્તર પંચા પંચાણું'ના જુદા પાઠ વહેતા મુકાયા. વિધવા કોશીનાં ઘરેણાં જબાનની સામે સાચવનારા અને જરૂર પડે અર્ધી રાતે પણ ગાંઠનાં નાણાં ધીરનાર શરાફીની સામે-પોતાના પેશા ઉઠાવવા માટે પણ શનિવારની બપોરે મોડા પાંચા હોઈએ તો સોમવારની સવારનો વાયદો આપનાર બેંકોને મજબૂત કરવા ત્રણ સહસ્ત્રધારાનો ઉપયોગ થયો. માથે દેવું હોય ત્યાં સુધી ભાજનમાં ચપટી, ધૂળ નાખીને જમનાર દેશમાં દેવાળું એ ફૂલી પૂરવાની નહીં, મજાકની ચાત બની ગઈ. બધી રીતે સંજાતામાં લેવાયેલો શાહુકાર ગામ છોડી જવા મજબૂર બન્યો. બાંકીના જે અનાજ, કરિયાણા કે કાપડની નાની મોટી/હાટડીઓ ધંધા હતા તેમને પૂરા કરવાનું કામ યંત્રવાદે કમું. ફેક્ટરીની સંસ્કૃતિએ અઢારે વરણના ધંધા ખતમ કર્યા હોવાથી માજિનલાઈઝ્ડ થયેલા મોચી, પાંચી, વણકર, ફૂભાર, સુધાર, લુહાર એ બેઠૂત ભાઈઓએ પણ વેપારમાં પ્રવેશવું

આધુનિક જીવનશૈલી - બોરીબચ્ચી - નૂકલ

પડ્યું. સીમિત વેપારમાં સ્પર્ધા અસીમિત થઈ જવાથી સાધર્મિકોને પોતાની દુકાનોને પણ તાળાં મારી દેવા પડ્યાં. મોટે ભાગે સાધર્મિકોના બે જ ધંધા હતા, તરફી અને વેપાર. બેય ભાંગી જવાથી લાચાર થઈ ગામડું છોડવું પડ્યું. જેનામાં તેવડ હતી તેઓ શહેરોમાં આવી પતંગવાદના ધંધાઓમાં માલેતુજાર થઈ ગયા અને કોષ બહુમતી બે ટાટીયા ભેગા કરવા ભાંપવરથી ચર્ચગેટ અને ધાણાથી વિચારની દેનોમાં લટકતી થઈ ગઈ. પૈસે ટકે જેમ પૂરા થઈ જવાયું તેમ ગામડાં છોડવાથી ધર્મનું દેવાળું નીકળી ગયું. ગામડાનો મેલોધેલો શેકનો દીકરો પણ મુંબઈ આવી એમંટીવી અને ઝીટીનીની ફિલ્મોમાં, ડિસ્કો દાંડિયાની ધમાલમાં અને ખાણીપીણીની મહેફિલમાં ધર્મને કયાંય વિસરી ગયો. ન્યાયનીતિને નેવે મૂકી ગમે તે રસ્તે કમાઈને ભોગવાય તેટલું ભોગવી લેવું તેનો ધરમ બની ગયો.

સાધર્મિકોની આર્થિક અને ધાર્મિક બેંહાલીનું આ છે તદ્દન દૂરું પણ વાસ્તવિક ચિત્ર. સાધર્મિકોની અવદશા કરનાર છૂપો દુશ્મન જ્યાં સુધી પરખાય પણ નહિ ત્યાં સુધી ટીપ-ટપોરા કે ફડ-ફાળા દ્વારા સાધર્મિકના ઉત્કર્ષનો સંતોષ માનવો એ જાતને ઠગવા માટે ઠીક છે બાકી એનું કોઈ ઝાઝું મૂલ્ય નથી. સાધર્મિકોને ઝૂંપડપટ્ટીમાં ઠલવનાર કો'ક બીજું જ હોય અને વારતાહેવારે દેરાસરોને અને નવકારશીઓને, ઉજમણાં અને ઉપધાનોને, સંધો અને અઢાઈ ઓછવોને ગાળો ભાડવામાં આવે એમાં તો નજરે ચડયો એને ફાંસીએ ચડાવી દેવાનો ન્યાય છે. પેટ દુઃખતું હોય તો પેટનો દુખાવો મટાડનારી દવા કરવી જોઈએ, માથું ફૂટવાથી તો ઉપરથી માથાનો દુખાવો મર ધાલી જાય અને પેટ પેટને ઠેકાણે રહે. મેલેરિયાની દવાથી ટાઈફોઈડ મટાડનારો કોઈ ડોક્ટર હજી પૃથ્વીના પાટલે જન્મ્યો નથી. દુનિયાભરના તમામ દેરાસરોનાં દાગીના વેચી નાખો તથા ઉજમણાં, ઉપધાન, સંધો અને અઢાઈ ઓછવોને લીસ વર્ષની કેદની સજા ફટકારી દો તો પણ રોગના મૂળ કારણને દૂર કર્યાં શિવાય સાધર્મિકની બેહાલી દૂર કરી શકાય એમ નથી. સાધર્મિકનું દુઃખ જોઈને આંખમાં આંસુ આવી જવા એ એક વાત છે અને તેનાં મૂળ કારણો જાણી તેને દૂર કરવાની દિશામાં લાંબાગાળાના પ્રયત્નો શરૂ કરવા એ બીજી વાત છે. જો આંસુ સારવાથી જ રોગ દૂર થઈ જતો હોય તો તો દુનિયાની તમામ હોસ્પિટલોમાં બહેનોને ડોક્ટર બનાવી દેવામાં આવી હોત.

મારા ગુરુજી કે'તા કે એમના જમાનામાં મહિને પંદર રૂપિયાની વ્યાજની આવક ઉપર પણ વિધવા ડોશીઓ મજેથી જીવન પૂરું કરતી. કારણ, વર્ષમાં ચાર મહિના તો જમણવાર ચાલતો હોય. કોક'દિ લગનનું જમણ હોય તો કોક'દિ મરણનું. આજે સંધનવકારશી હોય તો ફાલે નાતનો જમણવાર હોય.

મોટા પ્રસંગે ઝાંપે ચૂંદડી કે ધુમાંડાબંધ હોય. જૂના ડીસા રામના ૮૦ વર્ષ જૂના ચોપડા હાથમાં આવ્યાં ત્યારે બહુ પડી કે આજના જેવી પેસાંની છાકમછોળ એ જમાનામાં નહોતી. પણ દેરાસરની પ્રતિજ્ઞા વળતે ૨૧ દિવસ તો સવાર સાંજની નવકારશી થયેલ. એમાંયે વિધવા ડોશીઓ તો જમણવારમાં જમવા જાય નહિ એટલે તેમના માટે પરે ભાણું આવે. ભાણું મોકલનાર પાછો એલો ઉંદાર હોય કે મીઠઈ બીજા બે દા'ડા પાલે એટલી મૂકે. હવે કહો, એ ડોશીઓનો રસોડો ખર્ચ કેટલો આવે? ગરીબમાં ગરીબ સાધર્મિકને પણ વર્ષમાં છૂટાછવાયાં થઈને ૩૦-૪૦ જમણવારોમાં ચોખા ધી, ગોળ અને મીઠાઈનું પોપણ એટલું મળી રહે કે બાકીના દિવસો કદાચ લુખ્યા રોટલા અને મરચાંથી ચલાવવું પડે તો પણ અપોષણની બીમારીના ભોગ બનવું ન પડે. વળી પાણું, જમણવારની પગતમો કરોડપતિ શ્રીમંત રાને તેનો મહેતાજી બંને બીજામાં બેસીને જમે એટલે સાધર્મિક તરીકે એનું ગૌરવ અકબંધ રહે. તમારા ફડ-ફાળા અને ટીપ-ટપોરામાં તો સાધર્મિકની ભક્તિ નહિ, કમળાન્તી કરી નાખવામાં આવે છે. ગરીબ સાધર્મિકોને આવકના ધોરણે રેશનિંગ કાર્ડ આપીને દર મહિને રાસ્તા દરે' અનાજ, તેલ અને ઘી વહેંચવામાં એની ગરીબાઈનું ભાન સતત જાગ્રીત રાખવામાં આવે છે. જ્યારે પ્રસંગે થતી તાંબા-રિત્તજનાં વાસણોની લહાણી તો શ્રીમંત કે ગરીબ સૌના ઘેર જતી હોવાથી તેના સ્વમાનને જરા સરખીવે'ઠેરા પહોંચતી નથી. આજે પણ મારવાડમાં જીવતી એ લહાણી પ્રધાના પુણ્યે તો સોમાન્ય માણસને દરવાખરીનો પાઈ પૈસો પણ ખર્ચવો પડતો નથી. જમણવારો અને લહાણીના રસ્તે શ્રીમંતોનો પૈસો સ્વેચ્છાએ ગરીબોનાં પેટ અને ઘર ભૂખી જતો. તમારા નહેરુના બનાવટી સમાજવાદ કરતાં ભગવાન મહાવીરનો આ સ્વેચ્છિક સમાજવાદ લાંબાગણો બહેતર હતો. તેમાં ગરીબ ઓશિયાળો નહોતો બનતો અને આપનારો અભિમાની નહોતો બનતો.

પરંતુ આજે તો જમણવારો અને નવકારશીનું નામ પડે ત્યાં કેટલાકને તાવ આવી જાય છે. સાધર્મિક વાતસલ્યો સામે ઝેર ઓકતી તેમની કલમોમાં તમને વીંછીના ડખની વેદનાનાં દર્શન થશે (એમના અંગેજ સાહેબોએ હિંદુસ્તાની સમાજવ્યવસ્થાની જમણવારોની પ્રથા સામે નાહ મચકોડયું હતું એટલે તેમણે પણ મચકોડયું જ પડે એ ઢાળ.) એ લોકોને જમણવારોમાં પૈસાને ધુમાંડો દેખાય છે. એક માણસ એકલપેટો થઈ ઘરના ખૂણે પેટ ભરવાના બદલે પોતાના સુમાનશીલ વ્યક્તિઓના સમૂહને જમાડી સાથે જમે તેનું નામ ધનનો ધુમાંડો? જમણવાર તો અમારું સોશિયલાઈઝેશનનું પ્રતીક, સોશિયલ સેન્ટર હતું. હિન્દુસ્તાનીઓ જ્યારે કલબો અને જિમખાનાંઓના રવાડે નહોતા ચડયા ત્યારે આવા

ધાર્મિક - સામાજિક પ્રસંગો તેમને પરસ્પર ઈ-ટર-એક્શનની ઓક સુંદર તક પૂરી પાડતા. એ-ચોરાની કે ધર્મસ્થાનની ગરજ સારતા રોજિંદા સંસારી જીવનની ઘરેડમાંથી બહાર આવે. બાળકો, બહેનો અને પુરુષો અહીં અરસપરસના જીવનમાંથી ધાર્મિકતાના પાઠ શીખતા. હા, એને બગાડ કે વેડકાટ જરૂર કહેવાય જો ફાઈવસ્ટાર હોટલોમાં યોજાતા સમારંભોની જેમ એમાં સવાસો રૂપિયાની ડિશમાંથી ઘોડુંક ચાખીને બાકીનું છોડી દેવાની કેશન હોય. ઉલટાનું અહીં તો જીભડીના ચટકાને ગણકાર્યા વગર શીરો અને ચોળા જેવી બે કે ત્રણ વસ્તુઓથી જ પેટ ભરીને અનાજનો ઓક દાણો પણ એકો મુકવામાં પાપ માનવામાં આવતું. અછત કે દુષ્કાળના સમયમાં આવ્યા જમણવાંરો ઉપર તો પ્રતિબંધ ન મુકાવો જોઈએ, તેને પ્રોત્સાહન મળવું જોઈએ. એમાં તો લાજસ્કેલનો ઈકોનોમિનો બેનિફિટ મળે. જ્યાં સ્મીલ સ્કેલની જરૂર હોય ત્યાં લાજસ્કેલની અને જ્યાં લાજસ્કેલમાં કામદો હોય ત્યાં સ્મીલસ્કેલની તરફદોરી કરવામાં એમને મજા પડે છે.

રોટીનો પ્રશ્ન ઉકેલવામાં જમણવારોની અને પ્રભાવનાઓની મદદ મળતી, કપડાં તો જાતે કાંતીને ગામમાં જ વસાવી લેવામાં રહેતાં, ઘરવખર્ચ લહાણીમાંથી મળી

જતી અને છાપરું બાપદાદાનું ચાલ્યું આવતું. રોજ ઊઠીને ગામ બદલવાનું તો હતું, જ નહિ. સાલીનાં ભાડાં અને સસ્તા આવાસની યોજનાનો પ્રશ્ન તો એટલા માટે ઊભો થયો કે પરંપરાગત ધંધા ભાંગવાથી પહેલાં ગામ છોડીને નજીકના શહેરમાં પછી અમદાવાદ, સુરત તથા ગુંબઈ જેવાં મહાનગરોમાં ઠલવાનું પડ્યું. કચ્છ, કાઠિયાવાડ કે ઉત્તર ગુજરાતના ગામડામાં રહેવાના ઘરનો સવાલ કયા સાધર્મિકને હતો? રોટી, કપડાં અને મકાનનો સવાલ ગામ સહેલાઈથી પતી જતો હોવાથી પાંચ-પંદર રૂપરડીની મુફલિસ જાવકમાંથી પણ તેમના બે પૈસા બચતા અને એ બચેલા બે પૈસા સારા માર્ગે ખર્ચી જીવન સાર્થક કરતા.

અવળે પાટે ચડી ગયેલી જીવનવ્યવસ્થાની ગાખી ગાડીને સવળે પાટે ચડાવવાનું કામ અતિશય કપરું છે. વૈશ્વિક, સમષ્ટિગત સ્તરે એ પ્રશ્ન ઉકેલવાનો છે પણ યાગડ-ચીગડ પ્રયત્નો કરતી વખતે પણ આપણું 'દર્શન' તો સ્પષ્ટ હોવું જ જોઈએ. આ લેખનો પ્રયત્ન પર્યુષણના દિવસોમાં સાધર્મિક વાત્સલ્યના બીજાં કર્તવ્યના મિથે એ દર્શનની આગળ વળી ગયેલી જાંખપને દૂર કરવાનો છે.

- મુનિ કિત્તિચિવિજયજી
પર્યુષણ પર્વ, વિહમ સંવત ૨૦૪૬

ડિસ્કો સુણી સુણી ફટયા જાન

— અલુલ શબ્દ (દાલ પૂ. હિતરુચિવિજયજી મ.સા.)

મા નિરા સર્વપુતાનામ તસ્મા જાગતિ સંયમી આત્મ જાગૃતિ અને સુષુપ્તિનો ઊંડો અર્થ ધરાવતા આ સૂત્રનો સ્થાવર શાબ્દિક અર્થ કરીએ તો અષ્ટમુનિઓ રાત્રિના સ્નાન અંધકાર અને નીરવ શાંતિનો ઉપયોગ યોગરાધનાના માર્ગ આગળ ધપવામાં કરતા અને એટલે જ સચરાચર સૃષ્ટિ માટેની રાત્રિને શાસ્ત્રી સંયમીઓનો દિવસ કહે છે. વીરામી શદ્દના ઉચ્ચારના આ દેશના મહાનગરોમાં નવરાત્રીના નવ દિવસોમાં હકીકત કાંઈક જુદી જ હોય છે. શહેરના સૌથી વધુ અસંયમી લોકો અહીં નવે દિવસે છપ્પનિયા દુકાનમાંથી આવેલ ભૂખાળ વાની જેમ ભોગરાધનાની પાછળ આખી રાત ભટકતા હોય છે.

પ્રદૂષણનો પ્રશ્ન અત્યારે માત્ર હવા, પાણી કે ધરતી સુધી સીમિત નથી રહ્યો. હિન્દુસ્તાનની નદીઓની જેમ તેનાં પર્વો પણ ચીતરી ચરે તેવાં પ્રદૂષિત થઈ ગયાં છે. આમાં સૌથી વધુ ભોગ બિચારી નવરાત્રિનો લેવાયો છે. પોતપોતાની ભૂમિકા અનુસાર આરાધ્યતત્ત્વની ઉપાસના કરવાના આ વૈદિક ધર્મ પાળનારી હિંદુ પ્રજાના પર્વને ડિસ્કો દાંડિયા ચક્કરે એટલું તો કુત્સિત બનાવી દીધું છે કે નવરાત્રી એ એક ધાર્મિક તહેવાર છે એમ પણ લોકો ભૂલી ગયા છે. જે રાત્રિનું રાજન અંધકાર અને શાંતિ માટે ધ્યું છે તેને લાઇટોના ભડાકા અને લાઇટસીકરોના બરાડાથી દિવસ કરતાં વરવી બનાવી દેવામાં આવે છે. ગામનો બળેલો પેલી કહેવતનો નાપક વનમાં ગયો તો વનમાંય લાય લાગી તો. દિવસભર ચારે કોર અંધડાતી ગાડીઓની ગડગડાટ અને ભીં ભીં થી શાકેલી મુંબઈગરો રાતના ખોળે લેરામો લેવા મોગતો હોય ત્યાં તો વીર હાંફા નાખા તેને રાત્રે પણ નિરાંતે ન જંપવા દેવાનું પ્રજા લઈને સુધર, ચોક આગવા ગાઉને) પડયા હોય છે. વરસના આ સૌથી મોટા અસાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમને તેઓ પાછા સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમનું નામ અંગૂથા હોય છે. સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોના નામે રોજ રાત્રે ચાલતા નિવેદનગી તોળાનો અંગે કટાક્ષ કરતા વિનોબાએ એકવાર કહ્યું હતું : 'રાત્રનો સૌથી મોટો સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ દિવસભરનું કામ પતી જાય એટલે શાંતિથી સુંઠ જવું તે જ છે.' આમ તો ઊંઘનો સમાવેશ પણ અંગૂથા એટલે કે પ્રમાદમાં કરવામાં આવ્યો છે, પણ ઇન્દ્રભૂતિ ગીતમના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન મહાવીરનો ચોટપૂક જવાબ ભગવતી સૂત્રના પાને અંકાયેલો છે : 'ધર્મી જાગતો સારો અને પાપી ઊંઘતો સારો.' એ વેળાસર ઊંઘી જાય તો કમરો કમ બીજાની ઉંઘ તો હરામ નહિ કરે. પણ ડિસ્કો બહાદુરો તો પોતે ઊંઘશે પણ નહિ અને તમને ઊંઘવા પણ નહિ દે.

જેમ અનાજને મોર કે મણમાં અને કપડાંને ગંજ કે વારમાં મપવામાં આવે છે તેમ અવાજ માંપવાના એકમને

અંગૂથામાં ડેસિબલ કહે છે. વૈજ્ઞાનિકો પોકારી પોકારીને કહે છે કે અમુક ડેસિબલથી વધુ માત્રામાં ઘોંઘાટ સહન કરવાનું માણસના કાનનું ગજુ નથી. જો ડેસિબલની ઊંચી માત્રાના ઘોંઘાટ સતત કાનના પડદે સ્પર્શાતો રહે તો જતે દહારે માણસને બહેરાશ ઉપરાંત અનેક રોગોના ભોગ બનવું પડે છે. કયા સુણી સુણીને ફૂટેલા કાનની વાંત તો અખાઓ અલંકારિક અર્થમાં કરેલી. ડિસ્કો સુણી સુણીને તો કાન લિટરલી ફૂટી ગયા છે. આ નંગરોમાં એવા બિચારો પણ વસે છે, જેમને ધરતી નજીકમાં આવેલા મંદિરમાં સાંધ્ય આરતી વેળા વાગતા ઘંટનો નાદ પણ ન્યુસ-સ લાગે છે. એજ લોકો ડિસ્કોવાદ્ય મેદાનમાં આવે એટલે બકરી બે થઈ જતા હોય છે. નોઈઝ પોલ્યુશન કન્ટ્રોલ એક્ટ નામનો કાયદો તો શોગાનો ચાંકીયો બનીને કાપદા ખોળીનાં કપાંય પડ્યો છે.

રોમન ઇતિહાસ એ વાતની શાખ પૂરે છે કે રોમ જ્યારે વિલાસિતાના નખરાંની ચરમસીમાએ પહોંચ્યું ત્યારે જ રોમન સંસ્કૃતિના પતનનો પ્રારંભ થયો હતો. પણ ઇતિહાસમાંથી બોધપાક લેવો જ જોઈએ એવું કાંઈ થોડું જ લખી આવ્યું છે. 'ઇતિહાસ એ માત્ર વાંચી જવાની કે સાંભળી જવાની ચીજ નથી. ગૌરવવંતા ઇતિહાસનું પોતાના જીવનમાં પુનઃસર્જન કરવું જોઈએ' એવું કીર્તકે કહ્યું છે. હિન્દુસ્તાનની યુવા પેઢીને આ વાક્ય સંભળાવવામાં આવ્યું ત્યારે તેમાંનો ગૌરવવંતો શબ્દ ગૂંકાઈ ગયેલો. રોમ જ્યારે ભડકે બળી રહ્યું છે ત્યારે નીરો ફીડલ વગાડતો હતો. હિન્દુસ્તાન જ્યારે ભડકે બળી રહ્યું છે ત્યારે 'ભારત ભાગ્યવિધાતા' યંત્ર જનરેશન ડિસ્કો દાંડિયા રમી રહી છે. આફ્ટર સોલ ફિડલ અને દાંડિયા બંનેને સંગીત સાથે સંબંધ છે જ ને. કેશ જ્યારે ધાર્મિક, સામાજિક, રાજકીય, આર્થિક તમામ ક્ષેત્રોમાં જવાળામુખીની ટોચ પર બેઠો ત્યારે મોટરો અને સ્કૂટરની હડિયાપટ્ટી કરીને આખી રાત દાંડિયા ટીગના ગુલામોની અને તેની જનેતાને ભરેભર ધન્ય છે.

માકુસને ધર્મ સામે જબરદસ્ત સૂગ હતો. તેણે કહેલું : 'રિવિજિન ઇઝ ધ ઓપિયમ ઓવ ધ માસિઝ.' માકુસ પોતાની ભૂલ સુધારી લેવી જોઈએ. ધર્મ નહિ પણ ડિસ્કો દાંડિયા અને ટીવી વિડિયોની રંગીન સિરિયલો આમ જનતાનું બરું અફીણ છે. બનાસકાંઠા અને રાજસ્થાનમાં અંતરાળ ગીમડાંની ગરીબ પ્રજાને અફીણના વ્યસનમાંથી મુક્તિ અપાવવા કેટલીક સંસ્થાઓ કાર્યરત છે. સામે પક્ષે મુંબઈની મોટાભાગની સંસ્થાઓ ઉર્ફે મંડળો, ઉર્ફે કલબો, ઉર્ફે સોશિયલ ગ્રુપો અત્યારે મુંબઈની જનતાને ડિસ્કોબાન્ડ અફીણની બંધાણી બનાવવામાં વ્યસ્ત છે.

ડિયર મ્યુનિસિપલ કમિશનર મિ. કાળે, પ્રીતીશ નંદી જેવા જાગૃત ચિંતકો ભેગે ને ગમે તેટલા ઊંઘાનીયા ધામ

તમતમારે દેવનારેના કતલખાનામાં આજકાલ કાંકરેજી બળદો અને વાજરકી જ નરિ, જગતા માનસોને પણ કંઈજી લો બે પડકાર રહેશે શકો છો. તમારો વાળ પાણ વાંકો નહિ થાય. રાત આખી દાંડિયા રમ્યા પછી દિવસે કોણ તમારો કાન પકડવા નવડું છે? નારાયણ દેસાઈને દાંડિયા રમતાં ન આવડે તો ભલે બેઠા બેઠા કાકરાપાર અણુવિદ્યુત મથક પાસે ઉપવાસ કર્યા કરે. અમે સુરતી લાલા તો આજનો લલાલો લીજિયે રે કાલ કોણે દીઠી છે? માં માનનારા, કાકરાપાર બીજું ચે નીબિલ બને અને તેની રેડિયો - એક્ટિવિટી સોમાની મૂરત સુરતને બદસૂરત બનાવી દે ત્યાં સુધી અમે જાજ અને પોપ મ્યુઝિકલના તાલે નાચ્યા કરવાના. દેશ સર્વસૈન્ય સમૃદ્ધિની ટોચથી દુર્દશાની ગર્તામાં ગબડી રહ્યો છે. એવી વાતો કરનારા તો પેસિગિસ્ટિક વેદિયા છે. ખાલી ફોગટ આવી મુકલિસ જેવી વાતો કરી અમારા રંગમાં ભંગ તી પાડો. પહેલા વિશ્વમુદ વખતે વિશ્વવિખ્યાત ટાઈટેનિક સ્ટીમરના મુસાફરો જહાજમાં કાણુ પડ્યાં પછી દારૂ પીને તૂતક ઉપર ટાઈટેનિક કદી રૂબે જ નહિ ના આત્મ-વિશ્વાસથી નાચતા રહ્યા હતા એનો તમને ખ્યાલ નથી? અને કદાચ ટાઈટેનિકની જેમ જહાજમાધિ લેવી પડે તોય શું ખાટું મોળું થઈ જવાનું હતું? પાડોશીની દીકરી કે કોલેજમેટ સાથે અમે જુહુ બીચ ઉપર સ્વર્ગનું સુખ માજતા હોઈએ ત્યારે બેકારીની ને ગરીબીની ને ધારાવીની જૂપડપટ્ટીની ને ભૂખમરાની ને એવી બધી વાતોથી મહેરબાની કરીને અમારો મૂડ ખલાસ ન કરી નાખો. ખાંવા બેડ પછાં ન મળતી હોવાની ફરિયાદ કરવા ગયેલા ગરીબ પ્રજાજનોને બેડ ન મળે તો કેક ખાવાની સલાહ આપીને ફાંસની રાણીએ એમને ન્યાય કરી દીધેલા અમે દાંડિયા રમીને થાક્યા પાક્યા જરાક 'બોલ્સ' ના આઈસ્ક્રીમની ડીશ આરોગીને કે પેસ્ટી કે કોકાકોલાની બોટલ ઢીચીએ એટલામાં તો તમને બેટમાં અંજાજનો દાણો પંજા નાખ્યા વગર સૂઈ ગયેલા ભૂખ્યાંજનોનો જકરાઈન પાદ આવી જાય છે.

ઈર્ષ્યાની કાંઈ હદ હોય, એ બધાને ખાવાનું પૂરું પાડ્યાં જઈએ તો પછી અમે મજા ક્યારે કરીએ? અને તમને બહુ લાંગી આવતું હોય તો સરકારને અરજી કરો કે સાંજે ખાવા બળ્યું ન હોય એટલા માનથી જેને રાત્રે ઊંઘ ન આવતી હોય તેવા ગરીબ પ્રજાજનોને દાંડિયા રમીને રાત્રે સુઈ કરવા દાંડિયા જોઈતા હોય તો રેશનિંગની દુકાને કાર્ડ દાઢ મફત દાંડિયાનો સેટ વહેંચવાનું પ્રોવિઝન કરે.

અમારા દાંડિયા તમને કાનમાં ખટકતા હોય અને ઊંઘ ન આવતી હોય તો એમાં આટલા રાતાપીળા શું કામ થઈ જાઓ છો? ઘરમાં રૂ-બૂ કાંઈ રાખો છો કે નહિ? કાનમાં રૂ ની પૂમડા નાખીને સૂઈ જાઓ; બારણાં બંધીકરીને અને તમારા દીકરાની પરીક્ષા હોય તો એને વાંચવા મોકલી દો એના મોસાળે કઠિયાવાડનાં કાંકે પછાત ગામડામાં, જ્યાં જીવીજળી માંઈક પહોંચ્યા ન હોય અથવા કહી દો એને કે સ્કુલ કે કોલેજમાં હડતાળ પાડે. વગર પરીક્ષાએ એને પાસ કર્યા ફિવાય તો પ્રિન્સિપાલના બાપનોય છૂટકો નથી. વળી પાછું તમારી ઘરડી

માની બીમારીનું બહાનું કાઢ્યું? તમેય ભાઈ જબરા છો. તમારી એક મુરકેલી ટલ મરી ગાખીએ તો ત્યાં ત્રણ ઊભી કરો છો, મા તમારી બીમાર હોય અને માન નવ દહાડાનો ઘોંઘાટ પણ સહન ન કરી શકતી હોય તો કદાચ મરી જશે તોય તમારું શું લુટાઈ જશે? વહેલા મોઝા સૌએ એક દિવસ મરવાનું તો છે જ અને આવા નોરતાંના પવિત્ર દિવસોમાં મરણ તો માગ્યું કયાંથી મળે? મુબઈમાં બે બેડરમના ફ્લેટમાં રહેતા હો તો જગ્યાં મોકળી ઘરો અને દવાદારના ખર્ચા બચશે એ નફામાં આમેય અમાંસ પ્રેધાનો અને અમલદારો ડિગ્રાયા રાત દી વસ્તી ઘટાડવાની પેરવીમાં સુકાઈ જાય છે. આવી રીતે ઘરડી ડોશીઓના નિકાલથી જ તેમનો પ્રશ્ન હજુ થઈ જતો હોય તો વસ્તી ઘટાડવા ગર્ભપાતની છૂટ આપીને તેમને ગર્ભહત્યાનું પાતક ન કરવું પડે.

અને હા, આખી રાત જુવાન છોકરા-છોકરીઓ ગમે ત્યાં ગમે તેમ રંગડે તો એમના સંસ્કારોનું શીલ અને સંભાળનું શું? એવી લાલીડારી વાતો કરતા જ નહી. શી ન અને રાદાચાર અને મર્યાદા અને મલાજો એ બધા તો અઢારમી સદીનાં બુર્જવા ખ્યાલો છે. અમારે મતે આ આછકલાઈને સ્વછંદતા જ આજનો યુગધર્મ છે. દુનિયા એકવીસમી સદી તરફ આગળ વધી રહી છે. ત્યારે તમે પરસ્તી માત રાખાન અને પરધન માંડી રાખાનનાં સુવાક્યો ટાંકો તે કેમ ચાલે? નાના હતા ત્યારે નિશાની માટે પોતાના અંગ ઉપર સીતાજીએ ફેંકેલા ઘરેણાં તેમને શોધવા પાછળ પાછળ ગયેલા રામચંદ્રજીને મળેલા. રામચંદ્રજીની સામે ઊભા રહી ઘરેણાં પહેરવાની ને ગેકઅપ કરવાની ટેવ સીતાજીને નહિ હોય એટલે રામચંદ્રજી ઘરેણાં સીતાજીનાં જ છે કે કેમ તે નક્કી કરી શક્યા નહિ. લક્ષ્મણને બતાવતાં લક્ષ્મણે પણ કહી દીધું કે જીવનમાં ક્યારેય ઊંચી આંખ કરીને ભાભી સામે જોયું નથી એટલે તેમના હારુ કડાં કે કંકણ તો નહિ ઓળખી શકું. પણ રોજ સવારે ઊઠીને ભાભીનાં પગમાં પડતો એટલે તેમના ઝાઝર લાલો ઝટ પારખી આપું. કિયૂરે નૈવેદ્ય નૈવેદ્ય જાનામિ કુંડલે, નૂપૂરે એવ જાનામિ, નિત્ય પાદાભિવંદનાતું)

મોબાપના પગમાં પડતાં પંજા શરમાનારા અને રસ્તે ચાલી જતી માં બહેનો ઉપર નજર કરવાની એક પાશ તક ન જવા દેનારાં અમે જ્યારે રોજ મોટાભાઈની પત્નીનાં પગમાં પડનારા અને સગીભાભીની સામે ન જોનારા લક્ષ્મણની વાત સાંભળી ત્યારે ઘડીભર તો અમારું હૈયું ભીનું થઈ ગયેલું પણ રામરાજ્યના એ સંસ્કાર ડિસ્કો-દાંડિયાના દિવસો આવે ત્યારે વરાળ બનીને ઊડી જાય છે. વિજયાદશમીના દિવસે રાવણ ઉપર રામનો વિજય તો ઘરે ત્યારે ખરો પણ એ પહેલાં અમારા માંહલા રામ ઉપર તો રાવણે વિજયવાતઠો ફરકાવી દીધો હોય છે.

નવરાત્રિના વેદિક તહેવારમાં અને તહેવારના વિશે અમારા જીવનમાં પેસી ગયેલી વિકૃતિઓ અને સારાઓની લકાનું દહન કરવા કોઈ હનુમાન આગળ આવશે ખરો?

ચોકલેટ અને વેજીટેબલ ઘી(૧)માં વપરાતી નિકલ નામની ધાતુ ઝેરી અને કેન્સર કરનારી છે.

- મુનિ શ્રી દિત્તરથિવિજયજી મહેરાજ

ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયામાં ૨ સપ્ટેમ્બર ૯૨ના રોજ પ્રગટ થયેલ એક સમાચાર અનુસાર મહિલા દલાતા સમિતિ દ્વારા 'દૂધ અને દૂધની પેદાશો' ઉપર યોજાયેલ એક સેમિનારમાં બોલતા લખનીના એક વૈજ્ઞાનિક ડૉ. એમ. સી. રાકસેનાએ જણાવ્યું હતું કે હિન્દુસ્તાનની અગણી ચોકલેટ બનાવનારી કંપનીઓની ચોકલેટમાં જે નિકલનું પ્રમાણ જોવામાં આવ્યું છે તે કેરિનોજનિક (કેન્સર કરનારું) હોવાથી અત્યંત ખતરનાક છે.

પહેલાં 'સેન્ટર ફોર સાયન્ટિફિક એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ રીસર્ચ' અને 'સેન્ટર ફોર સાયન્ટિફિક એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ રીસર્ચ'ના સંયુક્ત પ્રયોગોમાં જણાવ્યા મુજબ હાઈડ્રોજેનેટેડ વેજીટેબલ ઓઈલ (જેને વેજીટેબલ ઘી કે વનસ્પતિ ઘીના નામે ઓળખવામાં આવે છે) તથા ચોકલેટમાં નિકલનું જે પ્રમાણ જોવામાં આવ્યું છે તે સલામત મર્યાદા કરતાં ઘણું વધારે પડતું છે. તેમણે એવો અફસોસ વ્યક્ત કર્યો હતો કે નિકલ, કેન્સર તથા બીજા રોગો પેદા કરનારી ઝેરી ધાતુ હોવા છતાં સરકારે હજી સુધી તેને ભારતીય ખાદ્ય પદાર્થ ભેજણ ધારા (ઈન્ડિયન ફૂડ એડલ્ટરેશન એક્ટ) હેઠળ 'ડેન્જરસ એડી' (ખતરનાક ઉમેરણો) ના લીસ્ટમાં દાખલ કરવાની જાગૃતિ પણ દાખવી નથી. તેમના જણાવ્યા અનુસાર નિકલ હાર્ડનીંગ એજન્ટ અને કેટલિસ્ટ હોવાના કારણે ચોકલેટ પીગળી ન જાય તે માટે તેને ચોકલેટમાં ઉમેરવામાં આવે છે.

'વિશ્વ આરોગ્ય સંસ્થા (વર્લ્ડ હેલ્થ ઓર્ગનાઈઝેશન) એ પણ નિકલનો સમાવેશ કેન્સર કરનારી ધાતુઓમાં કર્યો છે અને વિશ્વવિખ્યાત આંતરરાષ્ટ્રિય લેબોરેટરીઓએ ડૉ. રાકસેનાના ની અમેરિકન એલર્જી કોચેરીએ તેમના સ્ટાફને આ કંપનાઓની ચોકલેટ ન લાપરવાનું ચૂચન કર્યું છે.

કેડબરીની પાંચ બ્રાન્ડ (ઓલ સિલ્ક, ડેરી મિલ્ક, ફાઈવ સ્ટાર, ફૂટ એન્ડ નટ તથા કીમબાર), અમૂલની ત્રણ બ્રાન્ડ (મિલ્ક, ફૂટ એન્ડ નટ અને ઓરેન્જ), નેસલેની બે બ્રાન્ડ (મિલ્કબાર તથા કન્ડ) તેમજ કેમ્પડોન હાઈટ કીમી ચોકલેટમાં નિકલનું પ્રમાણ હદથી વધી ગયેલું જોવામાં આવ્યું છે.

ધર્મશાસ્ત્રોએ ૨થી આપેલી ભક્ષ્યાભક્ષ્યની વ્યવસ્થાને અભારાઈએ ચડાવી દેનાર લોકોએ કમ સે કમ હવે તો 'જાગૃત' ત્વારથી સત્વારે ગણી ચોકલેટ અને વેજીટેબલનો વપરાશ સંદેહર બંધ કરી દેવો જોઈએ તેમ નથી લાગતું ?

નવ્યાણુ ટકા કરતાં પણ લઘુ લોકોને કદાચ ખબર સુદાં નહિ હોય કે 'જર્મન સિલ્વર' નામે ઓળખાતી અને છેલ્લા સોએક વર્ષમાં જ પ્રચારમાં આવેલી ધાતુમાં પણ ત્રાંબા અને જસત ઉપરાંત નિકલ વપરાય છે. આ જાણકારીના અભાવે છેલ્લા

પચાસ-સો વર્ષમાં લગભગ તમામ જૈન-અજૈન મંદિરોમાં ત્રાંબા-પિત્તળ જેવી પરંપરાગત ગુણકારી ધાતુઓનું સ્થાન જર્મન સિલ્વરે લઈ લીધું છે. યુગોથી આ દેશના મંદિરોમાં કળશ ધડાવગેરે ત્રાંબાના અને ઘાળી વાટકી વગેરે પિત્તળના વપરાતા હતા પણ પચાસ સો વર્ષ પહેલાં કોઈ જર્મન સિલ્વર (એ વાસ્તવમાં પરંપરાગત ધાતુ છે જ નહિ. જર્મનીમાં શોધાયેલી અને શરૂઆતમાં ઉપલબ્ધ દ્રવ્યો જોતાં ચાંદી જેવી દેખાતી હોવાથી 'જર્મન સિલ્વર' નામે ઓળખાય છે) નો ગુણ વિચાર્યા વગર 'જર્મન સિલ્વર'ના વાસણો દાખલ કરી દીધાં જેને કારણે ૫૦-૧૦૦ વર્ષમાં તો એવી પરિસ્થિતિનું સર્જન થયું 'જર્મન સિલ્વર' ન વપરાય અને તેના બદલામાં ત્રાંબા-પિત્તળના વાસણોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.' એમ કહેનાર પાસે જો પૂરતી માહિતી અને હકીકતો ન હોય તો લોકો તેને ગાંડામાં ખપાવી દે.

હકીકતમાં જર્મન સિલ્વરના ભંડાર ત્રિંગડા, દરવાજા વગેરે ધોડોક સંમંચ ગયા પછી જે રીતે ઝાંખા પડી જાય છે તેને કારણે તેની શોભા પણ નષ્ટ થઈ જતી હોય છે. તેની જગ્યાએ જો પિત્તળનો વપરાશ કરવામાં આવ્યો હોય તો સંકર્ષના અભાવે ઝાંખા પડી ગયેલાં આ ઉપકરણો એકવાર ઘસીને ઉજ્જામાં કર્યા હોય તો ફરી પાછાં સોના જેવાં ચમકવા લાગે છે. અમદાવાદની 'થોળોના જૂના મંદિરોના પિત્તળના દરવાજા, ત્રિંગડા, ભંડાર વિગેરે જોવાથી આ વાતની પ્રતીતિ થશે.

જોકે હમણાં હમણાં આ વાતની જાણ થતાં ધીરે-ધીરે જર્મન સિલ્વરનું સ્થાન ત્રાંબા-પિત્તળે લેવાં માંડ્યું છે. નવા બંધાતા દેરાસરોમાં ઉપકરણ વસાવતી વખતે ઉજમજાના ઉપકરણો ખરીદતી વખતે, રથ, ભંડાર, ત્રિંગડા, દરવાજા વગેરે બનાવતી વખતે કે ચૈત્યપરિપાટી જેવા પ્રસંગોએ દેરાસરોમાં ઉપકરણો પધરાવતી વખતે આ વાતનો ખ્યાલ રાખી જર્મન સિલ્વર, સ્ટીલ, એલ્યુમિનિયમ કે પ્લાસ્ટિક જેવી હલકી વસ્તુઓને બદલે ત્રાંબા-પિત્તળનો જ ઉપયોગ કરવાનો આગ્રહ રાખવામાં આવે તો ફરી એકવાર બધા દેરાસરોમાં ત્રાંબા-પિત્તળનો વપરાશ શરૂ કરવાનું બહુ અઘરું નથી. અગણિત વર્ષોથી વપરાતા ત્રાંબા-પિત્તળનું સ્થાન સો વર્ષમાં જર્મન સિલ્વર જેવી ધાતુ લઈ શકતી હોય તો સો વર્ષથી જ વપરાશમાં આવેલી જર્મન સિલ્વર જેવી હલકી ઝેરી અને કેન્સર જેવા રોગો પેદા કરનારી ધાતુનું સ્થાન ત્રાંબા-પિત્તળને લેતાં દસ-બાર વર્ષ પણ લાગે નહિ એ નક્કી.

સૌ કોઈ શાસ્ત્રીકત્વ દ્રવ્યશુદ્ધિ અને પૂજાઉપકરણ શુદ્ધિના આગાહી બની ભવિષ્યના માર્ગે મોક્ષ નિકટ બનાવે એ જ શુભાભિલાષો રાહ.

પ્રશ્ન : પર્યાવરણનો

ઇસુ ખ્રિસ્તની વીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં દુનિયાને પંજવતા પ્રશ્નોના શિરમોર સ્થાન પર્યાવરણના પ્રશ્ને પ્રાપ્ત કર્યું છે. ત્યારે જેન દર્શનની પ્રસ્તુતા કંઈ ગણી વધી જાય છે. બાહ્ય સપાટી પર જણાય છે તેમ પર્યાવરણના પ્રશ્નમાં માન વન વિરહદનો કે જળ જમીન અને વાયુના પ્રદૂષણના જ પ્રશ્ન નથી. એના મુળેથી તો વીસમી સદીના અત્યંત માનવીના મનમાં રહેલા છે અને મોટે જ આજ સમસ્યાના ઉકેલે ભૌતિક ઉપરાંત એક આધ્યાત્મિક પરિણામ પ્રાપ્ત કરેલ છે. કાળના પરિવેશમાં વિચાર કરીએ તો પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિની મૂળ ઇંગ્લેન્ડમાં થયેલી ઔદ્યોગિક ક્રાંતિમાં રહેલા છે. ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ પછીની બેએક સદીમાં વિશ્વભરમાં પશ્ચિમી જે વિચારધારાનો પસાર થયો છે, તેણે એક એવી અંધશ્રદ્ધાનો શિક્ષિત શહેરીઓમાં ફેલાવો કર્યો છે, કે જેના અંજનરતુઓના ઉપભોગમાં રહેલું છે. તે પહેલાના કાળમાં દુનિયાભરના પૂર્વની જે વિચારધારાનું પ્રભુત્વ હતું તે સુખ નામના પ્રદેશનું અસ્તિત્વ માનવમનમાં છે. તેમ માનતી સુખની બદલાયેલી આ માન્યતાના પરિણામે આધુનિક માનવ પોતાની જાતને સ્વાર્થપ્રકૃતિ ધણિયામાં માની બેઠો અને પૃથ્વી પરનું માનવેતર સમગ્ર જીવ, જડ, જગત માનવના ઉપભોગ માટે જ છે તેમ માની વિજીન, કેળવણી અને ધનવૌદનો તે રીતે જ વિકાસ સાધ્યો જેના દુષ્ટ પરિણામ બે સૈકા જેટલા ટૂંકા ગાળામાં જ સામે આવીને ઊભા છે.

જેન તત્ત્વજ્ઞાનની ખરી પ્રસ્તુતા અહીં જ છે. ધન સંસ્કૃતિના આધના પુરસ્કર્તાઓ જ નહીં બલે મોટાભાગના પર્યાવરણવિદો પણ જે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ ને કુદરતી સંશોધનોના ભાગક નામે ઓળખે છે. તેને જેન દર્શન જીવંત અસ્તિત્વો માને છે. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જીવથી લઈને મનુષ્ય સુધીના કોઈપણનું જીવન સુદૃઢ લેવાનો આપણને કોઈ અધિકાર ન હોવાનો આદર્શ જગત સામે ધરતું જેન દર્શન આપોઆપ જ આ પૃથ્વીની રચનામાં નિમિત્ત બને છે. આધુનિક વિજ્ઞાનની લેબોરેટરીના કોઈપણ જાતના સાધન સંરંજામ કે 'રીસર્ચ' પાછળ ખર્ચાના અંબુજોડાલારના અપવ્યય વગર જ ભગવાન મહાવીરે પોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રજાના બળે વનસ્પતિમાં જીવ હોવાનું જાહેર કરેલ. જે આજે તો એક સર્વ સ્વીકૃત સંત્ય બની ગયું છે. વાચક વર્ગ શ્રી ઉપાસ્વાંગીજી મહારાજના તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રમાં મોક્ષના માર્ગ તરીકે જે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્રનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેમાંનું જ્ઞાન અને આધુનિક કેળવણીમાં એક પાઠ્યનો તફાવત એ છે કે આધુનિક કેળવણી વિદ્યાર્થીના મગજમાં માહિતીનું Feeding કરીને ત્યાં અટકી જાય છે. જ્યારે વત્ત્વાર્થાધિગમમાં પ્રરૂપાયેલા સમ્યગ્ જ્ઞાન એ Applied knowledge છે. કોલેજમાં જીવ વિજ્ઞાનના વર્ગમાં વનસ્પતિમાં હવે હોવાનું જાણીને બહાર નીકળેલ વિદ્યાર્થી બહાર નીકળ્યા

ઉકેલ જેના દર્શનનો

મુજિ શ્રી કિતરુચિવિજય મહારાજ

પછી તુર્ત જ કોલેજના પરિસરમાં રહેલી હરિયાણી ઉપર ચાલતા કે રસ્તાની બન્ને બાજુએ રહેલા છોડ પરથી ફૂલને ચૂંટી કાઢતાં અચકાશે નહિ. જ્યારે વનસ્પતિના જીવંતની આજ વાત જેન સાધુ પાસેથી વ્યાખ્યાનમાં સાંભળીને બહાર નીકળેલ વ્યક્તિ લીલા ઝાડનું પાંદડું તોડતાં પેડેલાં પંજાંની વાર વિચાર કરશે. કોલેજમાં આપણું શિક્ષણ વનસ્પતિના જીવંતની વાત કરીને ત્યાં જ અટકી જાય છે. જ્યારે ઉપાશ્રયમાં આપણું જ્ઞાન એક ઝગલું આગળ વધીને એ પણ સમજાવે છે કે જીવનસ્પતિમાં પણ આપણા જેવું જ જીવંત હોય અને આપણને કોઈ પીડા પહોંચાડે તો આપણને ગમતું નથી તો પછી વનસ્પતિના જીવને પીડા પહોંચાડવાથી પણ આપણા દુરુદ્દે વ

પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિમાં જેની જીવંતનું પ્રતિપાદન કરતી અને સામે સામે દૈનંદિન જીવનમાં તેમું કરવાની ભલામણ કરતી જેન ફિલસૂફીનો શક્યાંથી પણ અમલ શરૂ કરી દેવામાં આવે તો ફર્ટિલાઈઝર - જેનું નામ ફીટ્રેક્ટરોની ખેડ, પેટ્રોલ-ડીઝલના માટેના ફિલિંગ અને માઈનીંગથી થતી પૃથ્વીકાચની હિંસા, પાણીના અંશમય વેડફાઈવાળી જીવનશૈલીના કારણે થતી અપકાચની હિંસા, થર્મલ પાવર પ્લાન્ટ્સ અને ચુકિલવર પાવર પ્લાન્ટ્સથી લઈને મોટા મોટા કારખાનાંઓમાં થતી અગ્નિકાચની હિંસા, પેટ્રોલ-ડીઝલના ધૂમાડાં અને કારખાનાંમાં પ્રદૂષણથી થતી વનસ્પતિકાચની હિંસા આપોઆપ અંકુશમાં આવી જાય. જળ, જમીન તથા વાયુના પ્રદૂષણના પ્રશ્નોનો ઉકેલ અલ્લાઉદીનના જાદૂઈ ચિસગની જેમ સાતો સાત આવે જાય.

જેન દર્શનના સર્વ ત્યાગી વિરાટ બોધનું આ તો બીજાનું દિગ્દર્શન માન છે. બાકી પ્રભુ મહાવીરની ચોથી પેઢીએ યુદ્ધ પૂજાપાદ શર્યાભવસૂરીશ્વરજી મહારાજ દ્વારા દશવૈકલિક સૂત્રમાં વર્ણવેલ 'ધમ્મો મંગલમુદ્ધિકકઠ્ઠ' આદિ સાંજમો તલો ની કે લેશ્યા જેવા શાસ્ત્રીય પદાઓના આધારે પર્યાવરણના પ્રશ્નોના ઉકેલની દિશામાં આગળ નધીએ તો એક મહાકાચ ગળ જેટલું વિવેચન કરી શકાય.

ઉપભોક્તાવાદી સંસ્કૃતિના ચક્રવાળા અટવાયેલા જગતે હારી ન્યાકીને પણ છેવટે તો તીર્થંકરોપદિષ્ટ સંયમના શરણે આવતું પડવાનું જ છે. એ ઘડી પાડે ત્યાં સુધી તત્ત્વજ્ઞાનનો આ અદ્ભુત વારસો સુવિશુદ્ધ સ્વરૂપે ટકી રહે તે માટે તેને આશ્વારમાં મૂકી જીવનમાં યથાશક્ત્ય અત્યંત પ્રેરક રહે તે જ જેન ધર્મના પ્રચારનો એકમેવ અને સાચો માર્ગ છે. એ માર્ગનો દીવો આપણા આત્મામાં પ્રગટશે તો તેના સંપર્કમાં આવનારના અંધારા ઉલેચાયા વગર નહિ જ રહે. માટે જ કદાચ પૂર્વસૂરિઓએ ગાયું હશે 'અપ્પદીવો ભવ'

ઘરે ઘરે આયંબિલ - એક શાસ્ત્રસિદ્ધ પરંપરા

મુનિ શ્રી કિશોરકવિજયજી-મહારાજ

વિશ્વકલ્યાણકાર શ્રી જિનશાસનમાં જનમીજનમની આહારની લાલસાઓથી છુટીને નિરાહારી બનવા માટે વિવિધ તાપોનું પોજન કરવામાં આવેલું છે. આયંબિલ એમાંનો જ એક અદ્ભુત તપ છે. છેક ભગવાન ક્ષત્રભદ્રેવના સમયથી આયંબિલના ઉપારાકો ઘરે ઘરે આયંબિલની આ જયોત જલતી રાખતા હતા.

પરમાં વડીલો પણ નિમિત્તને પામીને આયંબિલનો તપ કરે એટલે આયંબિલની રસોઈ તો બનવાની જ. નાના બાળકો એમાંથી બાજરા કે ચણાના રોટલાનો લૂખ્ખો ટૂકડો, એકાદ બાફેલું ટોકળું, મગફળી મોળી દાળ કે થોડા ચણા મમરા પણ ચામે એટલે ધીમે ધીમે આયંબિલના આહારથી ટેવાવા લાગે. અને આયંબિલ કરલું બહુ અધરું નથી એવો વિશ્વાસ પેદા થાય એટલે એ પણ ધીમે ધીમે આયંબિલ કરતાં થઈ જાય.

જો કે છેલ્લા કેટલાક દસકાઓમાં શ્રી જૈન સંઘમાં એક એવી કમનસીબ પરિસ્થિતિનું સર્જન થયું છે કે જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા કે એ આજ્ઞાઓને અનુસરતી પૂર્વસૂરિભગવંતોની પરંપરાઓને વેગળી મૂકી જેના મનમાં જે તુકી સૂઝે તેનો તે અમલ કરવા લાગી જાય છે. આમાં ભાવના યજ્ઞીવાર ખોટી નથી હોતી પણ ગીતાપ્રાણી માર્ગદર્શન મેળવવાના બદલે આંતરિક કરનામાં આપણી પ્રવૃત્તિઓ ક્યારેક લાભગ્રાહી શાસ્ત્રોને માટે અતિતકર નિવડતી હોય છે.

પરંપૂર્વથી આયંબિલ ઘરે ઘરે જ યત્ન તેને બદલે કોઈકને વિચાર આવ્યો કે આયંબિલશાળાઓનું આયોજન કંપુ હોય તો આયંબિલ કરનારાઓની સંખ્યા વધી અને મોટે ભાગે આવી વિચાર સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોને જ આવતો હોય છે. જો શાસ્ત્રકારો સાધુને મંદિર બંધાવવાનું મન થાય તો પણ હોય લાગે તેમ કહેતા હોય તો પછી આયંબિલશાળા જેવી સંસ્થાઓની તો વાત જ શી ?

યજ્ઞીવાર સારી ભાવનાથી કરવામાં આવતી કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ સરવાળે લાભ કરતા નુકશાન લધારે કરતી હોય છે માટે જ પૂજ્યપાદ સુરિપુરંદર શ્રીમદ્ ભરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજએ કરમાવેલ છે કે,

“સૂક્ષ્મબુદ્ધિ સદા જોયો, ધર્મો ધર્માચિન્તિત્તિ;

અન્યથા ધર્મબુદ્ધિવ તદ્વિનાશઃ પ્રસજ્યતે”

‘પર્માત્મા આર્થા મનુષ્યોએ પર્માત્મા સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી જાણતો જોઈએ નહિતર ધર્મની બુદ્ધિથી જ ધર્મનો નાશ થાય છે.’ છેલ્લા ૫૦-૧૦૦ વર્ષ પહેલાં આયંબિલખાતા જેવી કોઈ વાતનું

અસ્તિત્વ જ નહોતું. લોકો ઘરે જ આયંબિલ કરતા. આયંબિલશાળાઓ શરૂ કરવામાં આવી તેને પરિણામે અનુકૂળતાના અનાદિ ખેંચાણને પરિણામે લોકો ઘરે આયંબિલની રસોઈ બનાવવાની માંધાકૂટ ટળે અને ઘર કરતાં આયંબિલખાતામાં વાનગીઓનું વૈવિધ્ય મળે તેથી ઘરે આયંબિલ કરતા બંધ થઈ ગયા તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે ધર્મી કુટુંબોમાં પણ નવી પેઢીની બહેનોને આયંબિલની રસોઈ કરતાં નથી આવડતી પણ નવી પેઢીના બાળકોને આયંબિલમાં ધી-ધૂધ ન ખવાય એવી પાયાની વાત પણ ખબર ન હોય તેવા કિસ્સા પણ સાક્ષાત્ જોયા છે અને તે પણ એવા ઘરોમાં કે જેમના વડીલો નવપદની તથા વર્ધમાનતપની ઓળી ઉપર ઓળા કરતા હોય. કારણ કે વડીલો આયંબિલખાતામાં જઈને આયંબિલ કરી આવે અને તેમનાં સંતાનો તો કોઈ દિવસ ત્યાં ફરકતાં પણ ન હોય માટે જોતે જ વડીલો ઘરે આયંબિલ કરતાં હોય તો રસોઈ બનાવતી વખતે, પીરસતી વખતે, બાજુમાં બેસીને જમતી વખતે, કે વધીઘટી રસોઈ વાપરતી વખતે પણ આયંબિલનો જે પરિચય તેમને થાત તે પરિચયથી વંચિત રહી જનારી નવી પેઢીને માટે કદાચ ધીરે ધીરે આયંબિલ એક અજાણી ગીત બની જતા. આજે મોટી સંખ્યામાં પણ લોકોને પૂછવામાં આવે કે ‘તમે આયંબિલ કરતા ?’ તો પ્રાપ્ત અચૂક સાંભળવા મળશે કે ‘નાના હતા ત્યારે બા કે બપુણ, આયંબિલ કરતા. તે વખતે તેમની સાથે જમવા બેસી આયંબિલની ઘોડી વસ્તુ ચાખતાં ચાખતાં આયંબિલની ટેવ પડી ગઈ અને એમ કરતાં કરતાં આયંબિલ કરતાં થઈ ગયાં.’

દરેકનો જાત અનુભવ હશે કે જૈનકુળમાં જન્મેલી શ્રાવિકાર્યો લોકોમાં જ જ્યજ્ઞાના સંસ્કાર મળ્યા હોવા છતાં અને વ્યાખ્યાનોમાં વારંવાર સાંભળવા છતાં પાણી ગાળવાથી લઈને, ચૂલો સૂર્યોદય પછી જ પેટાવવાની, અનાજ કે કોળ બરાબર જોઈ-તપાસીને જ દળાવવા-ભરડાવવાની પાણીને બરાબર તણ ઉઠાવ્યા આવે તે રીતે ઉકાળવાની કે ઉકાળેલા પાણીને કાચા પાણીનો છાંટો કે કાચાપાણીવાળો હાથ પણ ન લાગે ત્યાં સુધીની બાબતોની કેટલી કાળજી રાખતી હશે તે એક મોટો સવાલ છે. જો જૈનકુળમાં જન્મેલી શ્રાવિકાર્યોમાં પણ મોટાભાગની આ દશા હોય તો આયંબિલખાતાઓ કે ઉકાળેલા પાણી-પાણાઓની તો વાત જ શી કરવી ? આયંબિલ ઘરે ઘરે થતાં હોય કે પોણી ઘરે ઘરે ઉકળતું હોય તો હજી પણ જયશ્રાવિધિ-શુદ્ધિ જળવાવાની સંભાવના રહે પણ જાહેર

તેસ્યાઓમાં મામૂલી પગારથી મોટે ભાગે વઠ ઉતારતા નોકરિયાત માણસો કેટલી કાળજી રાખતા હશે તે એક મોટો સવાલ છે. આ દૃષ્ટિએ પણ જમણાપૂર્વક ધરે જ આયંબિલ કરવું વધુ ઉચિત નથી જણાતું ?

હકીકતમાં તો જિનમંદિર અને ઉપાશ્રય (તદન્તર્ગત જ્ઞાનભંડારો તથા તીર્થાદિમાં ધર્મશાળાઓ) જ જિનશાસનની શાસ્ત્રોક્ત પરાંપૂર્વથી ચાલી આવતી સંસ્થાઓ છે. તેનાથી નિરપેક્ષપણે કાપમી ધોરણે બીજી-કોઈ સંસ્થાઓ શરૂ કરતાં પહેલાં ખૂબ વિચાર કરવા જેવો છે. શાસ્ત્રોમાં મંદિરો, પૌષ્પ-શાળાઓ, જ્ઞાનભંડારો, ધર્મશાળાઓ કે દીનદુઃખિતો માટેના અન્નતંત્રો કે સદાવ્રતીની વાંતો આવે છે પણ આયંબિલ-શાળાઓ, ધાર્મિક પાઠશાળાઓ, ભોજનશાળાઓ કે ઉકાળેલા પાણીની ખાતાઓની વાતો જોવામાં આવતી નથી. ધર્મદા દાનનો જ એકધારો પ્રવાહ દેરાસરો બાંધી ઉપાશ્રયો તરફ વહેતો તેના પરિણામે રાણકપુર, દેલવાડા જેવા બેનમૂન મંદિરો તથા આમડે ગામડે દેરાસર ઉપાશ્રયો બનતા, કરોડો અબજો રૂપિયા ખર્ચાને આલીશાન દેવાલયો બનાવનાર એ મહાશ્રાવકોએ ધાર્મિક ભોજન માટેના શાળાઓની રાખે રાખે નો ભરણપણાઓ, આપીબલ ખાતાઓ કે ઉકાળેલા પાણીના ખાતાઓ પણ બેનમૂન થતાં તોત પણ સર્વજ્ઞરચાપિતા અને મહાપુરુષ, દ્વારા અનુસારેલી પરંપરાઓથી જુદું-નવું કંઈ ન કરવામાં તેમને કદાચ વધુ લાભ જણાયો હશે તેમ જ સમજવું રહ્યું. આજે આવી મંદિર-ઉપાશ્રયાદિથી અતિરિક્ત આયંબિલખાતાઓ જેવી સંસ્થાઓ ઉભી કરવામાં નાના ગામડાઓમાં પણ લાખો રૂપિયા ખર્ચાઈ જતા હોવાથી મંદિર-ઉપાશ્રય જેવાં અનેક શાસ્ત્રોક્ત ખાતાઓ સીદાતાં જોવા મળે છે. ઘર જેવડાં નાના ઉપાશ્રયોમાં સ્થિરિલ માતાની પણ પૂરતી જગ્યા છોડી ન શકાતી હોવાનું કે મોટા મોટા શહેરોમાં ભાઈઓ-બહેનોને આરાધન કરવા આવશ્યક એવા વિશાળ ઉપાશ્રયોની પણ અગવડ હોવાનું સાંભળવા મળતું હોય ત્યારે આ બાબતે ગંભીરતાથી વિચારવું જોઈએ. આયંબિલશાળાના મકાનો ઉભા કરવા વપરાતા લાખો-કરોડો રૂપિયાનો ઉપયોગ દરેક સંધો પોતાપોતાની શક્તિ અનુસાર જમીનના નાના મોટા ટુકડા ખરીદી ચારે બાજુ કોટ બાંધી પૌષ્પવ્રતી શ્રાવક-શ્રાવિકા માટે પરિષ્કાપનિકા સમિતિનું પાલન થાય તેવી વ્યવસ્થા ઉભી કરવામાં ન કરી શકે ? અને આમ થાય તો પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીજી ભંગવંતો પણ શ્રાવકો માટે કરાવેલી આવી વ્યવસ્થાનો ઉપયોગ કરી શકે અને તો વ્રતમન્ત્રની એક મોટી સમસ્યાનો હલ આવી જાય. દેરાસરમાં ઈલેક્ટ્રીકસીટીને બદલે ઘીના દીવાની રોશની કે સાધર્મિક ભક્તિમાં બુકેને બદલે બંસાડીને જમાડવા જેવી અનેક

વિધિઓની વાત થાય ત્યારે તે માટેના વધતા ખર્ચની વ્યવસ્થા ક્યાંથી કરવી તેવો પ્રશ્ન ખડો થઈ જાય અને બીજી બાજુ જે આયંબિલ ઘરે ઘરે સંઘના એકપણ પૈસાના ખર્ચ તગર થઈ શકે તેમ છે તેના માટે લાખો રૂપિયાના ફંડ કરવામાં આવે તેને શું કહીશું ?

હકીકતમાં તો શ્રાવક જ નહિ, આર્યદેશનો જૈનેતર માણસ પણ માગીભીખીને મેળવેલું મફતનું ખાપ નહિ, શ્રાવકોને આયંબિલનું જમાંડી શકાય તે માટે માગી-ભીખીને ટીપ-ટપોરા કરવામાં આવે અને તેવા ફંડ-ફાળાઓથી ઉભી કરવામાં આવેલી આયંબિલ-શાળાઓમાં સુખી શ્રાવકો પણ મળેથી જમે તે કંઈ રીતે ઉચિત ગણાય ? અને એમાંય હવે તો અમારે ત્યાં આયંબિલખાતામાં આટલા સાધુ-સાધ્વીજી મહારાજનો લાભ મળે છે તેમ કહીને પણ ફર ઉભુ કરાતું હોય છે અને પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીજી ભંગવંતોની અવરજવરવાળા દોનોની આયંબિલશાળાઓનો સર્વ કરવામાં આવે તો ખ્યાલ આવશે કે ઘણીવાર આયંબિલ કરવા આવનાર ગૃહસ્થોની સંખ્યા કરતાં ગોચરી માટે પધારતાં ત્યાગીઓની સંખ્યા વધી જતી હોય છે અને તેથી તેમને ઉદેશીને બનતી આયંબિલની રસોઈમાં ગામડામાંથી લઈને મિશ્રિત રાખીને અનેક દોષો લાગતાની સંભાવના ઊભી થાય છે. આયંબિલશાળાઓને કારણે ઘરે ઘરે આયંબિલ થતાં બંધ થઈ ગયા હોવાને કારણે તથા આયંબિલશાળાઓમાં તેમને ઉદેશીને થતી રસોઈમાં આધાર્મિકિક કે તે સિવાય પણ અમુક માણસથી વધુની રસોઈ જ્યાં બનતી હોય ત્યાંથી વહોરવાને પારિણામે લાગતા અન્ન દોષને કારણે નિર્દોષ ગોચરીના ખાપી મહાત્માઓને માટે આયંબિલનો તપ દુષ્કર થઈ ગયો છે કારણ કે ત્યાં લાગતા દોષોને લઈને આયંબિલખાતાથી વહોરવું તેમને મોગ્ય લાગતું ન હોય અને ગૃહસ્થને ત્યાં આયંબિલ થવા બંધ થઈ ગયા હોવાને કારણે આયંબિલની ગોચરી ગૃહસ્થોને ત્યાંથી લગભગ મળે નહિ. પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યરત્ન સ્વ. પંચાસપ્રવર શ્રી ચરણવિજયજી ગણિંવર તંત્રીઓમાં ત્યાં સુધી કહેતા કે હવે શ્રાવકોએ 'ઈચ્છકાર' સૂત્રનો પાઠ બદલી ને 'ભાત પાણીનો લાભ આપજોજી' ને બદલે ભાજાનો લાભ આપજોજી પણ આયંબિલ માટે આયંબિલ ખાતે તથા પાણી માટે ઉકાળેલા પાણી ખાતે જજોજી' કહેવું જોઈએ. વર્ધમાનતપની ઘોર તપશ્રયા કરનાર સાધુ-મહાત્માઓના પાત્રમાં પોતાનાં ઘરેથી નિર્દોષ ગિણાનો દાણો પણ ન જાય અને એવા મહાત્માઓ ખાલી પાને પાછાં ફરવું પડે એનાથી વધુ દુર્ભાગ્ય તે શ્રાવકોનું બીજું કયું હોઈ શકે ?

એવું પણ જાણવા મળ્યું છે કે બહારગામથી પધારેલ

સાધર્મિકોને કે મુમુક્ષુઓને ભક્તિનો લાભ આપવાની વિનંતિ કરનાર શ્રાવકને મહેમાન કે મુમુક્ષુ એમ કહે કે. 'મારે તો આર્થબિલ છે' એટલે તે શ્રાવકની વિનંતિ અટકી જાય. એક એક મનોવલણ જ યથા ગણ્ય છે કે આર્થબિલ તો આર્થબિલ ખાતે જ કરાય અને માટે આર્થબિલ કરનાર સાધર્મિકોને ઘરે આર્થબિલ કરવા પધારવાનું આમંત્રણ કોઈ નહિ આપે. હકીકતમાં તો બેસણા-એકાસણાવાળા કે તપ વગરના સાધર્મિકની ભક્તિ કરતાં આર્થબિલના તપસ્વી એવા તપગુણમાં અધિક સાધર્મિકની ભક્તિ ઘરે કરવામાં તો ઘણો લાભ મળે પણ મોટે ભાગે શ્રાવકો આવા આર્થબિલના તપસ્વી શ્રાવકોની ભક્તિથી વચિત રહી જતા જોવા મળે છે.

આવી રીતે બિન જરૂરી જે નવી નવી સંસ્થાઓ ઉભી કરાય તેને માટે ફડ ફાળા કરીને કાંચમી સિંચિની યોજનાઓ કરીને પછી તે રકમો બેંકોમાં કે કંપનીઓમાં રોકી હિસાબે પ્રોત્સાહન મળે તેવું કરવું તેના કરતાં એક પણ પૈસાના ખર્ચ વગર કોઈ જાતના ફડફાળા મકાનો કે સ્ટાફની આવશ્યકતા વગર ઘરે ઘરે વિદેશીત ધોરણે યતા આર્થબિલની પ્રથાને પુનર્જીવિત કરવામાં વધુ શ્રેય નથી ?

એવી લાલચ મોટા ભાગના લોકોને યથા જતી હોય છે કે આર્થબિલ ખાતાઓની વ્યવસ્થાને કારણે આર્થબિલ કરનારાઓની સંખ્યા વધે છે પણ આજ્ઞાનિરપેક્ષાપણે કરતા આયોજનમાં ક્યારેકા દૂકાળાળાના લાભો જણાય તો પણ સરવાળે તેનાથી નુકશાન જ થતું હોય છે. અને માટે જ શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે,

‘યો મુવાણિ પરિત્યજ્ય અધુવં પરિસેવતે,

મુવાણિ તસ્ય નમનંતિ, અધુવં નજમેવ હિ.

જે વ્યક્તિ મુવ (એટલે કે અચલ, શાશ્વત) વસ્તુને છોડીને અધુવ (નવીન, કામચલાઉ) વસ્તુને સેટે છે તેનું મુવ નાશ પામે છે અને અધુવ તો (તેનું નામ સૂચવે છે એ રીતે કાંચમ ટકવાનું છે જ નહિ તેથી) નાટ જ છે.

આ શ્લોકનો અર્થ ખૂબ ગંભીરતાથી વિચાર કરવો જોઈ છે. અનાદિકાળથી નિત્યમવી ચીજવસ્તુ તરફ જીવોનું ખેયાજ કોઈપણ નવી વસ્તુ શરૂ કરવામાં આવે તો તેના તરફ જીવોને આકર્ષે છે. પરંપરાથી ચાલી આવતી ચીજ તો કાલાનુસારે મર્યાદામાં જ પ્રચારમાં હોય તેની સામે જ્યારે નવી વસ્તુ પ્રચારમાં મૂકવામાં આવે ત્યારે ઘોડાક સમય માટે નવી વસ્તુનો પ્રચાર ખૂબ ઘણી જાય. પરંપરાથી ઘરે આર્થબિલ તો મર્યાદિત સંખ્યામાં જ યતાં હોય તેવી આર્થબિલખાતાંની નવી સંસ્થા શરૂ કરવાથી તત્કાલ તો આર્થબિલ કરનારાની સંખ્યામાં ઘણો વધારો થતો પણ દેખાય; પણ આ નવી અધુવ વસ્તુની ઝડકઝમાળ જૂની મુવ વસ્તુને ઝાંખી પાડી દે છે, ધીરે ધીરે તેનો નાશ નપણ કરી દે છે. ઘરે આર્થબિલની મુવ પરંપરા ઝાંખી પડતી જઈને ધીરે ધીરે લુપ્તપ્રાય થતી જાય છે. આમ અસંખ્ય વર્ષોથી ચાલી આવતી એક સર્વજનસ્યાપિત પરંપરાનો નાશ થઈ જાય તે પછી પેલી નવી શરૂ થયેલી અધુવ વસ્તુનો આમેય તે અધુવ હોવાને કારણે, તેના સ્થાપકો સર્વજન-વીતરાગને બદલે વર્તમાન જે તે વ્યક્તિઓ હોવાને કારણે ઝાંઝુ ટકવાની હોતી જ નથી. ઘોડાક સમય માટે આકાશમાં તેજનો લિસોલો બતાવી વિશિષ્ટ કોટિના સ્થાપકની પ્રજ્ઞાનું, શાસ્ત્રનું વગેરે બળ ન હોવાના કારણે તે વિલિન થઈ જ જવાની છે અને તે વિલિન થઈ જતાં મુવ અને અધુવ બંને વસ્તુનો નાશ થાય. આમ નવી શરૂ થતી આર્થબિલશાળાઓ, ઘરે આર્થબિલની મુવ પરંપરા તોડીને પછીથી ખોતે જ ઘોડાક સમયમાં તૂટી આર્થબિલના ધર્મને જ નષ્ટ પ્રાય કરી દે તેવી પરિસ્થિતિ, પેદા થાય.

આ બધી વાતનો ગંભીરતાથી વિચાર કરી જોતાં એમ નથી લાગતું કે આર્થબિલ ખાતાંઓ, ઉકાળેલા પાણીના ખાતાઓ કે ભોજનશાળાઓ જેવી નવી નવી સંસ્થાઓ શરૂ કરતાં પહેલાં સો ગળણે ગાળીને પાંજી પીવું જોઈએ ? અને તેના વિકલ્પે ઘરે ઘરે આર્થબિલ કરવાની મૂળભૂત શાસ્ત્રીય પરંપરા શરૂ કરવી તે વધુ હિતકર નથી ?

જીવ હિસા ફેલાવવામાં જવાબદાર કોણ ?

- મુનિશ્રી હિતરુચિવિજયજી મહારાજ

વિશ્વવ્યાપી હિસાના તાંડવને 'રૂક જાવ'નો આદેશ આપવા માત્ર બાંધો ચડાવવાથી મૂઠી ઉગામવાથી કે લોહી ઉકાળવાથી જ આવે તેમ નથી. આપણી સામે બાંધી થયેલી હિસાની દિવાલનો ભાંગીને ભુકું કરવો હોય તો તે દિવાલ ઉપર આડેધડ મુકા મારવાથી કાંમ નહિ થાય. એ ફરવાથી તો ઉપરથી આપણી મૂઠી તુટી જાય. દિવાલને તોડવાના કામમાં બળ કરતા વધુ જરૂર તો કળની છે.

તહેવારોના દિનોએ કતલખાના બંધ રાખવાની ભીખ સરકાર પાસે માંગવામાં, શેનુંજનાં ડેમના માછલાં મારવા પર પ્રતિબંધ મુકવાની માંગણી કરવામાં કે એકલ-દોકલ તહેવારોમાં બંધ રહેતાં કતલખાનાઓની જાહેરાત કરીને ઘરખાવવામાં અહિંસા ધર્મની નીતિ યી નથી આવી જતી. હિસા-અહિંસાનો પ્રશ્ન તર્તમાન યુગમાં મોટાભાગના લોકો સમજે છે તેના કરતાં ઘણો વધુ ગુંથવાયેલો છે. હિસાનો રોગ આટલો કેમ વકર્યો છે એના કારણો જાણવા વિનાં એની ચિકિત્સા કરવામાં ઘણીવાર ઉપદેશ થઈ જવાની સંભાવનાઓ રહેલી છે. જ્યારે એકવાર એ યુગનું વારંવાર નિર્ધાર કરી લેવામાં આવે તો પછી આપણેના નિર્ધાર પરિવર્જનમાં નાસી નુસાર રોગના કારણોને દૂર કરવાથી રોગ નાપમેળે જ દૂર થઈ જશે.

સરકાર પાસે જ્યારે કતલખાના કે હિસા બંધ કરવાની વાત કરવામાં આવે છે ત્યારે મેકીલે પદ્ધતિનું શિક્ષણ મારેલા મોટાભાગના અર્ધદગ્ગ સરકારી અધિકારીઓ એકનું એક ગાજું ગાતા હોય છે કે, "કતલખાના ઉપર પ્રતિબંધ મુકવાથી કરાઈઓનો ધંધો ભાંગી પડે છે અને કતલખાના તથા માંસાહાર તો પહેલાનાં જમાનામાં હતા. તો તમે માંસાહારીઓ ઉપર માંસાહાર ન કરવા બળજબરી કેમ કરી શકો ?"

ભારત વર્ષમાં અસંખ્ય વર્ષોથી જે સાત વંસનોને અત્યંત નિંદ્ય ગણવામાં આવતાં તેમાં ચોરી, જુગાર, પરંરેની ગમન, વેશ્યાગમન, દારૂ અને શિકારની જોડે માંસાહારનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવતો. જેમ ચોરી કરનાર, દારૂ ગાળનાર કે વેશ્યાગીરી કરનારને તેનો ધંધો ભાંગી ન જાય તે માટે આવી નિંદ્ય પ્રવૃત્તિઓ કરવાની છૂટ આપવામાં આવતી નથી તે જ રીતે કતલ જેવી નિંદ્ય પ્રવૃત્તિને પણ ધંધા અને વ્યવસાયનું રૂપાંતર આપી તેને પ્રતિષ્ઠા આપતી એ હકીકતમાં શબ્દનો વ્યભિચાર છે.

છતાંયે ઘડીભર માની લઈએ કે સરકાર કરાઈઓ કે માછીમારોને તેમને પરંપરાગત કામ કરતા રોકી શકે નહીં તો

પણ તે વાત તો હજી સમજામ તેવી છે. પણ ખૂદ અંદાજ જ પોતે કરાઈ અને મચ્છીમાર બની આવી અત્યંત હલકી પ્રવૃત્તિઓમાંથી હુંડીયામણ કમાવવાની લાલચમાં કરાઈ ત્યારે તો પાણીમાંથી આગ પેદા થવા જેવી પરિસ્થિતિ સર્જાય છે. હિન્દુસ્તાનના સમગ્ર ઇતિહાસને તપાસવામાં આવશે તો જણાશે કે સમગ્ર ઇતિહાસકાળમાં ક્યારેય પણ (મુસ્લીમ-યોગલે ચાસકોના કાળમાં પણ નહિ) રાજા ખૂદ ઉઠીને કરાઈ કે માછીમાર બન્યો નથી. વ્યક્તિગત ધોરણે પ્રજાનો અમુક વર્ગ કતલ તંગેરેની પ્રવૃત્તિ કરતો હોય અને અહિંસા પ્રેમી બીજા વર્ગને તે પસંદ ન હોય તો તે બંને વર્ગોએ અરસપરસ સમજી લેવાની તાત છે અને તેથી જ જૂના કાળમાં જ્યારે આવા તહેવારોના દિવરોમાં અહિંસા પ્રેમી વર્ગ કરાઈ-માચ્છીમાર આદિને જીવહિંસા બંધ રાખવા અનુરોધ કરતો ત્યારે તેઓ તેટલા દિવસ પૂરતી તે પ્રવૃત્તિ બંધ રાખતા. કારણ કે પરંપરાગત રીતે કતલ કે મચ્છીમારીનું કામ કરતા તે ભાઈઓ પણ કોઈ પણ જીવતા જીવને મારવાની પ્રવૃત્તિને દુષ્કૃત તરીકે લેખતા અને દુષ્કૃત સાથે એમ કહેતાં કે આ પાપી પેટને ખાતર માં હિંસાનું કામ કરવું પડે છે. આવી માન્યતા હોવાને કારણે જ્યારે પર્વના દિવસો પૂરતી જીવ હિંસાનાં કાર્ય બંધ રાખતા ત્યારે તહેવારનાં દિવસે આ પાપમાંથી બચી જવાશે તેનો રાજાનો અનુભવતા. આમ જ્યારે હિંસા ખાનગી કુતરે ચાલતી ત્યારે તે-તે હિંસક પ્રવૃત્તિમાં જોડાયેલ વર્ગ અને અહિંસા પ્રેમી વર્ગ આપસ-આપસમાં સમજી લેતો.

અને એમ છતાં પણ આવી વ્યક્તિગત સ્તરે ચાલતી કતલમાં અહિંસા પ્રેમી વર્ગ જ્યારે કતલાદિ અટકાવી શકતો નથી ત્યારે તેમાં તેનું સીધું કે આડકતરું કોઈપણ જાતનું અનુમોદન ન હોવાથી તે બીજા દ્વારા થતી હિંસામાં ભાગીદાર બનતો નહીં આજે જ્યારે કેન્દ્ર સરકાર, રાજ્ય સરકાર, મ્યુનિ-કોર્પો અને સરકારી નિગમોના રૂપમાં સરકારી કે અર્ધ-સરકારી સંસ્થાઓ દ્વારા જ કતલખાનાં વગેરે ચલાવાતાં હોય ત્યારે તે સરકારી અર્ધ-સરકારી સંસ્થાઓમાં કર ભરતા નાગરિકોની ભાગીદારી તે હિંસામાં આવી જાય છે. અને તેથી ખાનગી કે ગેરકાયદેસર કતલ કરતાં પણ વધારે દોષપાત્ર તો કહેવાતી કાયદેસરની રાજ્ય દ્વારા તથા રાજ્યની રીધી આડકતરી સહાય દ્વારા ચાલતી કતલ છે. કતલ કે હિંસાને કાયદેસરનું નામ આપવું તે વાસ્તવમાં શબ્દ શાસ્ત્રનો દુરુપયોગ કરવા જેવું કામ છે. હિંસા અસત્ય, ચોરી, વ્યભિચાર અને પરિગ્રહને જે દેશની

અકાર્ય વરણ પાપ પાતી તે પ્રાચેય પાપોના કાયદેસર-
ગેરકાયદેસર જેવા વિભાજીત કરીને તેમનાં અમુક અંશને
કાયદેસર તરીકે પ્રતિષ્ઠા આપવી તે તો ખોટા કામમાં રહેલા
ખોટાપણાનાં ખચકાટને પણ દૂર કરવા જેતું છે. આ જોતાં
હકીકતમાં તો સમગ્ર અહિંસા-પ્રેમી સમાજે પોતાના હિંસા
વિરોધી આંદોલનની તોળાં નાળાં હિંસાને મોટાપાયા પર
ઉત્તેજન આપતી સરકારી નીતિરીતિઓ સામે ચીકવું જોઈએ.
હિંસાને મળેલો સરકારી આશ્રય જેમ હિંસાનાં ફેલાવામાં
મહત્વનું કારણ છે તેમ હિંસાના આટલા બધા વ્યવ પાછળ
નું બીજું અગત્યનું કારણ યંત્રવાદનો ફેલાવો છે. જુનાકાળમાં
સંસ્કાર ત્યાગી સાધુઓ જિનાયતની સમગ્ર પ્રજાનું જીવન પશુ
આધારિત હતું. ખેતર ખેડવા હળમાં બળદ જોડવામાં આવતો,
તેના બદલે આજનાં જાપાનમાં ટ્રેક્ટરો દાખલ કરવામાં આવ્યા,
સિંચાઈ માટે કૂવામાંથી કીશ દ્વારા પાણી ખેંચવામાં આવતું તેના
બદલે ડીઝલ-ઓઈલ ઇલે. એન્જનો અને ટ્યુબવેલો આવ્યા,
ખાણ અને માલની હેરફેર બળદગાડાં ઉટગાડા, ઘોડાગાડી
વગેરે દ્વારા થતી તેની જગ્યાએ બસ, મોટર, ટ્રક વગેરે ઘસાડયાં,
તેલ પીલવાની બળદ ઘાણીઓનું સ્થાન ઓઈલ મિલોએ, ચૂનો
પીસવાની બળદ દ્વારા ચાલતી ચક્રીઓનું સ્થાન સિમેન્ટ
કેકડરીઓએ તથા માડા ભાર મશક નાખી પેર પેર પાણી
પાવોગાડાં (બીરલી) નું સ્થાન નળે લીમ્, આગ નાંખે બાજુ
ફેલાયેલાં કારખાનાં અને યંત્રવાદને કારણે જેમ મનુષ્યો ભેદ
બન્યાં તેમ પશુઓ કતલખાને પડેલાં. પણ આ મૂળભૂત
કારણની જાણકારીના અભાવે પશુઓની કતલમાં તરણ એતો
પણ પ્રજાનો ધણો ભાગ ભજાતો અને કારખાનાઓના ભિકારમાં
દેશની પ્રગતિ માનતો હોય છે. જ્યાં સુધી આ યંત્રવાદને
જીવનમાંથી દૂર કરવાનું વલણ નહિ અપનાવાય ત્યાં સુધી
હિંસાને અટકાવવી એ અશક્ય છે.
ટ્રેક્ટર કે કાર લઈને હરવા-ફરવા મીકની જતા લોકોને એ
ખ્યાલ હશે ખરી કે, તેમનું વાહન હકીકતમાં પેટ્રોલ કે ડીઝલથી

નહિ પણ પશુઓનાં લોહીથી ચાલી રહેલ છે. દર વર્ષે આરબ
દેશોમાંથી હજારો કરોડો રૂપિયાની જે પેટ્રોલીયમ ઓડકદસ
આયાત થાય છે તેના બદલામાં હિન્દુસ્તાનની ભીખારી સરકાર
નહાણો ભરી-ભરીને જીવતા પશુઓનું મોંસ આરબ દેશોમાં
મોકલી આપે છે.

અંગ્રેજોની વિદાય પછી સત્તાનાં સિંહાસનો પચાવી પાડનાર
આ દેશના સવાઈ અંગ્રેજોને પણ 'મારો કાપો' નું એક નાગલપન
લાગુ પડ્યું છે. તેમની આર્થિક-સામાજિક સજકીય નીતિઓના
પાપે અંગ્રેજ આ દેશમાં ચરેબાજુ 'મારો કાપો' ના જાણે કે નાક,
સંભળાઈ રહ્યા છે. 'માયામાં જુ મારો, પચારીમાં મોકડ મારો,
રસોડામાં વાંદા મારો, પોલ્ટ્રીકાર્મમાં મરથા મારો,
કતલખાનાઓમાં પશુઓ કાપો. કોલેજોમાં દેડકા ચીરો, અને
એટલેથી સંતોષ ન થતા પેટમાં રહેલા બાળકને પણ 'કાયદેસર'
સલામત અને ખાનગી ગર્ભપાતનાં સુવાત્ત નામ નીચે મારવા
સુધી વાત પહોંચી છે. જે દેશનો ખેડૂત જગતના તંત્રને નામે
ઓળખાતો તથા 'રોર ખાંચ, મોર ખાંચ અને બાકી ભર્યું તે
ઢોર ખાંચ' કહી તે હિંસાથી વેગળો રહેવા પોતાને થતાં નુકશાનને
પણ હજવેકથી હર્ષ કાઢતો તે ખેડૂતને પણ જંતુનાશક ઝેરના
રવાંડે ચઢાવી દઈ, પણ જે હિન્દુસ્તાનના ગામડે ગામડે આવેલ
મર્ત્ય બેલર સત્તાને પણ જીવાત મારવાનાં કતલખાનામાં ફેરવી,
નાબંધમાં આવતું છે. મુલ જીવ જંતુઓને મારી નાખવા રૂંપે
સર પેટ્રોલ હિંસાના આ કાળગદ પંજાબ અને અસામમાં જીવતા
મનુષ્યોને પણ ભૂંછ નાખવા રૂંપે પડકારો પહોંચ્યું છે.

જિવત માખીની હિંસાને રોકવી તોય તો રીધી પડેલાં તો
પ્રત્યેક બંધકાને પોતાના ઘરમાં પોતાની રોજીદા જીવનમાં બંધી
હિંસાને રોકવી પડશે. 'આમલેટ'ના રૂપમાં આજે ઈડાને ભૂંછ
નાખનાર માણસના મનોજગતની ધર્મની પર અવતરિત થયેલ
હિંસક ભાવ આવતીકાલે જીવતા-જાગતા માણસને પણ ભૂંછ
નાખવા સુધી પહોંચે તો તેમાં કોઈ આશ્ચર્ય નથી.

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા દ્વારા વિકાસ કે સર્વનાશ ?

- અતુલ શાહ

તા. ૨૦-૪-૮૧ના સમકાલીનમાં પ્રગટ થયેલ એક દૂકા સમાચારમાં એક મહાસત્તાના પ્રભુત્વવાળા વિશ્વની કલ્પના જ ચીનને ભયાનક લાગે છે. - આ ખૂબજ વિચાર માંગી લે એવા સમાચાર છે. આવા દૂકા સમાચાર અવારનવાર વર્તમાનપત્રોમાં પ્રગટ થતા હોય છે પણ તેવા સમાચારની પાછળનો હેતુ સંદર્ભિતતા તેના આધારે ભાવિની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ હોય છે.

પાત્રિકાવાદ અને વિકાસના રૂપાળા નામ હેઠળ આ દેશની પ્રજાને એવી અર્થવ્યવસ્થામાં ફસાવી દેવામાં આવી છે કે ખોટા ભાગનો વિચારક વર્ગ લગભગ નાપશોય થઈ ગયો છે. છતાં સમકાલીન તંત્રીની છેલ્લા લગભગ એકાદ મહિના દરમિયાન ઈરાક-કુવૈતયુદ્ધ, રાલાગતિ સંપત્તિ-બે ગિર્જા, યુનોની સત્તા, અમેરિકાની ભેદી ચાલ ભંગરે બાબતની દૈષ્ટિ ભરેભર વિચાર માંગી લે એવી છે. ઈરાક અને કુવૈતના યુદ્ધને હાથો બનાવીને અમેરિકા યુનોના માધ્યમ દ્વારા પોતાની લશ્કરી સર્વોપરિતા સાક્ષિત કરવાની કોશિષ કરી રહ્યું છે અને લશ્કરી બાબતમાં દબલ કરવા દ્વારા અને ઈરાકમાં નાકાબંધી કરતા દ્વારા યુનો (અમેરિકા કહો) ધીરે ધીરે પોતાની સત્તાની સ્થાપના કરી રહ્યું છે, લશ્કરી ક્ષેત્રમાં એક જ પ્રસંગે આપેલ સત્તા કદાચ ભવિષ્યમાં બીજા અનેક ક્ષેત્ર, બીજા અનેક દેશ, બીજા અનેક બાબતો સુધી વિસ્તાર પામે તો નવાઈ નહીં. વિશ્વ સંચાલક સંસ્થા (World Government) તરીકે પોતાની સ્થાપના કરવાની દિશામાં યુનોનું આ એક પ્રથમ મગલું કહી શકાય. સમકાલીન તંત્રીની દૈષ્ટિ આ વિષયમાં સંપોટ, ગંભીર અને પ્રશંસનીય છે.

શરૂઆતમાં ઉલ્લેખ કરેલ 'નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા'ના સમાચાર પણ વિચાર માંગી લે છે. આ અગાઉ તા. ૪ એપ્રિલના રોજ મુબઈ સમાચારમાં પણ આ બાબતે એક દૂકા સમાચાર પ્રગટ થયેલ જેમાં 'નવી વિશ્વ વ્યવસ્થાને આકાર આપવાની ભારતને સોનેરી તક' એમ દર્શાવવામાં આવ્યું હતું. 'સમકાલીન' સમાચારમાં પણ જણાવવાનું છે કે આખાંતી યુદ્ધમાં પૂર્વ બ્લોકની હાર અને અમેરિકાની આગેવાની હેઠળના સાથી દળોની જીત બાદ બુશે અમેરિકાની વિદેશ નીતિમાં નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા પર ખૂબ ભાર મૂક્યો છે. બંને સમાચારમાં 'નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા'ની વાત કરવામાં આવી છે. પણ કયાંય નવી વિશ્વ વ્યવસ્થાની વ્યાખ્યા કરવામાં નથી આવી. હજારો વરસથી પૂર્વના દેશોમાં ખાસ કરીને હિન્દુસ્તાનમાં જાપિ મુનિઓએ સ્થાપેલ ચાર પુરુષાર્થની અહિંસક સંસ્કૃતિની વ્યવસ્થા એટલી

ઉત્તમ છે કે નવી વ્યવસ્થાની કશી જ જરૂર નથી એ સંહેજે સમજી શકાય તેમ છે, પરંતુ પરિણામ દેશો પોતાના અંગત સ્વાર્થને લક્ષ્યમાં રાખી નવી વિશ્વ વ્યવસ્થાની રચના કરવા તરફ ભાર મૂકે છે. સ્વતંત્રતા બાદ કહેવાતા વિકસિત દેશોના આંધળા અનુકરણરૂપે આપણા શાસકોએ વિકાસનું જે મોડેલ અપનાવ્યું છે તેના ગંભીર પરિણામો નજર સમક્ષ છે. માટે નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા પર ભાર આપવા જયોજ બુશ ભારતની પ્રજા પર શું ઠોકી બેસાડવા માંગે છે ? તે જાણી લેવું અત્યંત આવશ્યક છે અને સાથે મનમાં અનેક સવાલોનો ઘોધ છૂટે છે જેમાં મુખ્યત્વે આ પ્રમાણે છે.

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા સામાજિક, આર્થિક, ધાર્મિક અને રાજકીય ન્યાયના માપદંડોના હિતો કે પછી આજની પરિસ્થિતિની માફક અદ્યતન ગુલામી તથા અન્યાયના પ્રાયા પર ઊભી હશે ?

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા આજની માફક પરાવર્તી વિકાસના પ્રાયા પર ઊભી હશે કે પ્રાચીન આગલક્ષી સ્વતંત્રતાના પ્રાયા પર ઊભી હશે ?

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા ટેકનોલોજીકલ વિકાસવાદના પૂરાવા પર આધારિત હશે કે પ્રાચીન કાળથી ચાલી આવતી પરમાત્મા પરની અડગ શ્રદ્ધા પર આધારિત હશે ?

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા સત્તા અને સંપત્તિના વિકેન્દ્રીકરણ અને તે દ્વારા અનુક વર્ગના પ્રભુત્વ પર આધારિત હશે કે પ્રાચીન કાળથી ચાલી આવતી વિકેન્દ્રીકરણ દ્વારા નિમ્નસ્તર સુધી સત્તાની વહેંચણી પર આધારિત હશે ?

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા ઉદ્યોગલક્ષી હશે કે ખેતીલક્ષી હશે ?

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા યંત્રવાદ દ્વારા જલ, પૃથ્વી, વાયુ અને પશુની હિસાને પોષનારી હશે કે પ્રાચીન કાળથી ચાલી આવતી ભૂદક્ષા, જલરક્ષા, વનરક્ષા અને પશુરક્ષાને માધ્યમ આપનારી હશે ?

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા વિકાસના નામ હેઠળ કુદરતી સંપત્તિના નાશકર્તા હશે કે કુદરતી સંપત્તિની રક્ષા કરનાર હશે ?

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા સર્વજનોને જાગવાનો હક્ક આપનાર હશે કે આજની માફક મોદા અને નબળા પશુઓને કાપદેસરીતે કતલખાને મોકલી આપનારી હશે ?

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થામાં કઈ પ્રજા, કયો ધર્મ, કયો દેશ કેન્દ્ર સ્થાપવામાં આવશે તે જાણવું અને સમજવું ખૂબ જ જરૂરી છે એવું ન બને કે બહુમતવાદના પ્રચાર દ્વારા વિશ્વમાં જે પ્રજા

જે ધર્મ કે જે દેશ બહુમતિ ધરાવતો હોય તેને પ્રમાણપદે રાખવો. આપણી રાજદાસી તોડીને બહુમતિરૂપી લોકશાહીની સ્થાપના કરવા દ્વારા અંગ્રેજોએ બહુમતિની વાત બરાબર આપણા બળે ઉતારી દીધી છે. બહુમતિના આધાર ઉપર સત્ય કંદી નક્કી ન થઈ શકે. જો ૧૦૦ માંથી ૮૦ જણ ઘોડાને ગંધડો કહેશે તો બાકીના ૨૦ જણએ પણ તે સ્વીકારી લઈને ઘોડાને ગંધડો જ સમજવો ?

આજનો કહેવાતો વિકાસ કેટલો પુરાવલંબી છે તેનો એક દાખલો આપું. પહેલાંના જમાનામાં જ્યારે વણઝારા કે વટેમાર્ગીઓ એક ગામથી બીજે ગામ જતા ત્યારે રસ્તામાં પાણી માટે કપારે પણ કુંભ, જઈ વિગેરે લઈ જવાની જરૂર ન પડતી. તેઓ માત્ર એક લોટા જેવું પાણી પીવાનું ફાળન ખોતાની સાથે રાખતા અને તે જમાનામાં કૂવા, વાવ વિગેરેમાં પાણીની ગપાટી એટલી બધી રહેતા કે જ્યારે પાણી પીવું હોય ત્યારે માત્ર ઘોડા લોક લાંબીને કૂવામાંથી પાણી લાસી શકતા. પરંતુ, જેમ વિજ્ઞાન અને વિકાસના તારાં હેઠળ આપણાં દેશમાં માત્રાળુ કૂવા (Tube Well) દ્વારા ધરતીના પેટાળમાં રહેલા જળના સંગ્રહને વીજળી આધારિત પંપ દ્વારા ખાલી કરી નાંખવામાં આવ્યો, તેના

પરિણામ સ્વરૂપ આજના સમયમાં કૂવાની એટલી ઊંચી સપાટી તો માત્ર દિવારવંખ સામાન બની ગયેલ છે. પરિસ્થિતિની ગંભીરતા એટલી છે કે માત્ર મહેસાણા જિલ્લામાં જો કદાચ એકાદ અઠવાડિયું વીજળી કાપ (Power Failure) થઈ જાય તો આખા જિલ્લાના તમામ લોકો પાણી વગર તરસે મરી જાય. કારણ પાણીની સપાટી એટલી નીચી ગઈ છે કે વીજળી આધારિત પંપ વગર તેને ખેંચવું સંભવ જ નથી. આ રીતે વિકાસ અને યંત્રવાદના નામ હેઠળ આપણે કેટલા પરાવલંબી છીએ તેનો ખ્યાલ આવશે.

હજારો વર્ષથી આપણા પૂર્વજોએ અપનાવેલ અખંડિત અને સંપૂર્ણપણે સ્વાવલંબી એવી ગ્રામ્યતાથી ચાર પુરુષાર્થની અહિંસક વ્યવસ્થાની સામે છેલ્લી સદીમાં ટેકનોલોજીકલ વિકાસવાદ દ્વારા પોણાબાગની પ્રજા પર પશ્ચિમના દેશોએ ઠોકી ગેસાડેલ નવી વ્યવસ્થાના ગંભીર પરિણામો નજર સમક્ષ છે. તેથી જ તો નવી બિંબ, હાલજીને આધાર આપણાની તકનો શોનેરી તકનો સંગઠન ભારતે ગીના, જામાના, ગેમાળ, શ્રીલંકા અને આરબ દેશોનું સંગઠન કરીને અંગતરીતે ગંભીરપણે આ મુને વિચારી લેવાનો સમય પાકી ગયો છે.

જીવહિંસાનું મૂળ ક્યાં ?

ભૂતારા : જીવદયાના પ્રશ્ને વિક્રમ સંવત ૨૦૫૬ને ફાગણ વદ ૫, ૬ (તા. ૨૫-૨૬, માર્ચ-૨૦૦૦) ના રોજ 'રતનાકર વાટિકા' કોબા મુકામે વિનિયોગ પરિવારે આયોજિત મહારાંચેલન પ્રસંગે આયોજકોને પ્રવચન પ્રભાવક પૂજ્ય મુનિપ્રવરશ્રી હિતરૂચિવિજયજી મહારાજશ્રીએ પાઠવેલ મૂળ ગામી નકકર સંદેશ...

જીવદયાના પ્રશ્ને દેશભરમાંથી અનેક વિચારપ્રવાહવાળા ચિંતક-વિચારકોને ભેગા કરો છો ત્યારે એક વાત ખ્યાલમાં રાખવી જોઈએ કે જીવહિંસાના સમગ્ર મશ્રના મૂળમાં આત્માના અસ્તિત્વનો સંદેહ ઉત્કાર કરી ઈન્દ્રિય સુખને કેન્દ્રમાં રાખી ઊભી થયેલી પશ્ચિમી સભ્યતા અને એ સભ્યતાની જ નીપજ એવી આધુનિક કેળવણી, વિજ્ઞાન અને યંત્રવાદની ત્રિપુટી છે. જનમોજનમથી જીવ માત્રને રાબદ-રૂપ-રંગ-ગંધ અને સ્પર્શની દુનિયાનું આકર્ષણ છે. મેકોલે શિક્ષણ અને આધુનિક સુખ-સગવડોએ વાંદરાને દોરૂ પાડવાનું કામ કર્યું છે. જ્યાં સુધી શરીરસુખ અને ઈન્દ્રિય સુખની ઉપર ઊઠીને આત્માત્મના સુખની સંકલ્પનાને પુનઃપ્રસ્થાપિત નહીં કરાય ત્યાં સુધી પુદ્ગલના સુખ ખાતરે વર અને કન્યાને મારીને પોતાનું તરભાણું ભરતી માણસજાતને કેવી રીતે અટકાવશો ? યોડીક પાંજરાપોળો, યોડીક કાપડો, યોડીક સળસિડી કે યોડીક સંગેલનથી આ પ્રશ્ન નહીં ઉઠેલાય. પશ્ચિમની આ સૈતાની સભ્યતા 'લોહી તરસી જશણી' છે. યંત્રવાદે સમગ્ર જીવસૃષ્ટિનું સત્યાનાસ કાઢી નાંખ્યું છે. યંત્રયુગ આવ્યા પહેલાં ઢોર ભાગ્યે જ કપાતું, યંત્રવાદે જ કતલખાનાની હારમાળા ઊભી કરી છે. પરંતુ આને કામ-પંખા વગરના કરીને બૂબે ગરતા ક્યાં છે, વિકાસના નામે ઓશરોની જામીન પડાવી લીધી છે.

— હુખની વાત તો એ છે કે જીવદયાપ્રેમીઓમાં પણ પણી મોટોભાગ આ યંત્રવાદ માછળે માંડો બન્યો છે. રોજિંદા જીવનવ્યવહારમાં તેઓ પણ ડગલેને પગલે એના પનારે પડ્યા છે. યંત્રવાદના પાપે તો આ આર્પદેશમાં આજે નાના-મોટાં જીવોની ધોર હિંસાનો દાવાનળ પ્રજ્વળી ઉઠ્યો છે. કમકમાટી ઉપજાવે તેવી રીતે રોજના હજારોને લાખો પંચેન્દ્રિય જીવોની કંતલ પણ આ યંત્રવાદના પાપે જ થઈ રહી છે. એ કાલેલી હિંસાએ માણસના માનસને પણ હિંસક બનાવી દીધું છે. યંત્રવાદના પાપે આરંભ-સમારંભ, આરંભ-સમારંભ મટી મહારંભ અને મહારંભમાં ફેરવાઈ ગયા છે. એ યંત્રવાદ ઠેઠ તમારા ઘર અને રસોડા સુધી પહોંચી ગયો છે. પરિણામે એક કાળે તમારા ઘરોમાં અને રસોડામાં જે જીવદયાનું પાલન થતું હતું તેનો સંપૂર્ણ ખર્ચે નાશ થઈ ગયો છે.

ઈન્દ્રિય સુખના ગુલામ રાજકારણીઓ, અધિકારીઓ કે કાયદાપીશોની કોર્ટમાં પરચું બચાવવા આપદ્ધર્મ તરીકે 'પરંતુ ઢોર પગ છાણ આપતું હોવાથી બિનઆર્થિક નથી' એવી દલીલ કરવી પડે તે તમારી નબળાઈ છે, પરંતુ કાયમ માટે આવું defensive stand લેવાને બદલે આર્થિક કે બિનઆર્થિક કોઈપણ જીવને મારવાનો કોઈને અધિકાર નથી એ વાતને જોરશોરથી પ્રચારમાં મૂકવી જોઈએ. નધરોળ સ્વાર્થવૃત્તિવાળા આધુનિક માનવના ઘમંડી માનસને કો'કે તો પડકારવું જ પડશે. ભૌતિક સુખને કેન્દ્રમાં રાખી ઊભી થયેલી પશ્ચિમની જીવનશૈલીના એક એક પાસાને વીણી વીણીને પોતાના જીવનમાંથી દેશવટો આપી પોતાની તમામ શક્તિઓ યાગડ-ધીંગડ કામને બદલે એ જીવનશૈલીને ખતમ કરવા કાગે લગાડશો તો આત્મવાદના આપાર ઉપરના સાગુકલ: સુખની દિશામાં આગળ વધવાની ભૂમિકા ધારો.

હોને 'સુખ જડમાં નહિ, આત્મામાં ; આત્માના ગુણોમાં છે' એવી સત્ય સમજ મળે, પરમાત્મા સૌને આવી સન્મતિ આપે એવી શુભકામના સહ.....

ગુરુચંદ્રચંદ્રજ શુભિક્ષિતશુભિજયગા ઘર્મલાભા.
વિક્રમ સંવત ૨૦૫૬ને ફાગણ સુદ-૭, શ્રોમતીપુર.

ચૂંટણીની ચૂંડેલ ભારતવર્ષને ભરખી જશે

સવાલ : ભારતની ચૂંટણી પદતિ વિશે આપ શું ખ્યાલ ધરાવો છો ?

જવાબ : રાજકારણીઓની ભાષણની જેટલી ઝાટકણી આપણે ત્યાં ચાલુ છે તેટલી ચર્ચા 'સિસ્ટમ' (તંત્ર)ની નથી થતી. પાલિગેન્ટરી પદતિની લોકશાહીનું મોડલ પોતે જ એક એવું જબરદસ્ત અનિષ્ટ છે કે બહુમાત્ર આધારિત આ વ્યવસ્થામાં આમાન્યતા તો સજ્જન વ્યક્તિ નાજરીબ પવિત્રતા જાળવીને આગળ ચાલી શકતી જ નથી અને આવે તો પણ એણે લોકશાહીમાં રાજકારણના લોખંડી ચોકઠામાં રહીને જ કામ કરવાનું હોવાથી લોકોના દુકાગાળાના લાભોને નજર સામવા સખીને જ કામ કરવું પડે છે. પોતાની બડાઈ બાવી અને પારકા પર કાંદવા ઉછાળવો એ જગતના બે સાથી દુર્ગુણ છે. ચૂંટણી એ એક એવી વ્યવસ્થા છે કે જેમાં આ બે કળામાં પાવરેંધો માણસ જીતી જતો હોય છે. એટલે દરેક ચૂંટણી ટાંકણે ઉમેદવારોની ચોખ્ખાઈ, ચૂંટણી ખર્ચની મર્યાદા જેવા ઉપલક્ષિયા સુધારાઓની સર્ચમાં સંભવ બગાડવાં કરતા ચૂંટણી, બહુમાત્રવાદ તમામ કળિતા તો કળાવી નહેરેની માનની સંકલ્પનાઓને જ પડકારવી જોઈએ. પારંપારને લગતા નાના મોટા નિર્ણયો ચૂંટણીથી લેવાના હોય તો તે પરિવારનું શું થાય ? અગણિત વર્ષોથી હિન્દુસ્તાનમાં ધર, પોળ, ગામ, જાતિ કે વેધારી મહાજનાના સ્તરે પાંચ શાખા, તટસ્થ, શક્તિશાળી, હિતસ્વી આગેવાનો ઉચિત નિર્ણયો લેતા અને આમ ઝાઝા ખંજભળાટ વગરના નાના-મોટા તંત્રો અસ્ખલિતપણે ચાંલતા જીવનના તમામ લેનોમાં સર્વે ગુણાઃ પશ્ચિમ આશ્રયન્તેની પેલછામાંથી મુક્ત થઈ પાછા ફરવામાં આવશે તો જ બચવાનો આરો છે. નહિતર શાંત સરોવર જેવાં છ લાખ ગામડાઓમાં રંગડાઝમડાઓની હોળી પેટાવનાર ચૂંટણીની આ ચૂંડેલ ભારતવર્ષને ભરખી જશે.

સવાલ : ટી.વી. ચેનલોના આક્રમણથી પુલાનોને ઘતી આડે અસર.

- મુનિ શ્રી હતવિચિત્રચણ મહારાજ

જવાબ : જાતભાતની પરદેશી ચેનલોના નિકુષ્ટ કાર્યક્રમો કરોડોની પ્રજા મુખી 'ચીલે' કરવાની છૂટ આપનારા રાજકારણી અધિકારીઓ શું કર્યા કરતાં પણ ભૂંડા નથી ? કર્યા છે તો એક જ નામ બગાડે, આ લોકો પુવાપેટીના સંસ્કારનું નિકંદન કાઢી એમના ચેતાતંત્રને ખતમ કરવાનું કામ કર્યું છે. ટી.વી. ચેનલો પર વિરસાતી હિસા અને તેટલી જ ખરસા ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયા દ્વારા વિરસાતી ઉપભોકતાવાદી સંસ્કૃતિ છે. પરદેશનું લડકની આક્રમણ જેટલું નુકશાન નથી કરતું એના કરતાં કંઈ બધું વધારે નુકશાન ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયાના વૈચારિક આક્રમણે કર્યું છે. આ ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયાથી અભિજ્ઞાન કરતાં વધારે ડરવાની અને દૂર રહેવાની જરૂર છે.

સવાલ : બાલચર્ચ એંગે આપ શું માનો છો ?

જવાબ : શીજ વસ્તુઓના ખાડકલામાં સુખ શોધવા જવામાં માણસને તેના માંદલામાં ઉછળતો મુખનો એમૂતઝરો લાધે તેનું નામ બાલચર્ચ. અપાર આનંદનો માર્ગિક ચેતના જવારે સુખની ગોધમાં અપરિણામી વસ્તુઓ, રસ, જાણ, રાગ અને ગામની દુનિયામાં ઈંડે ત્યારે એ બાલચારી મઠી જાય છે. બાલચર્ચને પરંપરાગત સમજપૂર્વકના નિયમનો બાહની ચર્ચા તરફની યાત્રામાં ટેકાલાકડીની ગરજ સ્પરતા હોય તો તેલા નિયમોની કઠા નાશકરીઓ કરનાર દુનિયાનો મોટો સંકુલોલોચિત્સ ગણાતા લોચ તો પણ તેઓ માનવમનની ઈન્દ્રિયના અવલ સાગરની અજણ કુખમંડુકો છે. ચારક જેવા શુદ્ધ શરીર નિષ્ઠાનીએએ બતાવેલ બાલચર્ચના શારીરિક પરિમાણનો અજા જેને અભ્યાસ ન હોય એની દયા બાધા સૈવાય બીજું શું થઈ શકે ? ઉકરડાની વિષ્ણા, જીવન પૂરું કરનાર ભૂંડને માનસારોવરના રાજહરના મોતીના આરાના કલ્પના ન આવે તે સમજી કાંચ, પણ શરીર સુખની અતીત આનંદની ઝાંખી ન કરી શકનાર એ શુકર બાલચર્ચની મરકની કરે એ ગોના બીદિક સ્તારની મર્યાદા સૂચ્યો છે.

સવાલ : આજના માનવીથી સંસારનો મોહ કેમ છૂટતો નથી ?

જવાબ : રાજસ્થાનના રાજા તરફ હીપાવવા મુજબની પાછળ દોડી દોડના બુલમાં વધુ ઘાક-તરસ અને મોત મેળવના મૂર્ખ હરિષ્ઠિ યાત્રીને તમે જોયા છે ? કોક જગ્યાએ ખોવાયેલી પાવલીને બીજે કયાંક રોકેલા ડોશીની સાથે તમે સાંભળ્યા છે. નિરીક્ષતા એ સુખનું સાચું સંસ્કારનું ઉપભોગની નગરીમાં એ સુખને શોધવા નીકળેલા માણસનો ભ્રમ ભાંગે નહિ ત્યાં સુધી એ નગરીને અલવિદા આપવી બહુ અઘરી છે. એટલે સીધી પહેલાં તો સુખ નામના પદાર્થને ચીરી કાઢીને એનું વાસ્તવદર્શી વિશ્લેષણ મૂલકરણ કરવું જોઈએ.

સવાલ : ભગવાન મહાપ્રીત અને આપની પાસે કરોડોની સંપત્તિ હતી. છતાંય તેનો ત્યાગ કર્યો. જેમની પાસે કંઈ નથી છતાંય તેઓ સંસાર કેમ ત્યાગી શક્યા નથી ?

જવાબ : સામાન્ય માનવીની સુખની રાજ જ વાત છે. ઈચ્છાઓની ચળ ઉભી કરી એને સમાવવા માટે એ ફીજ, ઓરકન્ડીશનર, મારુતિ, બંગલો જેવા તજખલા વડે એ ખૂજલીને બજાવામાં જ જીવન પૂરું કરે છે. એ તજખલા પૈસા વગર મળતા નથી. માટે એ ભૂત ધરને પૈસાની પાછળ ભટકે છે. એક દિવસ એવો આવે છે કે ત્રિકળના પ્રયોગ દ્વારા એની ખૂજલી મટાડવાની વૈદ્યની ઓફરને પણ એ નકારી કાઢે છે. ખૂજલીની ચળ અને એને સમાવવા ધસવામાં આવતા તજખલાની દુનિયા એને એટલી મીઠી લાગે છે કે એનું આ અપૂર્વ (I) સુખ છીનવાઈ જવાના ભયે એ ત્રિકળને અડવાય તૈયાર નથી થતો. સંન્યાસ કે સાધુતા એ ત્રિકળનો પ્રયોગ છે. જ્યાં સ્વાધ્યાય અને ચારિત્રની એક ચોક્કસ પ્રક્રિયા દ્વારા તજખલાવાર ઈચ્છાઓની ગૂંથામીમાંથી છૂટતાં જઈ અનિહાનું પોતીકું રાજ પાછું મળે છે. પૈસાની ઈચ્છા ઘાય ત્યાંની દુઃખનો દારુગાત ઘાય, એ મેળ વવા કરવી પડતી ગદ્યામજૂરીમાં દુઃખ મળ્યા પછી એને સાચવવાના સત્તરિવસના ટેન્શનનું દુઃખ, સાચવ્યા પછી ભોગવતી વખતે પણ સતૃપ્તિ અને ઈર્ષ્યાના સંતાપ અને રક્ષણની ગમે તેટલી મહેનત પછી પણ પૈસી ચાલ્યો જાય તો હાથનોયનો સંતાપ. આમ, આદિથી અંત સુધી જ્યાં દુઃખ સિવાય કશું નથી તે દોઢિયાની દુનિયા પાછળ દોડતાં કરોડપતિ

ભિખારીઓ વર્તમાન વિશ્વની એક દ્રેષ્ટક-કોમેડી છે.

સવાલ : નાચુ ગાન અને નશાખોરીથી પુવાનોને કેમ બચાવી લેવા ? મા બાપે શું કરવું ?

જવાબ : સ્કૂલ-કોલેજનું શિક્ષણ, ટી.વી. વિડીયોની ચેનલ્સ, છાપા ચોપાનિયાઓનું બજારીકરણ જેવાં અઢળક પરિબલો આની પાછળ કામ કરે છે. પ્રાચીન સ્પષ્ટિય જંગે 'એષ્ટ' તરીકે ઓળખે છે એવો પ્રજાના તમામ સ્તરનો વિચારક વર્ગ, સ્વેચ્છા નહીં જાગે તો આ વિનાશક આંધીમાંથી બચવું અઘરું છે. વિક્રમની અઢારમી સદીના દંતિકાસને અજવાળનાર કાન્તદર્શી મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે જૂની રજુઆતોમાં લખ્યું છે. "હીણ તણે જે સંગ ન તજે, તેહનો ગુણ ન વિરહે. જ્યુ જલધિજલમાં ભળ્યું ગંગા નીર લૂણ ભૂં લારે."

ગંગાનું મીઠું મધ જેવું પાણી પણ દુષ્ટ દરિયાની સોળતે ખાંડું ઈસ જેવું ગાંઠ જાય છે. એવું જ માણસ માનનું પણ છે. ગલોબલાઈઝેશનની વેલછાના પાપે અદનો ભારતીય દુનિયા આખીના ઉતાર લોકો ઉતાર છવનશીલી અને વિચારધારાના સંપર્કમાં આવે છે. પછી નાચુગાન ને નશાખોરીનો ચેપ એને ન લાગે તો જ નવાઈ.

સવાલ : કેમ નહેરો યોજનાઓ અંગે આપ શું માને છે ?

જવાબ : કંવળ બંધો નહિ, તમામ પ્રકારના મેળા પ્રોજેક્ટ્સ એ મેળા નિઝાસ્ટર છે. વાર્ષિક નહિ વળે એમણે છેવટે કાર્યા વળવાનું જ છે. પણ એ દિવસે કદાચ ઘણું ધોડું ધઈ ગયું હશે હિંસા અને શોષણના પાપા ઉપર ઉભી રહેલી આખી અર્થવ્યવસ્થાને દરિયામાં પધરાતી પ્રકૃતિના સૂક્ષ્મતમ અંશોમાં રહેલા ચૈતન્યનો આદર કરનારી અર્થરચનાનું પ્રતિષ્ઠાદન કરનારું શાસ્ત્ર જ અર્થશાસ્ત્ર છે. બાકીના તો અનર્થશાસ્ત્ર છે.

પ્રાચીન ભારતનાં રોજિંદા જીવનમાં આવી અર્થવ્યવસ્થા વજાવેલી હતી. ગાંડપણના એ ખજાના તરફ ગંભીરતાપૂર્વક નજર નાખવાની સમય કેપારનોય પાકી ગયો છે. વધતી જતી પાણીની ભૂખને સંતોષવા સખાયા વધારવા આકાશપાતાલ એક કરવામાં આવશે તોય

નિષ્ફળતા છે. વધુ સારો વિકલ્પ પાણીમાં રહેલા ચેતન્યનો પણ આદર કરીને ખેતી, ઉદ્યોગ અને ઘર વપરાશમાં પાણીનો વપરાશ કેમ ઘટે એ દિશામાં ચિંતાર્થ કરવાનો છે.

સવાલ : જેનું ધર્મ અન્ય ધર્મ કરતાં કંઈ રીતે અલગ પડે છે ?

જવાબ : આચારની બાબતમાં આભને આંલો એવી ઉચાઈ અને તાવજાનની બાબતમાં પાતાળ સુધી પહોંચે એટલી ઉચાઈ એ જ-દર્શનની સૌથી મોટી વિશેષતા છે. જેનું ધર્મ હો કે બીજા કોઈપણ ધર્મ હો, એ એકબીજાની સામે મોરચો માંડીને ઉભેલા સૈન્યો નથી. પૂર્ણ આધ્યાત્મિક વિકાસની સપ્તમ મંડિલે પહોંચવાનાં એ જુદાં જુદાં પગથિયાં નાન છે, કોઈ નીચલી ભૂમિકાએ છે, કોઈ ઉચી. આટલો જ એમાં ફરક છે. નીચલી ભૂમિકાવાળા ઉંચી ભૂમિકાવાળાનો આદર કરે અને ઉપલા પગથિયાવાળો હજારેથી ટેકો આપી નીચેવાળાને એક એક ડગલું અગ્રગણ વધારે તો બાપા જ આંતર-નિરોધો શાંતી જાળવે. જીવજગતને પણ 'સંસાર-ધન' અણીને ઉપભોગનું રાખડું ગણતી પરિભ્રમની અનાતમવાદી રસમૂર્તિ સામે સહિષ્ણુરી લગત આપણી એ આત્માની પણ તેમજ આત્માવાદી ધર્મોનું જીવન-કર્તવ્ય છે.

સવાલ : પાલીતાણામાં સમુદ્ર તારા ધવેલી તોડફોડ બાબતે આપ શું કહો છો ?

જવાબ : આવી ઘટનાઓ પ્રજાજીવનના તમામ સ્તરોમાં આવી રહેલી સર્વતોમુખી અધઃપતનની સૂચક છે, એની માત્ર ઉપરછલ્લી (Symptomatic) દ્રીઝમેન્ટ કરવાને બદલે મૂળગામી ચિકિત્સા કરવી જોઈએ. આ કેવળ જૈનોનો પ્રશ્ન નથી. મૂર્તિ અને તીર્થોની પવિત્રતામાં આરથા રાખનાર સૌ ધર્મની સહિષ્ણુરી ચિંતાનો આ વિષય છે. જૈનો, વૈદિકો, બૌદ્ધો કે શિખોની તત્ત્વજ્ઞાનીય માન્યતાઓમાં ભલે ભેદ હો, પણ પ્રજા તરીકે સૌ હિન્દુ છે એ ભૂલ્યા વગર અંધા છૂટાછવાયા કિસ્સાઓના કારણ શોધી તેના મૂળ ગામી ઉપાયો શોધવા એ હિન્દુ મહાપ્રજાની ફરજ તરીકે સૌએ સહિષ્ણુ ચિંતન કરવું જોઈએ. સાથે સાથે એ પણ ન ભૂલવું જોઈએ કે મૂર્તિ તોડનાર મૂર્તિભાજીને જેમ આપણી છે એમ દુરિયારને નાનો

રોપવેથી લઈને હોટલ્સ સુધીના દુષ્પણોની તીર્થસ્થાનોની પવિત્રતાને અભાંગ્યતામાં જાણે અજાણે નિમિત્ત બનેલા વિકાસવાદીઓ પણ એટલા જ અપરાધી છે.

સવાલ : જેનું યુવાપેઢી માટે આપનો શો સંદેશ છે ?

જવાબ : આધુનિક વિજ્ઞાન, મેકોલેની કેળવણી અને યંત્રવાદની ઉન્નાદ આ ત્રિપુટીએ અનુક્રમે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીનો ખાતમો બોલાવ્યો છે, એટલે આ ત્રિપુટીનો પડછાંયો લેવાથી પણ શક્યાંશે દૂર રહેવું એ સૌથી મોટો સંદેશ, તદ્દન ટૂંકમાં જેને 'આધુનિકતા સામેનો બળતો' કહી શકાય. વિજ્ઞાન, કેળવણી અને યંત્રવાદની મૂળભૂત સંકલ્પનાઓ જ હિંસા અને શોષના પાયા ઉપર ઊભી ધઈ છે. સર્વ વ્યાપી ચેતન્યનો અનાદર કરતી આ ત્રિપુટી સાથે જિનોદિત તત્ત્વજ્ઞાનનો અંતર્નિહિત વિરોધ હોવાથી એની આભડછેટ એ જ અત્યારના સંપ્રોગોમાં સૌની પાપાની, ધર્મ, સુખમાં અલીનતા અને દુઃખમાં અનિનિદ્રાનો ધામિજાદ એ બાપા ઉપર જ ચણી શકાય એવો હોવાથી...

સવાલ : 'શતરંજ' શીખ નના અમારા સાહસ અંગે આપના નિગારો અને મુખોચિત્ર ?

જવાબ : જળ-જમીન કે નાના પ્રદૂષણકરતા કંઈ ગણું વધારે ખતરનાક પ્રદૂષણ એ વિચારનું પ્રદૂષણ છે. છાંપખાનાંની ક્રોધ યથા પછી મોટાભાગનાં છાંપ ચોપાનિયાએ નાવિરતપણે આ પ્રદૂષણ ફેલાવવાનું કામ કર્યું છે. અને એટલે જ દેશની દુર્દશામાં સૌથી મોટો ફાળો એમનો છે. ગલગલિયા કરાવનારું મિર્ચ-મસાલા સાહિત્ય ખૂંટરી રોકડી કરી લેવાનો ધંધો વેરમાવૃત્તિ કરતાં જરાયે સારો નથી. આવી દુનિયામાં એક નવાં ચોપાનિયાનો ઉમેરો ધ્યાય એમાં શુભાશિષ તો શું અંપાર ? આશિષ જોઈતા જ હોય તો એટલા આપી શકાય કે ચંદ્ર ચાંદીનાં ટુકડા ખાતર કરોડોના વાયકવર્ગના ભાવજગતને. રોજ નવી નીચલી સપાટીએ લઈ જનાર છાંપ-ચોપાનિયાની દુનિયાને વહેલું તાલું લાગજો. એ સોનેરી પણ હિન્દુસ્તાનની વળતાં પાણી ધરો. ત્યાં સુધી એ ખારા દરિયાયું મીઠું તીરડી બની ડી-એઇ-નવોશિંગનું કામ કરતા રહો એ જ શુભાશિષવાચ.

મેદરવી બનેલી સરકારને ડાયેટિંગ દ્વારા દબવી કરવી જોઈએ

- મુનિશ્રી હિતરુચિવિજયજી મહારાજ

શ્રી હિતરુચિવિજયજી મહારાજ (હીલા અગાઉના શ્રી અતુલશાહ)ની આજની સંપત્તિ સમરપાઓ પર ત્યજેતરમાં લીધેલી મુલાકાત દરમિયાન તેમણે આપેલા કેટલાક મહત્ત્વનાં પ્રશ્નોના ઉત્તરો અને આપેલ છે.

પ્રશ્ન : મન મારો તન્ન મારો એટલે કે આપણા મહાનગંધ મહાભારતમાં આવું કશું પણ બાકાત નથી જે વિશ્વમાં કશે પણ હોય, આપણી પાસે વેદ, ઉપનિષદ, શ્રીમદ્ ભાગવત ગીતા, સમૃદ્ધ જૈન ધર્મગ્રંથો, સમ્પાદનાનો વારસો હોવા છતાં આપણે ભાષાગારી, લંપટ, સ્વાર્થી કેમ બની ગયા છીએ ?

જવાબ : 'દુર્લભ ભારતે જન્મ' જે દેશમાં જન્મ મળ્યો તે પણ સદ્ભાગ્ય ગણાતું, તે દેશના સમૃદ્ધ બ્રાહ્મણના વારસદારો આજે એટલા ભ્રષ્ટ બની ગયા છે તેના કારણો ખોજવા હોય તો નાની પાલખીવાળાનું એક વાક્ય કાંઈક અજવાળું પાવરી શકે તેવું છે. 'ધી પ્રાઈસલેસ હેરિટેજ ઓફ ઇન્ડિયા' માં તેમણે આવા મતલબનું લખ્યું છે. આપણે ભારતીયો ગણેલા જેવા છીએ એવા ભરેલા કે જેની પીઠ પર કરસૂરીની ગુણ (કોથળો) લદાયેલી છે. પણ એ ગધેડાઓને ખબર નથી કે પોતાની પીઠ પર કરસૂરીની ગુણો લંદાયેલી છે.' સમૃદ્ધ બ્રાહ્મણના વારસદારોની ગરીબાઈની ગરીબાઈ તો જ દૂર થાય જો પોતાની પૂર્વકાલીન શ્રીમન્તાઈનું એક વર્તમાન રોક રિથિતિનું તેમને ભાન થાય. 'આત્મ-ગ્લાનિ' એ આ દેશના ભણેલાઓનો સાર્વત્રિક રોગ છે. પરદેશી કૂકડાઓ બાંગ પોકરે ત્યારે જ તેમનું સવાર પડતું હોવાથી સૌથી પહેલાં તો તેમને તેમની બાપીકી વિરાસતની પહેચાન કાઢવી જોઈએ.

ભોગા મળીને જીવવાની પૌર્વાત્મ્ય સંસ્કૃતિમાં જ પ્રજાનાં વાસ્તવિક સુખરોન સમાયેલાં હતાં. તે વાંતની પ્રતીતિ થાય તો જ ભોગું કરીને જીવવાની પાશ્ચાત્ય વિકૃતિને હાંકી કાઢવાનું મન થાય.

હોદિયા અને હોદિયાથી ઝસીદી શકાતા શ્રીજવરતુઓના ખડકલાના મૃગજળ નડે સુખ પ્રાપ્તિની તરસ છીપાવવાનો જ ખ્યાલ 'પોસ્ટ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ રેવલુશન ઓફ' માં દુનિયાભરમાં ફેલાયો તેના છાંટા મેકોલેની કેબલથી દ્વારા અહીં પણ ઉડ્યા અને તેણે જ આ દેશની સંતોષી જીવનની ગંભીરને ભાષાચારની ગટરમાં ફેરવી દીધી છે. વર અને કન્યાને મારીને પણ પોતાનું તરંગાણું અને હવે લોક લોકર ભરવાની મનોવૃત્તિ જ્યાં વિકસે ત્યાં અર્થ સુચિત્તા ના ખ્યાલો માર્યા કરતા હોય છે. અથવા તેને આદર્શવાદની અભરાઈ ઉપર ચડાવી દેવામાં આવે છે. આવું

બને ત્યારે અર્થશાસ્ત્ર 'અનર્થશાસ્ત્ર' બની જાય છે. જે જીવનશૈલીમાં વાંચી લાખખોની સંખ્યામાં નિઃસહાય પશુઓને ફાપી નાખી તેને એકસપોર્ટ કરનારને પણ ઉદ્યોગપતિ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. અમેરીકાની જગવિખ્યાત હાવડ યુનિવર્સિટીમાંથી અર્થશાસ્ત્રમાં ઉપાધિ મેળવ્યા પછી લખાવેલ 'વ્યથા અને વિકલ્પ' માં નિદિની ઉમાશંકર જોષીએ ડીલર ભુખને માર્કેટ શબ્દોનો વર્ણવતા લખ્યું છે કે 'તાજાંહેલ' ખરોડીશકાય તેમ નથી એટલા અહીં રહ્યો છે, નહીં તો ડીલર ભુખ્યા લોકો એને પણ વેચી નાખી હુડિયામણ કમાઈ લેતા. ઉપભોગ લંપટ 'શિવનોદરી' ર સ્ફુર્તિ જ ભ્રષ્ટતા, લંપટતા અને સ્વાર્થના મૂળમાં છે એ કોને ટચ પણ વરવી વાસ્તવિકતા છે.

પ્રશ્ન : પશ્ચિમી સંસ્કૃતિના આંધળા અનુકરણમાં આપણે આપણો આત્મા કે અવાજ પણ સોંપી શકતા નથી. જેનું વરવું પરિણામ આજે પ્રમાજનો સરેરાશ માનવી ભોગવી રહ્યો છે. આ વાતાવરણમાં કું આપણે સત્યયુગ કે દાંધર યુગ જેવી સત્યા રચનાની કલ્પના પણ કરી શકીએ પારા ?

જવાબ : પ્રગતિ અને વિકાસની ભાંજગડમાં પાછા ફરવાના બધા દરવાજાને તાબા મારતાં આગળ વધ્યા હોવાથી મોટાભાગના લોકોનાં મનમાં એ વાત ઘર કરી ગઈ છે કે ખોટી દશામાં 'આંધળા પાટે' હોડ્યા હોવા છતાંયે, હવે ધડિયાળના કાંટા પાછા ફરેલી શકાય એમ તો નથી જ. મોહનદાસ ગાંધી એ પણ મરતી મરતી એ મતલબનું કહેલું કે હવે ગોરા વાઘને કાઢી મૂકી તોય જાએ અર્થ નથી, કારણ કે તેમણે તૈયાર કરી રાખેલા સાખી કાળા વાઘ પ્રજાને ફાંડી નાખશે. માહોલ ખરેખર આવો જ નિરાશાજનક દેખાતો હોવા છતાંયે હિંમત હારીને ગૃહપ્રવેશ કરવાની કોઈ જરૂર નથી.

પશ્ચિમનો વિકાસ એ પ્રકાશ નહિ પણ ભડકો છે એટલું પણ જો સમજાય તો 'યુ-ટન' હજી પણ શક્ય છે. પશ્ચિમ એ દુનિયા પર પ્રભુત્વ મેળવવા સત્ દિ વેઠ કરે છે, પૂર્વનો સંદેશ જાત ઉપર પ્રભુત્વ મેળવવાનો છે. સત્યયુગ અને કલયુગના માથે કાંઈ શિંગડા નથી ઉગતાં, સત્યયુગ એટલે કે જેમાં "સ્ટેન્ડ ઓફ લાઈફ" ને ઉચ્ચ લાવવા ઉપર લડા અખાતુ હોય છે ત્યાંથી હટીને નજર 'સ્ટેન્ડ ઓફ લિફિંગ' ને ઉચ્ચ લાવવા ઉપર જાય એનું જ નામ કલિયુગ. સત્યયુગના માણસને વાઘથી બચાવવાનો હતો, હવે વાઘને, માણસથી કેમ બચાવવો તે પ્રશ્ન છે. કલિયુગના કોલેજો લઈ પણ એકેપકોલેજમાં સરસ્વતીના દર્શન થાય છે ? કોર્ટોનો સુમાર નથી, પણ ન્યાય તો લાલ

રિગ્વિદ્યુત્ત્વ પોટકાઓમાં વર્ષો સુધી ધૂળ બાંધી હોય છે. પોલીસ યાજ્ઞાની બાજુમાં જ માણસને શ્રીફળની જેમ વધેરી શકાતો હોય છે. નેતાઓનો સુમાર નથી. પણ નેતૃત્વ બિચારુ માયું ફરે છે. જેમ જેમ ડોક્ટરો અને હોસ્પિટલ વધતી જાય છે તેમ તેમ આરોગ્ય ઘટતું જતું હોય એમ લાગે છે. કેટલાક કૃતનિશ્ચયી યુવાનો જો બહાર પડે તો સત્યયુગના ટાપુઓ તો હજી પણ સર્જી શકાય. પરિમિત સુખવાંદી પવનોનું વાવાઝોડું ૨૫ દેશની મહાપ્રજાને બરબાદ કરતું હોવાની અનુભૂતિ જેને યંત્રી હોય તેનામાં સત્ત્વ હોય તો તે પવનોને 'રુક જાવ' નો આદેશ આપે. વાવાઝોડા સામે બાપ ભીડવાની છાંમ જ જેનામાં ન હોય તે કમસે કમ પોતાના ઘરના બારીબારણા બંધ કરે તો તેમનું ઘર તો ધૂળધાણી. યત્ન જરૂર અટકે. કાં પવન બંધ નહીં તો બારી બંધ. ખારા ઉસ દરિયામાં, શુંગી માછલાં મીઠા જળની વીરડી શોધી ભઈ ચોકેર ખારાશની વચ્ચે પણ અંમૃતજળનો આસ્વાદ માણતા હોય છે. જે કોઈ શુંગીમત્સ્ય બંનશે તે બચશે. બાકી ખારા દરિયાને માત્ર ગાળો જ આપ્યા કરવાથી તો કોઈ શક્તિવાર વળવાનો નથી.

પ્રશ્ન : હવેના સમૃદ્ધ સમાજમાં ફરી શેકરાનો મહિમા વધતો જાય છે. આ અંગે જેન ધર્મ શું કહે છે ? ખારા કરીને આપનો અંગત અભિપ્રાય નાનંતા શું છે ?

જવાબ : બહારથી તાત્ત્વિક મીમાંસા ધણો નિવાંદ અવકાશ માંગી લે તેવી છે. આજકાલ છાપાં ચોપાનિયાંની યોડીક કોલામો કે શીલી સ્વામી (માઈન વેલ, સત્ત્વ નહિ, શીલી) લેખકોના યોડાક પુસ્તકો વાંચી કોઈપણ વિષય ઉપર અભિપ્રાયોની ફેકાફેકી કરવાની એક કેશન-વાસ્તવમાં તો તદ્દન અનધિકૃત ચેષ્ટા ધઈ પડી છે. બહારથી જેવાં ગહન વિષયમાં પણ કોઈક આવું જ થયું છે. રીસર્ચ માત્ર લેબોરેટરીમાં જ થઈ શકે કે મનોવૈજ્ઞાનિક વિશ્લેષણો ફેઈડ ની આંગળી પકડીને જ કરી શકાય એ એક ગામ છે. આપણા ઋષિમુનિઓ અંજાણ, જંગલી, ધર્મના પૂછડા હતા એ જેમ મૂર્ખજનપ્રલાપ છે તેમ તેઓ માત્ર સારા, ત્યાગી, ગુણસંપન્ન, ભદ્રિક, સજ્જન, પુરુષ હતા તેમ માનવાની નાદારીનેય પણ તેમની પ્રજાના મદર્શક જ્ઞાન વારસાથી અનભિજ્ઞ બ્યક્તિજ કરી શકે. ત્રીતિક જગતની શોધો કરનાર વૈજ્ઞાનિક કરતાં કંઈ ગણી પ્રજાની આવરણકતા ધઈ રહતી હોય છે. અધ્યાત્મ જગતના અતલ ઊડાણમાં ઊડિયું કરવા જરૂરી એ જાણ, મુનિઓનો 'લોકો લગ્ન ન કરે અને જીવનભર લાંઠા રહે' એમાં એ ઋષિ મુનિઓની કોઈ વેરરેડ ઇન્ટરેસ્ટ નહોતો. આયુર્વેદના મનીગિઓએ 'બાહ્યર્થો વિદ્યારાજામ' કહી તપભાષ્ય વિહારો (અખ્યા) અને મનોવ્યાખ્યાર ઉપરોક્ત અરોગ્યના નીજા ઉપદેશો માં બહારથી જોઈ શકે

આપીને નિરામય જીવન માટે તેનું મહત્ત્વ દર્શાવ્યું છે તે છે. જ્ઞાનચર્ચ પ્રતિષ્ઠાવાં સ્વીચ્છાપનું યોગસૂત્રકાર પતંજલિનું વિધાન એ કોઈ પારિજી કોમેન્ટ નહોતી. ચિંતાના સમુદનાં મંચન પછી પ્રાપ્ત થયેલાં એ અણમોલ સત્યનોત્તી છે.

હા, જેન કે જેનેતર ભારતીય દર્શનોમાં 'સમોશન' (કામવૃત્તિઓના અનુચિત દમન) ને કોઈ સ્થાન નથી એ ચોક્કસ પરંતુ 'સમોશન' ને નિંદ્ય ગણનાર એ બાષ્કારો 'સબમિશન' ને પણ આવકાર્ય નથી જ માનના. 'સબલિમિશન' (વૃત્તિઓનાં ઊર્ધ્વાકરણ)ના લક્ષ સાથેના ઉપયોગ માટે ભવસ્થાની એવી ફૂલ ગૂંચણી કરવામાં આવેલી કે પ્રાકૃતજન પણ એ રસ્તે ચાલતા ચાલતાં સહજપણે જ બહામાં ચર્ચા-વિચરણ કરતો ધઈ જાય. એક બાજુ સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યની મોટી મોટી વાતો કરેલી અને નીજ બાજુ સરકાર ટી.વી. વિડિયોથી આરંભી છાપાં મેગેઝિનોની વરલી જાહેરાતો દ્વારા સ્ત્રી-દેહને બિંકાઈ 'કોમોડિટી' બનાવી દેતો એ તો ઉઘાડો દેભ છે.

જેન દર્શને તો બહારથીની વ્યાખ્યાને બહામાં - આત્મસ્વરૂપમાં રમિશાત્ત સુધીના વ્યાપક સંદર્ભમાં મૂલવીને શબ્દ રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શના જગતથી પણ અતીત ધવોની વાત કરી છે. પણ, કોફીરેબલ પર બેઠાં બેઠાં છાપાનું પાનું ઉપલાવતાં સમાજરૂં જાય તેલો આ વિષય નથી. તત્ત્વદષ્ટા મનીષિઓના શૈલેના મરમને ઉકેલનાર મરમીનું એ કામ 'આપણાથી બીજું કંઈ નુ ધઈ શકે તોરે એ મનીષિઓની યુગોની જહેમતથી ઊભી યરેલી વૃત્તિઓના ઊર્ધ્વાકરણની એ ઉપારસને અજાણતાંય ઉતાવળમૂંઝ ધારાશથી કરવાનું અપકૃત્ય તો ન જ કરીએ.

પ્રશ્ન : અન્ય ધર્મના સાધુઓની જેમ જેન સાધુ-સાધ્વીઓ પણ વારાનાથી બચી શક્યાં નથી, સાચો આધ્યાત્મિક પંથ કયો હોઈ શકે ? શું ઓશો રજનીશનો માર્ગ સાચો હતો ?

જવાબ : પ્લેગસ્ટ ગામની વચ્ચે રહી નીરોગી રહેવું એ આમેય વિરલ ઘટના છે. આજે જગત આખું જાણે એક વિરાટ કાંજળ કોટડી બની ગયું છે એમાં રહેવું અને એકાદ નાનકડો ડાઘ પણ ન લાગવા દેવો એમાં જ સાધુતાની સાચી કરોટી છે. કેટલાક સાધુઓ આ કરોટીમાં ઊણા ઉભાં છે. જમાનાનો એકુ એકને પણ આભાડી ગયો છે, પરંતુ કેરીના ટોપલામાં બે-ચાર કેરી બગડેલી હોય તો ભડયુ કાઢી લેવાય ટોપલો ફેંકી દેનાર તો મૂરખ ગણાય. પાડાના વાંકે પળાલીને ડામ ન આપ્યા. સાધુ સંસ્થામાં સડી ગયેલું સુંકુ બાણી નાખતી વખતે તેની જોડા-જોડ રહેલાં લીલાછમ સાધુઓને ઊભી આંધ પણ ન આવે તેની તકેદારી રાખવી જોઈએ. ધર્મ એ તો મંડિલે પાંચેથવાનો મારગ છે. મુંબઈ જૂના હાઈવે ઉપર બેદરકાર પ્રાઈવીંગ ને કારણે કોકની

મારુતિ ઉપલી પડે એ દુર્ઘટનાનો દોષ હાઈવેને આપી તે ફરતાને જ પડતો મુકીબીજે રસ્તે ચડી જઈએ તો આપી જિંદગી ચાલવા ઉપર મુબઈ આપમાં ન આવે. વાક રસ્તાની નહિ, સૂચના મુજબ રસ્તે ન ચાલનારાનો છે. કો'કની અકસ્માત આપણને સૂચના મુજબ વ્યવસ્થિત ચાલવા-ગાડી હકારવાં પ્રેરે, રસ્તો બદલવાં નહિ. આધ્યાત્મિક પંથ તો આત્મવત્ત્વ સર્વભૂતોપુ નો જ, જાતે આકર્ષી કંઈ વેકીને પણ સૂક્ષ્મ માં સૂક્ષ્મ હિંસા અને શોષણથી અળગા રહેવાનો જ છે. નવા નવા રાહ શોધવાનાં હંફા માર્ગ વગર સન્નિષ્ઠાપૂર્વક ધીમી પણ મક્કમ ગતિએ એ માર્ગ પા પા પગલી ભરવામાં જ જાત અને જગતનું શ્રેય છે.

પ્રશ્ન : દરેક શિષ્ય માટે ગુરુ સાચો પગદર્શક હોય છે ? તમારા દીદા મહોત્સવના યોડક મહિના પછી તમારા મહાન ગુરુએ સંસારમાંથી વિદાય લીધી. તેમના નગર તમે કેવી એકલતા અનુભવો છો ?

જવાબ : પુદ્ગલી અને પરમાણુઓનું જગત પણ કેટલા અજાપબ રહસ્યોથી ઉભર્યો છે તેનો અંદાજ તો તે તે કિલ્લના તજજ્ઞોને જ આવી શકે. પુદ્ગલાતીત આત્માના અગોચર પ્રદેશોને ફોજીવા માટે ગુરુ એટલે કે 'કેન્ડ, કિલોસોફર અને ગ્રાઉડ'નો રોલ ઘણો મહત્ત્વનો છે. પુદ્ગલ જગતના સુખનો રોગ સપના અનિષ્ટોનું મૂળ હોવાનું મહારાત્મ ગુરુ સામે પૂર્વ મનીશિઓના ચિંતન દરિયામાંથી લાવેલું અને વાણી વર્તનમાં એકરૂપતાવાળું એવું જ જીવન એ જીવેલા માટે જ ૯૬ વર્ષની વૃદ્ધ વયે પણ તેમને માયાભર સ્વીકારેલાં એમના વિરહનો શોક જેટલો નથી સાંભળતો એટલી કદાચ એમની ખોટ સાલે છે. કીચવધતા શોકમાંથી વાળીકિ રાખાયેલાં સર્જન ધણેલું. પુણ્યશ્લોક વિભૂતિનો શોક એવા જે કોક શાશ્વત સર્જનનો ચમત્કાર સર્જે એવા અભિલાષના ઈડા સેવતો બેઠો છે. રામસંભારમાં પ્રવેશ કર્યા પછી પસંલી ભરીને રસ પીધો ન પીધો ત્યાં જ પ્યાલો ઝૂંટવાઈ ગયો છે પણ રસના કપારેય ફૂડા નથી ભરાતા જે અમૂલ છાંટણનો આસ્વાદ લીધો છે તેનાથી ચકવાકને પણ ઈર્ષ્યા આવે એવી મગફળી જીવનમાં વેદા ધઈ છે 'દિવસો પૂર્ણઠન' જાય છે, જે જરી જરૂર મિલન સુધી ગુરુ-વિરહ શત્રુ જેવો આક્રમે કો'ક ને લાગતો હશે પણ એ વિરહ જ હાય જાલીને પોતીકા જન સુધી લઈ જશે એવી મતા છે. એકલતાના વિચાર રગર મંજિલના મુરખદિરે તો ચાલતા જ રહેવાનું છે. લોકોનો સ્વભાવ છે જોડાતા જવાનો અને 'અકેલાપન' કપારે કારવામાં પલટાઈ જાય છે તે બહાર પણ નંધી પડતી. ગુરુ કૃપાજનની જેને પ્રાપ્તી ધઈ છે તેણે તો જીવનમાં કોતરી રાખવા જેવું છે કે 'હું મારી નરજ બંજાવીશ અને પરિજ્ઞાનો વિંશે ઉદારા રલીશ.

પ્રશ્ન : તમારા સાંસારિક જીવન વિષે એવું સાંભળવા મળ્યું

છે કે તમારું રાગપણ કોઈ પુતલી સાથે યમું હતું. તે તૂટી ગયા પછી તમે સંસાર ત્યાગવાનો નિર્ણય કર્યો ?

જવાબ : 'નદીનું મૂળ અને સાધુનું કુળ પૂછવાની બાબત નથી હોતી. અતીતનું કીડલું લાળીને તેને દરિયામાં પધરાવી તેમાંથી જરૂરી બોધ લઈ અનાગતના ઓરડામાં પ્રવેશ કરવું શાણપણ હોય છે. પોતાનું નામ પણ પોતે જ ઉચ્ચરવાની આત્મગોપનની એ દેશની પરંપરા છે, પણ તમે પૂછ્યું જ છે તો કહીશ કે રાગપણ તૂટવાની વાત નહોતી પણ જ્યારે સંસાર ત્યાગવાનો નિર્ણય લીધો ત્યારે વિવાહના વાજા વગાડવાની ઘડીઓ જરૂર ગણાતી હતી. ચાર ભાઈઓના સંપૂર્ણ પરિવારના સૌથી મોટા વારસા ભંડારી અને પધારીવશ માના જયેષ્ઠ પુત્ર તરીકે. ૨૨ વર્ષની ઉંમરે અતુલના લગ્ન લેવાઈ જાય એમ સૌ કોઈ ઈચ્છતું હતું. આવેલ માંગાઓમાંથી કોઈનો રૂપિયો સ્વીકારી ચાંદલાના ગોળ ધાણા વહેંચવાની ઝાઝીવાર નહોતી. પણ જીવન કો'ક અલગારી રાહ ફેટાવાનું હશે. કો'ક સાધુ પુરુષના વ્યાખ્યાનોએ સૂતેલા આત્માને ટેકોળ્યો. બાર વર્ષની શિશુ વયે સંસાર ત્યાગના સાપના રોવેલાં. એ સાપના અંગારા ઉપર વચંગાળાની વરસોમાં વળેલ રાખને કો-પ્રવચન ફૂંકે ઉડાડી અને કરી એ સાપનું ઝળકી ઊઠ્યું. આ વખતે નિર્ણય ખૂબ પુખ્ત હતો. 'બધા જનો છે તેમ જ નગવું, બધા સ્કુલે જાય છે માટે સ્કુલે જતું, ધંધે લાગવું, પરણવું, મરણ યમું અને મરી જવાનું પશુજીવન મંજૂર નહોતું.' ગુણ શુદ્ધિની પર્યાયકા પ્રાપ્ત કરીને શુધ્ધ-બુધ ગુમાલી અર્થકામની પાછળ ગાંડી બનેલી દુનિયાને પણ હલકારો કરી હંમસાફર બનાવલીનાં અરનાન જાળી ઉઠેલ જીવધીનીને કો'ક પત્ની કે પરિવારના વર્તુળમાં બોંધી દેવાને બદલે સામગ્ર વસુધાને જ કુટુંબ બનાવવાનો નિર્ણય પત્ર લખીને પરિવારને જણાવ્યો ત્યારે શરૂમાં તો સૌની આંખમાં આંસુ હતા પણ 'પૈરો અને પરિવાર જ સાંધ્યું નથી' ના ધાવણ આ ખંડેવારે ભંચપણથી જ પાવેલાં એટલે જ્યારે પધારીવશ મા એ હરખનાં આંસુ સાથે અનુજ્ઞા આપી ત્યારે છલ્લીસ જેણના કુટુંબે આ ઘટનાને એક ઉત્સવની જેમ ઉજવી, એ મહીનો ઇતિહાસ તો જગ જાહેર છે.

પ્રશ્ન : રાજકારણમાં ધર્મ રોટલે કે, સાધુ સંતોનો પ્રવેશ જ આજની અરાજકતાનું કારણ છે, રાજકારણમાં ધર્મનો હિસ્સો કેવો અને કેટલો હોવો જોઈએ ?

જવાબ : ધર્મ અને રાજકારણનો સંબંધ રોચ-રોચકનો હોવો જોઈએ. આજે તો ઘણે ઠેકાણે સંતો રાજકારણીઓની પાછળ પાછળ આંટાફેરા મારતા જોવા મળે છે. જે દિવસે આ ગાડુ રીવરમાં હોડશે એ દિવસે ભારતવર્ષની શાન કંઈક જુદી જ હશે. માનું રાજકારણ જ નહિ પરંતુ જીવનના તમામ અંગો

ધાર્મિકસત્તાના નિયંત્રણ નીચે જ હોવા જોઈએ અને એ નિયંત્રણ ધર્મમહાસત્તાનાં વાહક સાધુપુરુષો પણ જુદી માટીના બનેલા હોવા જોઈએ. આખા દેશનું રાજ એમને પૂછીને ચાલતું હોય પણ એમને ખોતાને ગામમાં ઘર ન હોય, સીમમાં ખેતર ન હોય, જંગલમાં જમીન ન હોય, બજારમાં પેઢી ન હોય, સત્ય અહિંસા અને અપરિગ્રહનો અવતાર સામા સાધુ પુરુષોની ચાહબંસી હેઠળ જ્યારે રાજ ચાલતું હશે તે દિ દેશમાં કદચ રાજ કરવાની જરૂર નહિ રહે. રાજર્ષિ કુમારપાળ અને કલિકાળ સર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્યની જુગલજોડીનાં મીઠા ફળ તો ગુર્જરપ્રજા આજે પણ ચાખે છે. એ સંતો અને એ રાજવીઓ પણ જુદી જ માટીના બનેલા હતા. ઉદેપુરના મહારાણા એમ કહેતા કે 'રાજ તો કેસરિયા નાથ (તેમની ટેરિટરીમાં આવેલ વિખ્યાત તીર્થધામ) નું છે. અમે તો એમના સેવકો છીએ. તેમના વતી વહીવટ કરીએ છીએ. પરંતુ આપણને તો વેસ્ટ મિનિસ્ટર મોડેલની પાલીમેન્ટની પદ્ધતિની લોકસભાનો અભરખો હતો. આંધ્રીજીએ જેને હિંદ સ્વરાજમાં 'વેશ્યા' અને 'વાંઝણી' કહીને ભરપેટ વખોડી કાઢી છે તેવી આ બહુમત આધારિત હુંટણી પદ્ધતિવાળી રાજવ્યવસ્થા અંગે ફેરવિચારણા નહિ થાય ત્યાં સુધી રાજ જંગલો કરે કે ભંગલો અંતે તો મૂંગજળનું મૂંગજળ જ રહેવાનું. જે દેશની પાસે રાજ કરવાનો અગણિત વર્ષોનો અનુભવ છે તે દેશના બંધારણ ઘડવૈયા પણ જો પુરોષિયન

અમેરિકન ધોધાંઓને જ આદર્શ રાખીને બંધારણ ઘડે તો બીજી અપેક્ષા પણ શી રાખી શકાય ?

પ્રજાજીવનની તમામ અંગોમાં અનધિકૃત હસ્તક્ષેપ કરવા દ્વારા પણ કામ પડતી લેવા દ્વારા સરકાર મેદસ્વી બની ગઈ છે. સૌથી પહેલા તો તેની ચરબી ને 'ડાયેટિંગ' દ્વારા હળવી કરવી જોઈએ. લોકનાં જોકરાંને ભણાવવાથી લઈને તીર્થયાત્રીનો વહીવટ કરવા સુધીનાં બધા કામ તેને જ આવડે તેવો 'સરકારી ભાગ' ભાંગવો જોઈએ. મજા તો એ વાતની છે કે આ લોકસભામાં એ જ લોક જીતી જાય છે જેના નામની સામે 'ચોકડી' મારવામાં આવે છે. ચૂંટણીઓ અને મતના રાજકારણના પાયે જ આજે હિંદુ મસો, મુસલમાન મસો પણ રાજકારણની મતપેટી ભરો તો ખેલ ચાલે છે. પશ્ચિમ મોડેલની આ સરકારો એ કોઈ ઉકેલ નથી, એ તો પોતે જ સમસ્યા છે. સંત આવતા કર ફળ ઔરત, દેશ જરૂર આજ આપ્ય કે જરૂર સત્યગુહલા સંતોની અવશાના ફળ આજે દેશ આખો ભોગવી રહ્યો છે. પણ સાચો સંત સામે ચાંલીને ક્યારેય રાજકારણી પાસે જવાની નથી, કારણ કે 'રાગ દરબારી' ગાવાનું એના હાડમાં નથી.

તુલસીદાસે ગાયું છે 'ચાહીએ ધરમશીલ નરનાહુ આવા ધરમશીલ નરનાથ અને તેના ચાહબર સંતનું કોઈમનેશન જ આ દેશને જવાબદારીની ટોચ ઉપરથી હેઠે ઉતારી શકશે

જ્ઞાનપંચમી : આસલી આરાધના દ્વારા આજ્ઞાનનાં અંધારા ઉલેચી કાઢીએ

- મુનિ શ્રી હિતરુચિવિજયજી મહારાજ

અંતરના અંધારામાં ઓરડામાં અજ્ઞાનનાં અંધારા ઉલેચી જ્ઞાનનો પ્રકાશ રેલવવાનું પર્વ - એનું જ નામ જ્ઞાનપંચમી. ચોમાસાનાં ચાર મહિના ભેગી રક્ષા આપવા માટે બંધ રખાયેલા હસ્તલિખિત પ્રતોના ભંડારમાં પેસી ગયેલ ભેજને દૂર કરવા - ચોમાસુ ઊતર્યે કાર્તિક સુદિ પાંચમના આ પવિત્ર દિવસે-પ્રતોને ખોલી, તાંકો વગેરે આપી ભેજ દૂર કરાતો અને સાથે સાથે જીવજંતુઓથી પ્રતોની રક્ષા માટે ગ્રવાં વર્ષે કાઢેલી ઘોડાવજની પોટલીઓની અસર ઓછી થઈ ગઈ હોય તેવી તેમાંની ઘોડાવજની ભૂકી પણ બદલીને નવી પૂકાંતી.

આજે તો જ્ઞાનપંચમીની ઉજવણી મોટે ભાગે ઉપાશ્રયમાં ઘોઠવવામાં આવેલા ઘોડા-ઘણા પુસ્તકો સમક્ષ નોટ-પેન્સિલ જેવી નકાળી ચીજોનો ખડકલીં કરવામાં જ સીમિત થઈ ગઈ છે. આ સંજોગોનાં, આ મહાપર્વની ઉજવણીમાં માટે તેની વાર્તાવિક આરાધના કેવી રીતે થઈ શકે તેની વિશદ વિચારણા કરવાની આવશ્યકતા છે.

જ્ઞાનપંચમીની સૌથી શ્રેષ્ઠ આરાધના તો જ્ઞાનપુ અગાધ મહાસાગરના ઊંડાણમાં યોગ્યતા અનુસાર પૂઠાકી લગાવી સૌંચા મોંતીને ગોતી લાવવામાં છે. પૂર્વરૂરિ-પ્રદત્ત જ્ઞાનના આ વિશદ વારસાને ટકાવી રાખવા માટે શક્ય તેટલા જ્ઞાનને કંઠસ્થ કરવું એ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે. કંઠસ્થીકરણની આ ઉજળી પરંપરા આજે ભલે 'ગોખાણપટ્ટી'ને નામે વગીવી કાઢવામાં આવી હોય, છતાંયે લોકપરંપરાની કહેવતો અજે પણ 'મુખપાઠ'ના મહિમાને વર્ણવતી જોવા મળે છે. વ્યક્તિ ભલે કરોડપતિ હોય પણ બિસ્સામાં જો રાત્રી પાછું પણ ન હોય તો બજારમાં અણીના સંભાળે નાનકડી પણ ચીજ ખરીદવી હોય તો ઘરની તિજોરીમાં રહેલા કરોડો રૂપિયા કામ નથી લાગતાં, ત્યારે તો 'ગાંઠે બાંધેલ ગરય' જ કામ લાગે તેમ વાતચીત-વિચારણા કે વાદવિવાદના અવસરે જ્ઞાન જો મોઢે ઉપરિચિત ન હોય તો ચોપડીમાં રહેલું ગમે તેટલું જ્ઞાન ઘરની તિજોરીમાં રહેલો પૈસા જેવું નકામું નીવડે છે અને માટે જ 'ગરય ગાંઠે અને વિદ્યા પાઠે'ની કહેવત લોકજીભે રમતી થયેલી. જુના લોકો તો મુખપાઠનું મહત્વ દર્શાવતાં પ્યાં મુઘી કહેતા કે 'પોયા એટલા ધોયાં અને ડાયા એટલે સાચાં' પુસ્તકો માટે 'પોયા' અને મુખને માટે 'ડાયા' શબ્દનો પ્રયોગ કરનાર લોકભાષક કેવળ પોયામાં રહેલ જ્ઞાનની ધોયા સમ્પન્ન ગણાવી મોઢે એટલે કે 'ડાયા'માં રહેલ જ્ઞાનને જ સાચું ગણાવે

છે. જ્ઞાનપંચમીના પર્વદિવસે રોજનો માન એક શ્લોક-એક ગાથા કંઠસ્થ કરવાનો સંકલ્પ કરનાર વ્યક્તિ માન દસ જ વર્ષમાં ચાર હજાર શ્લોકનો સ્વર્ગની થઈ જાય એવી સંરસ મજાની આ કાચગા-દોડ છે.

કંઠસ્થીકરણ કરવા ઉપરાંત હાથબનાવટના ટકાઉ કાગળ ઉપર રોજ ઓછામાં-ઓછા પાંચ શ્લોક, પણ જોતે લખવાનો સંકલ્પ જો તમામ જૈનો કરે તો એક વર્ષમાં કેટલી હસ્તલિખિત પ્રતો તૈયાર થઈ જાય તેની હિસાબ માંડી જોજો. દેશભરમાં પથરાયેલા ૪૦-૫૦ લાખ જૈનોમાંથી પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો સહિત માન દસ હજાર જૈનો પણ આટલી સંકલ્પ કરે તો દર વર્ષે નવાં દોઢથી બે કરોડ શ્લોક પ્રમાણ સાહિત્યનું હસ્તલેખન થઈ જાય. જીવનભર - પાયેપણ અવિરત જ્ઞાન-સાધનામાં રત રહેનાર મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજ જેવાની કે ગુર્જરદેશના મંત્રીપદાની અતિ વ્યસ્ત રાજનારી જવાબદારીનો કાર્યભાર વહન કરનાર મંત્રીસ્તર વસ્તુપાળ નેજાપણ જેવાની સ્વહસ્તે લખેલી પ્રતો જો આજે મળતી હોય, તેમના જવાને પણ જો ગંધલેખનનો સમય મળતો હોય તો આપણા જેવાને માટે સમયાભાવની વાત મોટે ભાગે બંધાનું જ બની રહે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી.

શક્ય તેટલા શાસ્ત્રો જોતે લખવા ઉપરાંત ધંધાદારી લહિયાઓ પાસે શાસ્ત્રગ્રંથો લખાવીને પૂર્વકાળના શ્રાવકો વ્યક્તિગત તથા સંઘગત જ્ઞાનભંડારો (હસ્તલિખિત પ્રતોના) તૈયાર કરાવતા નાગોર જેવા અનેક ગામોના કાર્યસ્થ બ્રાહ્મણ જેવી જ્ઞાતિના હજારો લહિયા પોતાની આજીવિકા આ કામને આધારે જ મેળવતા. ચાતુર્માસના પ્રારંભમાં આજે તો વ્યાખ્યાનરામયે ગ્રંથ વહોરાવવાની ઉછાંમણી બોલીને ઉછામણી લેનાર વ્યક્તિ સાધુ મહારાજને ગ્રંથ વહોરાવવા માટે તેમની જ પાસેથી માંગી લે છે. જૂના કાળમાં જાતિપિપાસુ ગૃહસ્થો પોતાના ઘરમાં જ દર્શન અને ચારિત્રના ઉપકરણોની સાથે સાથે જ્ઞાનના ઉપકરણ તરીકે અનેકવિધ ગ્રંથો લખાવીને દર્શન-પૂજન-ત્રાંચનાયે રાખતા. આવા અનેક ગૃહસ્થો જ્યારે કલ્પસૂત્ર જેવા ગ્રંથો-(પોતાના) વહોરાવીને સકળ સંઘને પોતાનો ગ્રંથ સંભળાવવાની વિનંતિ કરતા ત્યારે બોલી બોલવામાં આવતી અને બોલીનો લાભ લેનાર વ્યક્તિ 'દેતા'ની હસ્તલિખિત પ્રત ગુરુ ભગવંતને વહોરાવીને લાભ લેતી.

જ્ઞાનપંથમીના દિવસે આવી એક કે વધુ પ્રતો લખી-લખાવીને તે ઉપાગ્રમમાં પધરાવી હોય તો કેટલી મોટી ભાભ મળે ?

વાલકેશ્વર-ચંદનાબાળાના શ્રી-સંઘમાં સંસારી અવસ્થામાં અમે કેટલાક ધર્મગિતોએ એક આલું આયોજન ગોકલેલ કે જેમાં નીટ-પેન્સિલ જેવી નકામી ચીજોને બદલે નીચે મુજબના જ્ઞાનોપયોગી ઉપકરણો સંપન્ન જે પણ ભાઈઓએ ખરીદવા હોય તેને સંઘની પેઢીમાંથી જ્ઞાનપંથમીના દિવસે મળી રહે અને એ રીતે તે-તે વ્યક્તિ જ્ઞાનભક્તિનો વાસ્તવિક લાભ લઈ શકે.

(૧) કબાટ : જ્ઞાનભંડારમાં પ્રતો રાખવા આજકાલ ગોદરેજ જેવી કંપનીઓના (બેહિસાબ આરંભ સમારંભથી) કારખાનામાં બનેલા લોખંડના કબાટ વાપરતા યથા ગયા છે. તેના વિકલ્પે જૂના કાળમાં વપરાતા જાડા પાટિયાના સાગ-ચીસમના (જેથી ઉપર વગેરે ન લાગે) ઊંચા પાંચાવાળા (અને પાંચામાં પિત્તળનું પતરું જોડેલું હોય તેવા - જેથી ઉદર વગેરેનો ભય પણ રહે) કબાટ મૂકવામાં આવેલ જે લોખંડના કબાટ કરતાં ભેજ વગેરે હવામાનના ફેરફારોને પણ વધુ સારી રીતે ઝીલી શકે. (પરિણામે પ્રતોની રક્ષા વધુ સારી રીતે થાય છે.)

(૨) દાબડા : પ્રતોને વધુ સુરક્ષિત રાખવા માટે સાગ-સીરામ-ચંદનાદિ કાષ્ટના બનેલા (ખાંચાપુક્ત ઢાંકણ-વાળા - જેથી સૂક્ષ્મજીવાત, રજકણ વગેરે અંદર પ્રવેશી ન શકે) દાબડા-પોથી રાખવા માટે મૂકવામાં આવેલ.

(૩) હાથબનાવટના કાગળ : રોકડો વર્ષ સુધી રહે તેવા અરવિંદ આશ્રમ, પોંડિચેરી (સરનામું : Handmade Paper Depl., Aurobindo Ashram, Pondicherry-605002. Telo. : 060059) થી Whilo Bond Paper (૨xLBs) ૧૮"x૨૩" ની સીમો મંગાવીને તેમાંના દરેક કાગળના પ્રતના માપના છ છ ટુકડા (૬" x ૧૧.૫"ના માપના) કરાવી, તેના પાન-મોટા સંપુટ બનાવી દરેકને જોઈતી રકમના આપવામાં આવેલ.

(૪) પાટી : પ્રતની બંને બાજુ પ્રતની સુરક્ષા માટે રાખવામાં આવતી પૂઠાની પાટી પણ ખાદ્ય ભંડારમાંથી મળતા હાથ બનાવટના પૂઠા ઉપર ખાદીનું જ (ઓછા આરંભ સમારંભથી તૈયાર થયેલ) અનુલ્લીચક રાફેદ જાડું કપડું, ઘરે બનાવેલી અટ્ટાની 'લાહી' થી ચોંટાડી પાટીને તૈયાર કરવામાં આવેલ. આમ રેકર્ડેન અજરું ગુંદર વગેરેની કિસ્સામાંથી બચાવેલ જૂના કાળમાં તો નકામા કાગળોના ઘર ઉપર ઘર ચોંટાડીને તે ઘર પૂઠા જેવડો જાડો થાય, એટલે તેને યોગ્ય માપમાં કાપી તેમાંથી પાટી બનાવતી. તેની ઉપર ગાદી રેશમ, સાચી જરીનું કિનાબાજ વગેરે ચોંટાડી તેને શીભાપુત પણ બનાવી શકાય. આ પાટી

પણ પ્રતના કાગળના માપની જ (એટલે કે ૬ ઇંચ ૧૧.૫ ઇંચની) બનાવવામાં આવેલ.

(૫) પોથી-બંધન : જાડી, મજબૂત, અનુલ્લીચક ખાદીના (જાડી-પાતળી પ્રત માટે) એક ચોરસવોર તથા પોણો ચોરસવારના ટુકડા લઈ, કિનારે વગરની બે બાજુએથી ચોટી (સીવી) લઈ, તેના એક છેડા ઉપર મજબૂત તેને સૂતરની એકાદ આંગળ પહોળી તથા પૂરતી લાંબી દોરી; મજબૂત ટાંકાથી સીવી લઈ પ્રત બંધન તૈયાર કરવામાં આવેલ. સીવેલી પોથીનું બરાબર પ્રિલેહણ શક્ય ન હોવાથી તથા જાડી-પાતળી પ્રત માટે એક સરખી સીવેલી પોથીઓ એકદમ બંધ બેસતી ન આવે ? જૂની પરંપરા મુજબ સીવ્યા વગરના છૂટા બંધન જ તૈયાર કરાવાયેલ.

(૬) કલમ : પેન વગેરેના આરંભ-સમારંભને ટાળવા માટે નેપાળ વગેરે પ્રદેશમાં થતા 'તજિયા બડું' નામના ઘાસની જાતની કલમો કલકત્તાના બજારમાંથી (શાન્તિલાલ ચુનીલાલ વઢવાણવાળા, વસન્ત સિલ્ક સ્ટોર્સ, યુનીટ-૧, 1 Mullick Street, 2nd Floor, Glimamandir Trust Building, Calcutta-700007. Ph. : 391296, 256193 હસ્તક) મેળવવામાં આવેલ. આ વિશિષ્ટ પ્રકારની કલમોની શાહી ચૂસવાની ધમત્તા વધુ હોવાથી એક જ વાર શાહીમાં બોળીને ઘણું લામી રાકાતું હોય છે. તેવા તે જલ્દી ઘસાતી પણ ન હોતોવી વારંવાર છોલવી પણ પડતી નથી અને કાળજીવાળો લક્ષ્યો આ કલમ વડે આખી જિંદગી સુધી લેખન કરી શકતો હોય છે.

(૭) શાહી : હાપકામ માટેની બજારુ શાહીમાં તો જિલેટીન જેવા પ્રાણીજ પદાર્થો સુદાં વપરાતા હોય છે. તેના તથા કેમિકલ્સ વગેરેનાં દોષોમાંથી બચવા જેટલું કાજળ તેટલા બોળ, તેથી બમણો ગુંદર ઘોળની પંક્તિ અનુસાર બાળદ્રાક્ષીના શુદ્ધ તલના તેલના સંખ્યાબંધ કોડિયા એક બંધ ચોરસમાં પેટાવી (વચ્ચે હવા જઈ શકે તેટલી જગ્યા ખુલ્લી રાખી) તેના ઉપર ઢાંકેલા ઊંઘા કોડિયામાં લાગતું કાજળ (મેશ) એક અલગ વાસણમાં એકઠું કરી લેવામાં આવેલ. અંદાજે એક શેર જેટલું તલ-તેલ બળે ત્યારે એક તોલા જેટલી મેશ (કાજળ) તૈયાર થતી, કાજળ ના વજન જેટલો જ હીરાબોળ તથા કાજળ કરતા બમણા વજનનો બાવળનો ગુંદ ગાંધીને ત્યાંથી લાવી તેનું વજન કંઈપણી તેમની રહેલ કચરો વગેરે અશુદ્ધિ શાહીમાં ન ભળે તે માટે હીરાબોળ અને બાવળના ગુંદને પાણીમાં પલાળી બંને ઓગળી જાય એટલે પાણીને ગાળી દઈ (જેથી કચરો ગળણમાં ઉપર જ રહી જાય) તે હીરાબોળ અને ગુંદનું પાણી ત્રીભાના મોટા બેડાના નીચેના અર્ધગોળ અડધિયા જેવા ત્રીભાના વાસણ

(નંબાનું બકડિયું કે ખાંચા વગરની નંબાકુંડી વગેરેમાં) કાંજળ સાંધી મિશ્ર કરી, તેં ત્રણેને ઘૂંટવા માટે જરૂરી હોય તેટલું પાણી મિશ્ર કરી, લીમડાના લાકડાના ઘાયા વડે ખૂબ ઘૂંટવામાં આવેલ, આશરે એક લીલા કાંજળની શાહી બનાવવી હોય તો કુલ મળીને આઠેઠ કલાક જેટલું ઘૂંટવું પડતું હોય છે. કાંજળનું પ્રમાણ જેટલું વધારે તેટલા ઘૂંટવાના કલાકો પણ વધારે. આવી રીતે બનાવેલી, સેકડો વર્ષ સુધી ટકે તેની, તેયારે શાહી તથા તે શાહી બનાવવાની જરૂરી તમામ સામગ્રી જેવી કે કાંજળ, બીરાબોળ, બાવળનો ગુંદ, નંબાનું વારાણ, કીમડાના લાકડાનો ડાંખો વગેરે પણ મૂકવામાં આવેલ.

(૮) ઓળિયું : 'કાટિયા' તરીકે પણ ઓળખાતું આ સાધન શું થીજ છે તેની ખબર દર ચૌદશે 'અતિચાર'માં 'ઓળિયા, ઊંઘી પ્રત્યે' પણ લાગ્યો. બોલનારમાંથી પણ કેટલાને હુશે ? હાથબનાવટના ટકાઉ કાગળ ઉપર તેવી જ શાહી વડે લખવામાં આવે પણ તે કાગળ પર લીટીઓ જો પ્રેરેમાં પાડવામાં આવે તો તેમાં વપરાયેલી કેમિકલવાળી શાહીને કારણે તે કાગળ લીટી દોરેલા ભાગમાંથી ૫૦-૧૦૦ વર્ષે ખવાઈ જાય છે. આમ બધી મહેનત નકામી નીવડે. આના વિકલ્પે જૂના કાળમાં કાગળ ઉપર લીટીના સળ (અંકા) પાડવા માટે 'ઓળિયાં' ('આવલી' પરથી બનેલ શબ્દ)ના નામથી ઓળખાતું પાટિયું વપરાતું. સાગ જેવા કાષ્ટનું શક્ય તેટલું પતળું તથા પ્રતના કાગળ જેટલું લાંબુ-પહોળું પાટિયું બનાવી તેની લંબાઈના બંને છેડા ઉપર (બે લીટી વચ્ચે જેટલું અંતર રાખવું હોય તેટલું અંતર રાખી) ઝીણા કાંણાં પાડી તેમાં સૂતરનો મજબૂત દોરો પસોવી, તે પાટિયા પર લીટીના આકારે જે દોરો ઉપરથી આવ્યાં હોય તેને દેશી ગુંદથી પાટિયા સાથે ચોટાડી, તેના પર રોગાન સહિત સફેદો લગાવી દેવાથી તે દોરો પાટિયા સાથે રાજજડ ચોટી જાય છે. સૂકાયા પછી તે પાટિયાને જમીન પર મૂકી તેની ઉપર પ્રતનો કાગળ મૂકી ડાબા ડાચથી પહેલી અંગળી અને અંગૂઠાથી તેનો છેડો પકડી સાખો બીજા હાથની અંગળીઓ વડે કાગળ ઉપર દબાવવા આમતમમી કાગળની નીચે રહેલા ઓળિયા ઉપર બાંધેલા દોરાના સળ

કાગળ ઉપર પડી જતા હોય છે. આવા ઓળિયા બનાવવાની પદ્ધતિ ભાવિકોને મળી શકે તેથી વ્યવસ્થા ગોઠવવામાં આવેલ.

(૯) ઘોડાવજ નંકપડા, પુસ્તકો વગેરેમાં જીવાત ન પડે તે માટે આજકાલ જે ડામેરની ગોળી વંપરાતી હોય છે તેમાં વપરાતા કેમિકલ્સથી અનેક પ્રકારની હિસા થતી હોય છે તેના વિકલ્પે પહેલાં ગાંધીને ત્યાં મળતી ઘોડાવજ લાવીને તેનું ચૂર્ણ પાતળા સુતરના કપડાની નાની-નાની પોટલીઓમાં બાંધીને પુસ્તકો, રેશમ-ઉંનના કપડા વગરની વચ્ચે મૂકવામાં આવતી, જેથી તેમાં જીવાત પડતી નહિ. એકાદ વર્ષે ઘોડાવજની અસર ઓછી થાય એટલે જ્ઞાનપંચમી આસપાસ નવી ઘોડાવજ લાવીને તેનું ચૂર્ણ કરીને જૂનું ચૂર્ણ કાઢી નાંખી તેની જગ્યાએ પોટલીઓમાં નવું ચૂર્ણ મૂકવામાં આવતું. જ્ઞાનપંચમીને અગિયારો જ્ઞાન સમજી ઘોડાવજનું ચૂર્ણ પણ મૂકી શકાય.

(૧૦) સુખડ-સાગ-સીરામના સાપડા : ખૂબ આરોગ-સામરંભથી બનતા પ્લાસ્ટિકના સાપડાઓનું ચલણ ઘટાડવા માટે સુખડ, સાગ, સીરામ, સેવન આદિ કાષ્ટના સાપડા પણ જ્ઞાન સમજા પધરાવી શકાય.

તદુપરાંત વાંસની બનેલી કવળી, પિત્તળ માટી વગેરેના ખરિયા આદિ અનેક જ્ઞાનોપયોગી ઉપકરણો પધરાવી શકાય.

આ બધા ઉપકરણો પધરાવ્યા પછી કાગળ, શાહી, કલામ, ઓળિયા વગેરેનો પોતાને ત્યાં ઉપયોગ ન હોય તો તેનું શું કરવું તેવો પ્રશ્ન ઘણાંને થતો હોય છે. ચંદનબાળા શ્રી સંઘમાં મૂકાયેલ ઉપકરણોમાંથી જે ઉપકરણો ત્યાં ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેમ ન હોય તેવા ઉપકરણો લલિયાઓ દ્વારા પ્રતી લખાવવાનો સ્તુત્ય પ્રયાસ કરી રહેલા હસ્તલેખનેના અંગુમોદનીય કાર્યમાં ઉપયોગમાં લેવા મોકલી આપવા.

જ્ઞાનપંચમીના પર્વની અસલી આરાધના દ્વારા મેદા થતી સૂક્ષ્મની, તીકાત આધુનિક શિક્ષણના નામે યોગરંદમ વ્યાપી ગયેલ નકલી 'જ્ઞાન'ના અંધારાને મારી ભટાને એ જ સુખલિલામાં રાલ.

પાપનગરી મુંબઈમાં મુનિશ્રી હિતરુચિવિજયજી મહારાજ ધર્મલાભ આપવા આવ્યા છે : ગમે તો ભ્રમ ફાયરબ્રિગેડવાળા

પૂર્વશ્રમના અતુલ શાહનું પૂરેપૂરું રૂપાંતર એવું મુનિ શ્રી હિતરુચિવિજયમાં થઈ ગયું છે. કરોડપતિ હીરાના નબીશાએ મુમકાવાકામાં રહેતો 'લીલા' લીધી ત્યાર પછી અનેક અટકળો પહેલી પાઈ હતી. કોઈ કહે, અતુલ શાહ પાછો સંસારમાં ફરવાના છે, કોઈ કહે તેઓ લગ્ન કરનાં છે તો કોઈએ એવી અફવા પણ વહેતી મૂકી કે તેમને સાધુજીવન ખૂબ આકર્ષુ લાગે છે, એટલે તેમનું શરીર હાડપિંજર જેવું બની ગયું છે. ગઈ નીરંખી તીરીએ દીક્ષા લીધા પછી પહેલવહેલીવાર મુંબઈમાં ધર્મસભા કરનાર મુનિ શ્રી હિતરુચિવિજયજી મહારાજની મુલાકાત આ લગ્નનારે બોરીવલીના ચંદાવરકર રોડ ખાતે આવેલા ઉપાશ્રમમાં લીધી ત્યારે આ બધી જ અફવાઓ માન અફવા જ છે એ વાત સુપેરે સમજાઈ ગઈ. છેક બનાસકાંઠાના ડીસામાં એક ચાતુર્માસ ગાળી ત્યાંથી પાલિતાણા, બીજું ચાતુર્માસ સુરત કરી હજારો માઈલનો પગપાળા વિહાર કરી કર્મભૂમિ મુંબઈમાં આવતા મુનિશ્રીના મંદિરન ચહેરા ઉપર વૈરાગ્યનો ઉદયિ ઊછળી રહ્યો છે અને તેમના રોમરોમાંથી સ્વાધ્યાય, તપ, જપ, ગુરુભક્તિ અને નિજાનંદની માત્રી ટપકી રહી છે. ભગવાન મહાવીરે સ્થાપેલા જૈન શાસનના શ્રમણ બંન્સા પછી અતુલ શાહને લાગે છે કે તેઓ જે ધન વૈભવમાં અભીરૂપ હતા તે કીચડ જેવો હતો. સાધુજીવન પુણ્યસંલિલામાં રાત્રી જેવું છે. જૈન શાસનના શરૂગાર એવા અજગાર બંન્સા પછી મુનિશ્રી હિતરુચિવિજયજીએ ત્યાગી, તપસ્વી, યુવાન, બુદ્ધિશાળી, બહુશ્રુત, ચકોર અને ઉદારમતવાદી સાંપુર્ણ વચ્ચે એક કડી પ્રસ્થાપિત કરી છે. જોડો જૈન યુવાનોનાં નાઈરેન્દ્રનિર્માણનું કાર્ય પદતિસર રીતે ઉપાડી લીધું છે. મુનિ શ્રી હિતરુચિવિજયજી અન્ય જૈન સામુઓની જેમ પ્રજા, ગચ્છ, સંપ્રદાય કે જૂથના તાડાપાંથી પોતાના બકિતલને મુક્ત રાખવામાં રક્ષક બંન્સા છે. એકબાજુ સ્વદેશી આંદોલનવાળા સંજીવ દીક્ષિત સાથે તેઓ લાંબી મિટિંગો કરે છે અને પછી ઊનના આરામ ઉપર પ્રતિક્રમણ કરવા બેસી જાય છે. જૈન સાધુ એટલે હસ્તીફરતી મુનિવર્ણિટી એ વ્યાખ્યા મુજબ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ન્યાયશાસ્ત્રનો વગેરેનાં ઊંડાં અધ્યાયન અને અધ્યાપનમાં રત આ મુનિવર આંક મહિના રોકાઈને મુંબઈ નગરીને ધર્મલાભ આપવાને છે.

મુંબઈ એ પાપનગરી છે તેમ તમારા જ જૈન સામુઓ કહે છે. અધ્યાત્મ સાધના અને આરાધના કરવાની ભાવના સેવતા આત્મભાગીઓએ આ વિહારા દેભવધી ભરેલા નગરીમાં પગ પડા ન મૂકવો જોઈએ તેમ જાની મહાત્માએ કહે છે. દીસા પછી ત્રણ વર્ષ ગામડાંઓમાં વિહાર કર્યા પછી તમને પણ મુંબઈનો મોહ કેમ પેદા થયો? અહીં તમે આત્મસાધના કરી શકો તેવી શક્યતા ખૂબ ઓછી છે. કાયરંબ્રિગેડવાળાનું તો કામ જ એ કે જ્યાં મોટી આગ લાગી હોય ત્યાં એ સીધી પહેલાં દોડી જાય. લાય લાગી હોય ત્યાં દોડ નહિ તો તે લાયબંબો શાનો? ન્યુયોર્ક, લંડન અને પેરીસને પગલે પગલે અતૃપ્તિની આગ મુંબઈ જેમાં મહાનગરોને પંફાં ઘેરી વળી છે. યુધ્ધી મુંબાઈગરો અર્થ અને કામના પેટ્રોલનો મારો ચલાવી આ આગને ઓલવવામાં નિષ્ફળ ફંફાં મારી રહ્યો છે ત્યારે સંતોષ નદીનાં જય તરફ આંખોનીવીધણું કરવાનું સંતકર્તવ્ય બજાવવાની ભાવુકોની માગણી મુંબઈ ભણી ખેરી લાવી છે. વધુ વરસાદવાળા આનૂપ પ્રદેશમાં કુંમળા ઘાસનું ચગદી નાખ્યા સિવાય કે ચારેકોર ઊભરાતી જીવાનુસાંધિને સ્ખલતા પહોંચાડવા સિવાય ડગલું પણ માંડવું મુરકેલ હોવાથી જૈન શાસ્ત્રની સાધુને ઉત્સર્ગમાં જંગલ પ્રદેશમાં વિચરવાનું ફરમાન કરે છે. જંગલ પ્રદેશ એટલે ઓછાં વરસાદવાળા પરુસ્થલી જેમાં રીનો. બાપજી મહારાજના હુલામણા નાને બીજાવાલા સુરેવર-પોશિંગાંશ આજે પણ મુંબઈ નગી આવતો નથી પણ 'તાપી ઓળંગે તે પાણી' ની કહેવત લોકજીવને અહીં ગોલ 'કહેતી'ઓ પી પાછળ આ પણ એક કારણ છે.

૭૦ વર્ષ પહેલાં ગાલાવાડ ગામડાંની મૂળમાં ગામડાં છોકરાં બાજરાતંતનાં માથાથી રૂબોને નેરે મૂકીને ફૂડકપટના આશરે લે તો બાકીનાં છોકરાં એને કહેતાં કે 'જો એનાં ઉંડ કીશ તો તને મુંબઈનું પાપ' ૭૦ વર્ષમાં તો મુંબઈનો રીન્ડ કદાચ એટલો વકર્યો છે કે આજે મુંબઈ ઇમરજન્સી ટ્રીટને માંગતો દઈ બની ગયું છે. મા પણ પોતાનાં સશક્ત બુદ્ધિમાન દીકરાની અપેક્ષાને ધેલાં રોગિષ્ઠ દીકરાની વધુ કાળજી રાખી હોય છે તે અપેક્ષાએ હજી તંદુરસ્ત એવાં

આપણે કરતાં રોજિંદા મુંબઈની સાપુઓ વધુ ફિકર કરે તેમાં નવાઈ નથી. થોડું ભણે તેને કામ અંગે વધુ ભણે તેને ગામ છોડવા મજબૂર કરતા સરિંગરેટ અર્થશાસ્ત્રીઓના અભ્યાસક્રમના પાંચે ગ્રંથોના નામો ગામડેથી શ્રીમંત પુરુષોત્તે મુંબઈ આવતા ફરજ પડી છે. એમને એક એકી અંજીબ નાગચૂડામાં ફરાતવમાં આવ્યા છે કે જીવન તો તેમને તેમના ગોરા અંજીજી હાકોનોની કાર્બન કોપી જેટલું જ જીવનું પડે પડે તેઓ પારે તો એક વિરાટ વૈચારિક કાન્તિના વાહક બની શકે તેમ છે. ક્રાંતિશાળા ધનંધોર સાગર વચ્ચે આશપાત્રું આ એક નવું સ્વર એમને મુંબઈ લઈ આવ્યું છે. સંતત્ત્વ તો હજી આપણે પાટે ઓછું છે પણ એક મહામજા ઉપર જીવનનાં તાત્કાલિક લાભો લાવવાની રાજી પૂરી પડેલી આકાંક્ષા તો ઢોલ પીટી ના શ્રીમંત પુરુષોત્તે ઉભા ઉઠાવવા 'દોડિયા'નું કામ કરવા અમે આવી આવ્યા છીએ. છાંયેનીયાના દુકાણમાંથી આંધા અકસંતિયાની આ ભોંંભામ આપણે દરજીની જામ રે માટે વિરક્તિનું કામનુક જેકેટ પહેરીને આવ્યા છીએ. અને છતાં જો લાગ્યું કે ઈશ્વરગણે, અપેક્ષાઓ અને કામનાઓની નહીં તો પોતાપૂરે આવી ગામજનક સપાટીને પણ વટાવી બધાં છે તો પોતાજીવન આ પુરુષોત્તે નિવાસી નગરીને અલભિદા આપી 'બાંધ મકરિયા' નીકળી જતાં અંગે કાચી પજની પણ વાર નહિ લાગે. 'બામદાદાની બાંધેલી રેલી, હોય ફળીબંધ એક કરેલી. ગામની ગિંતા ગોદરે મેલી, એ...ઈ...નિસારે લીમડા હેઠે ઢોલિયો ઢાળી સૌ કોઈ ચૂંતા, એમ કાં લાગે ? આપણામાંથી કો'ક તો જાગે !'ની કસિરેદનાનો મહાધી ચોર અને ચોટે, પરાંગો અને ઉપનગરોમાં પાડીશું. 'ટાનું તોય તો બહુ થયું... બા... હવે અટકવું પડશે' નો સંદેશ સંગળાવીશું. વિકાસ અને પ્રગતિના નામે મુંબઈ, દિલ્હી અને ગાંધીનગરે જીવંતરનો જે વેપાર ચલાવે છે તેમ કારમા અંજાઓ હાથ ઊંચા કરીને પોકાર પાડી, પાડીને કહીશું અને છતાંય ભોગશક્તિનું અકીજા પાછું પાડી બનાવેલી પ્રજાને આંખો મીચેલી જ રાખવી હશે તો ફરજ બજાવવાનો સંતોષ માની પરિજ્ઞાઓ ત્રિષે ઉભારા રહીશું. હવે તો પ્રજા મુંબઈ કે ગામડાંની પક્ષ નથી રહ્યો. ભોગ-ભીખની આ રીતાની સમતાના રોજિંદા જીવાણુંઓ છાંયે, મેંઝેજિન અને દી.વી. વીડિયોના ખભા ઉપર બેસીને અંતરિયાળ ગામડાંઓ સુધી પહોંચી રહ્યા છે.

સુરતથી મુંબઈ પાદવિહારમાં ખતલવાડ નામના ખોલા જેવા આગેડામાં દસ વર્ષનો એક બાળક મળેલ. રોજ સવારે ચાર વાગે ઊઠીને એની મા તેને પાટે રોટલી, દાળ, ભાત, શાક બનાવી સાંકા ચારે તેને ઊઠાડી, થા પાઈ, પાંચ વાગ્યાની બરામાં સંજાજા મોકલે. છ વાગ્યે સંજાજાથી દહાણુની ટ્રેન પંકડી સામસાત વાગ્યે આ 'લીર ભાતના-વાળો' કોન્વેન્ટસ્કૂલમાં ઇંગ્લિશ મિડિયમમાં 'સાનીપાઈન' કરે. બાર વાગ્યે છૂટે ત્યારે ઘર ભંગા ધઈ માનો ખોળો ખૂંદવાનું એનાં નરસીભાઈ નથી. ઇંગ્લિશ મિડિયમમાં અને એમાંય કોન્વેન્ટમાં ભણતો હોય એને એકલું સ્કૂલનું ભણતર કેમ પૂરતું થાય. સવારે ચાર વાગે ઊઠીને એની સંનિષ્ઠ માએ ડબ્બામાં બરી આપેલા રોટલી, દાળ, ભાત, શાક પાઈને બે વાગ્યે ટયુગાન એટેન્ડ કરીને ચાર વાગ્યે એ જ રીતે વાપા સંજાજા ધઈ સાંકા પાંચે ખતલવાડ પાછો આવે. શીલાબાઈ જો જાગતાં હોય તો આ નવતર બાળમજૂરો અને વેઠિમારોને શિક્ષણને નામે ચાલતી આ વેકમાંથી અને એમનાં માબાપોને અંજોજી-ગુલામીની માનસિક રૂંચતામાંથી મુક્ત કરાવવા સાંદોલન છેડવું જોઈએ. ગામડે ગમત પડેકોલેટ યતા આ ભેરનું ઉદ્દગમરચાન મુંબઈ જેવાં મહાનગરો હોવાથી પ્રતિક્રિા (એન્ટી રેવલ્યુશન)નો આરંભ પણ ત્યાંથી ધઈ શકે. એ 'જા એક મહાબળા ખરી. પ્રજા વર્ષ અંગણે તમે ધામધૂમથી દીલા લીધી ત્યારે સાધુ બનવા દારા તમે જે કંઈ ચીજો હાંસલ કરવા માગતા હતા એ હમારો આશ્ચર્ય સિદ્ધ થયે. હોય તેવું જજામ છે ખરું ? તમારું વર્ષ દરમિયાન દીલા લેવા બદલ ક્યારેય પુસ્તાનો તો નથી થયો ને ?

ઉ. દીલાની ફલશ્રુતિ આટલી પંધાનીની એસ્પિરેટલ બનાવી, આટલા નેત્રયજો કર્યાં કે આટલા અનાયાશમો ઊભાં કર્યાના આંકડામાં માપતાની ચીજ નથી. દીલા લેવી એટલે સાધુ બનવું, સાધુ શબ્દનો સંસ્કૃત ભાષાની દૃષ્ટિએ અર્થ થાય 'સરસ', 'ખૂબ સરસ'. મુશામરામાં મમ્બાવવા જેવી વંકતિઓ સાંભળીને રસિકજનો 'બહોત ખૂબ', 'બહોત અજબ' પોકારી ઊઠતા હોય છે એ જ વાતને સંસ્કૃતમાં રજુ કરવી હોય તો 'સાધુ ઉક્ત.... સાધુ ઉક્ત' એમ કહી શકાય. દૂકમાં સાધુ બનવું એટલે સારા બનવું, માનવતાની અને માણસાઈની હાલીડમરી વાતો કરવી એ જુદી વાત છે અને સાચા મરજાસ બનવું એ જુદી વાત છે. ધામા લોકોને

માટે સાધુ કે સંન્યાસી એ 'ફેવરિટ વ્હીપિંગ જાવ' હોય છે. એમને 'બાવાઓની આ જમાતું' દેશને માથે બોજારૂપ લાગતી હોય છે. સીધીસીધું તો કોઈ કહી ન શકાય એટલે સંપ્રદાયિકાકાંડ, રૂઢિ, ટીલાં-ટપૂજા જેવા બેચારે શબ્દોની ફેફાફેફી કરીને તેઓશ્રી એમ ફરેલાવતા હોય છે કે અમાને તો સારા માનસ બનવામાં રસ છે, સાધુ-બીધુમાં અમે માનતા નથી. જાણે કે સારા બનવું અને સાધુ બનવું તે કોઈ જુદી જ ચીજ ન હોય. વાસ્તવમાં સારા બનવું અને સાધુ બનવું તે એક જ પદાર્થની અલગ અલગ શબ્દોમાં અભિવ્યક્તિ છે. સારાપણાની પરાકાષ્ઠા એટલે જ સીધા સાધુ. સારો માનસ તે જ છે કે જે ચેતના માની લીધેલાં સુખ માટે નાનામાં નાના જીવને પણ ત્રાસ નથી આપતો, મંત્રી જાય તો પણ સારાનું પડખું છોડતો નથી. પારકી માલિકીનું તણખલું પણ માલિકની રજા દિના લેતો નથી. શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શની દુનિયામાં યથેચ્છ પ્રવિશ્ચરણ કરતા નથી અને અર્ચુરણઓ, ગૃદિ, કોંચા અને લોભની દારુણ પકડમાંથી છૂટી ગયો હોય છે. જો સારા માનસની આ જ વ્યાખ્યા હોય તો જેનું સાધુ હોવા અંગીકાર કરતી વખતે આ જ પાંચ પ્રતિજ્ઞાઓના મૂળ પાલનનો કોલ આપતો હોય છે. એવું નિશ્ચય જીવન જીવવું અને જીવનના તરંગમાં જે મળે તેને પણ આ નિર્મલ જીવન ભણી મેરવો એ જ એક માશય હતો. સાધુજીવનના સાધુપર્યાયમાં મજા વરસામાં આ સાહજિક જીવનનું જે સુખ અનુભવ્યું છે તેની અનુભૂતિ તો દૂર રહી, અંદાજ પણ મેળવવા એ જીવનનો આસ્વાદ લેવો એ જ એક ઉપાય છે.

સમચરિતમાનસનો શબ્દો છે 'પરહિત સરિસ ધરમ નહિ ભાઈ, પરપીડા રામ નહિ અધમાઈ' એ અંધમાઈને ટાળી પરહિતધરમની યથોચિત આચરણ એનું જ નામ જેનું સાધુજીવન. પરપીડામાં રસતે આવતાં પુરાકરને છોડે હુલાવી દેવો કે ગાળાનોરાને કતલાણા-પાપ કાપી દેવા એટલા માત્રનો જ સમાવેશ નથી થતો. દહાણની ધર્મલ પાવરસ્ટેશનમાં રોજની બે ટ્રેનોની કોલરો બાળીને કે સંબરમતી ધર્મલપાવરસ્ટેશનમાં રોજનું એક કરોડ ગેલન પાણી ઉકાળીને વીજળી ઉત્પન્ન કરતી વખતે અગાજ જીવસૃષ્ટિને પહોંચતી પીડામાં ભાઈભાઈ બનવાનું પાપ એ જ વીજળીથી ચાલતા એસ્કન્ડરના ટી.વી. લીડિયોની લઈને ગિઝર. એલિવેટર સુધીનાં હલકદ્રિક ફોજેટર

વાપરનાર સી કોઈને લાગે છે. સાધુ ધવાથી સૂક્ષ્મતા પરપીડાને ટાળીને છબી શકાય તેવી પ્રેક્ટિકલ જીવનશૈલી પ્રાપ્ત થઈ છે એનો આનંદ છે. સંસારમાં તમારી કેરિયરનું લેખુજેખુ તમે દુનિયા ઉપર ફેટલું પ્રભુત્વ મેળવ્યું તેના આધારે કરવામાં આવે છે. સાધુપણામાં તમે જાત ઉપર ફેટલું સ્થાપિત્ર મેળવ્યું એ તમારી સાધુતાનું બેરોગીટર બને છે. સંસારમાં કે સાધુપર્યાયમાં હું, તું અને તેના પ્રયત્ન, દ્વિતીય અને તૃતીય પુરુષના પારસ્પરિક સંબંધોનું જાણું સમજ જીવનનું નિર્ણાયક પરિબળ બની રહે છે. ચેતનાના નીચલા સ્તરે આ જાણું 'હું' નો નર્સિસિસ્ટ રાગ, તું નો પ્રકટ-અપ્રકટ દેશ અને 'તે'ની સરિયામ ઉપેક્ષાનું બનેલું હોય છે. સાધુત્વજીવા સ્વીકાર સાથે નિકારાનું જે મહાભિયાન આરંભાય છે એમાં હું, તું અને તે શ્રેય, પ્રેય, અને ધ્યેય બની જાય છે. હું (જાત)નું કલ્યાણ (શ્રેય) તું (જગત)ની મૈત્રી (પ્રેય) અને બે (જગતપતિ)ની ભક્તિ (ધ્યેય) એ જ સાધુપણની ગતિ અને મતિ. સ્વારા અને પ્રાણ, આસાર અને આલંબન છે.

પ્ર. પ્રત્યેક આત્માર્થીના જીવનમાં ગુરુનું સ્થાન અદિતીય હોય છે. તમે દિસા લીધી ત્યારે તમારા ગુરુ ગચ્છાધિપતિ શ્રી રામચંદ્રસૂરીના રજની ઉપર ૯૬ વર્ષની હતી. દીક્ષાના માર્ગ બે જ મહિનામાં તોમનો કાબઢાં થયો. તંપરે નથી લાગતું કે ગુરુના આ વિરહને કારણે તમારી સાજા-પાં કાચી રહી ગઈ હાય ?

ઉ. ગુરુકુળવાસનો અર્થ ગુરુ અને શિષ્યના દેહની સંનિધિ નથી. સાત સમુંદર દૂર રહ્યા સાત રાજલોકની પેલે પાર પહોંચી ગયેલા ગુરુ સાથે પણ શિષ્ય વૈચારિક તાદાત્મ્ય અનુભવતો હોય તો તે ગુરુના સાંનિધ્યમાં જ છે. અપૂતનાં ફૂડાં જે ન હોય, વીજળીનો ચોકલો તેજલીશોંતો જ કાકી બની જ નો હોય છે. જમારે મને તો ૬૯ અહોરાત્રોનો સહવાસ મળ્યો છે. એક ભવની સાધના માટે તો આટલું ભાગું પવિત્ર છે. 'ભાવ અપૂરવ કહે તો પેડિત, બહુ બોલે તે બાંહે' ની પંડિતજીની વ્યાખ્યામાં એ 'ફિટ' બેસતા હતા. એ પંડિતજીનના રાત્રપૂત શબ્દો અને પૂજ્યશ્લોક જીવનમાં ની વહેતી શ્રી અને સમૃદ્ધિમાંની એટલું તો જરૂર મળ્યું છે. જીવનમાં વરતુ કરતાં બક્ષિતનું જજારા કરતાં જીવન અને પાંચર કરતાં પ્રરમ ઈશ્વરનું અદકેરું મૂલ્ય છે. ઓફસરિજની ડીગીઓ પાસરાને 'બહાર' શેડતો કહી છે.

જ્યારે આટલું અનુભવજ્ઞાન એને, 'અંદર' પલાંઠી લગાવવા પ્રેરે છે. પામિંગને ઓજાકટરણે રસ છે. પૂર્વને સબજેક્ટસમાં, જડની આગમજાળ પાંચકાઓમાં પાંચને ચેતનાનો અગ્રસાર પણ ગુમાવી બેઠેલ. આપણે સત્ક્રિયા અને આનંદના દુનિયાની આગેરી ઝલક પણ મેળવી શકીએ તો ગુરુ ન હોય તો પણ છે જ અને નહિતર એ હોય તો પણ નથી જ. જ્યારે પાંચ રિસાઈપલ ઈજ રેડી, પાંચ માર્સર ઓપિયર તારક જરાની પાણીમાં કહીએ તો 'મારે તો ગુરુ ચરણપરાયને અનુભવ દિલમાં મેલો, સદિ, વૃદ્ધિ પ્રગટી વરમાંડે, આત્મ રતિ પુરું બેલો.'

૫. જે દર્શન અનેકાન્તવાદમાં માને છે. તમે એકાન્ત એમ માની જો કે જુનું એટલું સોનું અને નવું એટલું બધું કધીરું શું કોઈ રૂઢિમાં દૂધપણો નથી હોતાં રાને કોઈ નવી ચીજમાં સત્ય નથી હોતું? તમારો આ દુરાગ્રહ વધુ પરતો ઝનૂની નથી લાગતો શું?

૬. જેનું દર્શનની કાળગણનામાં કાળના સુદગતિના અવિભાજ્ય અંશને પણ સમય અને 'સાગર'ની ઉંડામાં પણ ટૂંકી ગર તેવા પ્રાપ્તિતીત તારી-તો એકમને 'સાગરોપમા' કહેવામાં આવે છે. વાંદરાને માનવ બનાવતાં, ઝવિંનના વિત્કાન્તિવાદને કે તકધારદિહોણી-કેવળ અનુમાનો પર આધારિત વિજિ બે-ગની વિચરીઓને મહી રવીકારવામાં આવતી નથી. જેનું માન્યતાનું જગત અન્યદિ અનંત છે. આદિ પણ નહિ અને અંત પણ નહિ. 'મરણી પહેલી કે ઈંડું પહેલું' ના પ્રશ્નનુલોચિકલ કન્કલુઝન પણ આજ તારણ ઉપર પડેલા છે. અન્યદિ-અનંત આ જગતમાં વીસ કોડાકોડિ સાગરોપમાનું એક એવા અનંત કાળચક્રોની અરબક પટ્ટી યંત્ર ન્યાયે હારમાળા ચાલ્યા કરે છે, ફલ બાર આરામાં વહેચાયેલા આ કાળચક્રના છ આરાને ઉત્સર્જિણીકાળ અને બાકીના છને અવસર્જિણીકાળની સંજ્ઞા આપવામાં આવેલી છે. ઉત્સર્જિણીકાળમાં આયુષ્ય, બળ, બુદ્ધિ, જાણની કબજુપતા, માનવલક્ષ્યના શુભ ભાવો વગેરેની શુક્લપક્ષના ચંદની જેમ વૃદ્ધિ થતી હોય છે. અવસર્જિણી કાળમાં હાનિ, અત્યારે વિશ્વ અવસર્જિણી કાળના ચંદ્રમા આરામાંથી પ્રસાર થઈ રહ્યું હોવાની દિન-રાતિના સત્ક્રિયાની નિનિપાત સ્પર્શિક જોવા મળે છે. 'પડે ત્યારે સમજાનું પડે છે' ના રા.વિ. ના સબલે પ્રાદ કરાવે તેવી સ્થિતિમાં પ્રાચીન જીવનશૈલીનો આદર એ

આધુનિકતા પ્રત્યેના દેવમાંથી જ જનોલો હોય એમ માનવું એ પુરુષોત્તરિશ્વરી કહીએ તો ભ્રમભય છે. ભોગા મળીને જીવનની સંસ્કૃતિ ભોગુ કરીને જીવવાની નિકૃતિમાં પલટાઈ જતી હોઈ તો તેની સામે આગળી ભિચી કરવી એ અપરાધ છે? એક એ પણ જાણી હતી કે જ્યારે અકાળનાં વર્ષોમાં જગલુશાસ્ત્રે ભોગરાત્ત અન્તભાગરો મુલ્યા મૂકી દેતાં અને એક એ પણ જાણી છે કે વૈશ્વિક બજારોમાં ખોતાના અનાજના ભાવ ગંડા નહિ તે માટે લોખી ટન અનાજ દરિયામાં ફાલવી દેવાય છે. ખરો ભર તો રાજાબાઈ ટાવરની દોરે ચનીને દાંડી ખીટવી જોઈએ કે આ તમારી તંયાકથિત આધુનિક જીવનશૈલી તો દુર્બોધુન જેવાં જો નહિ, રોકડો પાપોની જન્મદાત્રી ગાંધારી છે. આજ સુધીની વિજ્ઞાનની તવારિખો સાબો ઉધાર ખાતે ભો છે.

હિસા ફેરે શોપણની યંત્રજ્ઞાના મૂળમાં રહેલી ઈલેક્ટ્રિસિટી એક જ શોધ વીર મી સદીનો તસમો શાપ નીવડી પૈરુરના નિષ્પાત ઈજનેર વિશ્વસરેયા અને એમના સાથીદાર મુદ્દીવરે ૧૯મી સદીના આખરામાં ઉડાકામંડનાં જંગલોમાં સૌ પ્રથમ વીજળીનું ઉત્પાદન ચાલુ કરી કૃતાર્થતા અનુભવેલી. દાયકામાં તો આખા વિસ્તાર વીજળીરૂપી અજગરના ભરડામાં ઝડપાઈ ગયેલ. પહેલાં તો જંગલનું એક ઝાડ કરવાથી કાપતાં દિવસો નીકળી જતાં, તેને બદલે વિદ્યુત કરવતથી, જેને ભિગતાં રોકડો વર્ષ ધાય એવાં વિશાળકાય વૃક્ષો આખના પલકારામાં ભોંયભોગાં યત્ન લાગ્યાબોધેશ્વરરેયા અને મુદાલિયરનાં કાળજાં આ જોઈને કરવતથી કપાઈ ગયેલાં. પણ કોઈ પાકયંપુસ્તકમાં 'આ તાલો ભજાવનામાં નથી આવતી. ત્યાં તો હજી પ્રજા એડિસન અને એના બલ્બની ગુણગાયા જ ગવાતી હોય છે. નિજાન, કેબલજી અને યંત્રવાદની નિપુટીએ પૃથ્વીને જીવવા લાગક નથી રહેવા દીધી. નાગરિકશાસ્ત્રમાં 'લોકો માટે, લોકો તારા ચાલતી, લોકોની સરકાર એટલે લોકશાહી' ની ધસીઈ ગયેલી રેકર્ડ લગાડતાં શિશ્વકોએ કલ્યાણજ્ઞજનની વિભાવનાનો પરિચય બાળકોને આપવા માટે સમ્પ્રત્ત કવિની ચાર લીટીની કડી ભજાવતી 'જોઈએ. હું યાઉં-માઈક, તું મંચ યા. હું ખાઉં રિનર, તું લંચ ખા. કલ્યાણ કરીએ આપણે બે ગામનું ભોગા મળી. હું ધાઉં તલાટી તું સરપંચ યા.' વધુ કારખાનાં એટલે વધુ વિકાસનું સામીકરણ બનાવી બેઠેલા બર્ધશાસ્ત્રીઓએ એનું આદર્ત્ર

ઊભું ક્યું છે કે, જે તંત્રમાં જેલમાં ખાવા પીવા મળે, બહાર નહિ. એક દ્રુકમાં એકઠાની વધુ વળદોને બારણા ઉપર પ્રતિબંધ લાદતો 'બિલ્ડ-અન ઓફ ફૂડ'ની ટુ એડિશનલ ઓફ્ટ' ધરાવતા દેશમાં માણસો જાનવર કરતાં બહાર હાલતમાં દે-તોમાં ખડકાઈને મુસાંધરી કરે છે. બારણુ બળદગાડું અને ઘોડાગાડા તો જૂનવાણી મજાસાન પ્રતીકો છે તેવી રેલો અને દ્રુકોને અભારાઈ ઉપર ફૂલી બળદગાડાને પાછા લાવવાની વાત કરવામાં આવે તો નેહુરુ પેરિવારની ઈકોતેર પેઢીની લાજ હુંગઈ જાય. કબીજેવાત પાતી હોય તો ભલે થૂપ પણ કાપેલ તો વાપરવું જ એ નીચળી સદીની આધુનિકતા છે. જ્વની ખોખલી આધુનિકતામાં તો તમામ સ્પેરપાર્ટસ જુદા કરીને એને અભારાઈને અડવી દેવા જોઈએ. જે 'મયા ગુજરાત' અને 'નથી રોશની' નો અખંડ જાપ જાપવામાં આવતો હોય છે તે નુપી રોશનીના ચળકટમાં ન્યાય સુદાં અંધાળો બની જઈ કાપદાનો ગુલામ બની ગયો છે. કાપદાનો સાચો અર્થ બેલણ કરેલા માટે 'કાપદો' શબ્દ મરાઠીમાં વાંચ્યો પડે છે - કાપદો એટલે કાપદા (કોઈ ધરો), મુંબઈની આધુનિક મહીનગરપાલિકા પાસે નગરનું કે નગરના નાગરિકોનું પાલન કરવા માટે પૈસા નથી પણ નગરમાં રહેલા શંક બિચારા ઉદરકરોને પાસી નાખવા માટે નાઈ. રેટ ડિલર્સ (એન.ઈ.આર.કે) ની ફોજ નિભાવવા લાખખોનું બજેટ છે.

જૂનું તેટલું બધું જ રાડું અને નવું લોટલું બંધું જ ખોટું એવો એકાંત આજના કોઈનો કોઈ શકે નહિ. પરંતુ જે તપાસે પણ ન હોય એ જ પદાનો નિષ્ઠા સ્પૂરેલ કરી લેને આધારે ટીકા કરવી એ પણ બીજી કોઈ રીતે જીતી ન શકાય ત્યારે કામની લેવાતું - છેલ્લું હથિયાર હોઈ છે. 'આવે તે લાગે' એમ કહેતી વખતે કહેનારનો ભાવ-વાલનારા બધા જ એકાંતે લાગે જ એવો નથી હોતો. બહુલિંગ એ જે બનતું હોય તેને આધારે ધવેલા વિધાનમાં અપવાદો શોધી કાઢીને તેનું નિરસન કરવાનાં કાંઈ મારનારે એલિધાનનો ભાવ જ સમજાયો નથી હોતો. નથી આંખે જૂની જીવનશૈલીમાં સર્વગ્રાંહી સરખામણી કરવામાં આવે તો એમ કહેવું પડે કે, જૂની જીવનશૈલીમાં વ્યક્તિગત જીવનમાં દોષો હોય તો પણ સમજિત જીવનમાં દોષોની અભિવ્યક્તિ તો ક્યારેય નહોતી. અત્યારે તો જિંસા અને કુલ્લને પણ પોલ્ટી કાઠિંગથી લઈને ખેડેલા કૂડ ઈન્ડસ્ટ્રી અને નામે કૃષિ અને

ઉલોગનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે, જૂઠા અને ચોરીને પણ કાપદેસરની બનાવો દેવામાં આવી છે. ગળદેવ બાળકના રાઈટ ટુ ભાઈકને કચડી નાખી તેના રાઈ-ચાઈ જેટલા ટુકડા કરનાર માતા નામે સાપણને રાજ્યસભા ઈન્કુબેટી નવાંજેસા કરે છે અને આવા રીતાની કુલ્લો કરનાર રાંસાને સપાક પીકટર સાંભળના નામે ઓળખે છે. સાર્વજિક બનાવ્યોની છુનેવામાં વિચરવાને અદુદરતી દખન દલી વગોવનારા રિસેપ્સો અજાય છે અને પૈસા માટે કાળા ચોરને પણ શરમાવે તેવાં કાપોના કરનારા ઉલોગપતિઓની કવરરોસોઓ મેગેઝિનોની શોભા બને છે. જે આધુનિકતા એટલે વાનીનું ડેર ઓકતું આકાશ. જે તપાસના ફૂંસાનું રંગીન પાણી નાખનું પ્રવાહી. મહાલક્ષ્મીના કોનકિલિંગ બેનરના કેન્ડરાનો વરકસાટ, એમ. ટી.વી. અને ટી. ટી.વી. ઉપર ચાલતો નવનવા પર્લિંગ દેલનો વેપાર અને મહીનેશનલોની ત્વં દેશ અને દેશની સંસ્કૃતિને ગીરને મૂકતો નાચુરી અર્થવાવસા જ હોય તો એ આધુનિકતાને નવ જજના નહિ નવ જોજનામાં નામકાર.

આજના પુવાનોને કોઈ સાચું પાર્ટિશન આપનાર નથી તેને કારણે તેમની પ્રચંડ શકિતમાં અવળે પાગે લેકકાઈ જાય છે. મેલી સર્વસાધન્ય માન્યતા છે. પુવાનો સાચે પાગે આવે તે માટે શું કરવું જોઈએ ?

કાલિદાસના 'રામનંદ' માં પાર્વદા પુરુષોત્તમ શ્રીરામના પૂર્વજ રઘુના વંશનું વર્ણન કરતાં એક મનભર સ્થૂક વાંચેલો 'શ્રીરામચરિત મિથાનાં, ધૌવને ગુહ્યરેખિનામ્ વાઈક્યો મુને વૃત્તિનામ પોગેનાનો લનુત્તજામ' કેવો છે રઘુનો વંશ ? જેણે શૈશવમાં અભ્યસ્ત કરી છે વિદ્યા, પૌત્રનાં બજાવ્યાં છે ગાર્દસ્યનાં પરંપરાગત કલંકો, વાઈક્યમાઈ કેજેલી છે સાધુવૃત્તિ અને યોગસાધના તરે અંતિમ અંવરમાંની જ લજ્જયો છે દેહ. કોઈક દીગળીએ આ વ્યોક્યમાં મોઝા અક્ષરોની હેરાફેરી કરીને 'મોડા ભારત મહાન'ના એકલીસમી સદી બણી શદ્દાસભર દોટ મૂકતી ભારતવાસનું તાદેશ વિનંદા ક્યું છે. 'શૈશવે ભણવિધાન મ્, ધૌવને વિષકલ્પિણામ્, વાઈક્યો વ્યાનવૃત્તિનામ્, રોગેનાનો લનુત્તજામ્, પોરે કલિનંદ' એનાની સંસ્કૃતિ-એ આ સંદેશવાક્ય શૈશવમાં લેઈવિધા, ધૌવનામાં ચરણ, એલ. એસ. ડી. પામરિસાનું કે ઉપાનોકતાનદી કલ્પનાર એનાની આશિક બની

સંતોષાયેલા - ન સંતોષાતી વૃદ્ધાનાઓની હતાશામાં
હવાતિયો પાણી બગડા ભરતા કુતરા જેવો થઈ ગયો. સ્વામીના
સામનાને બદલે રોગની સાધનામાં ઓકિરાજનના બાટલે
કે નાક-મોની નળીઓના ગૂંચળા વચ્ચે જીવન પુરું કરે છે.

એકબીજાને કોણી પાચીને, હડસેલી દઈને આગળ તપી
જવા મથતી 'અલ્લો' સોશાયટીની વચ્ચે શાણા સંનાજનું
અર્જન કરવા મથતો એક કામદેવ પુત્રાવર્ગ સાંપત રાખાજનું
સૌથી મોટું સૌભાગ્ય છે. 'બે અલ્લો' હી ચલા યા જાનિબે
મંજિલ માર લોગ આને ગયે કારના બનવા ગયાના
અંદાજની આગળ તપતો આ વર્ગ પારે તો નિહરત્યની
શિકલ પલટી રાકે તેવો છે. દેશની ગૌરવવાંતી સંસ્કૃતિના
વારસનું રક્ષણ-સંવર્ધન કરવાની બંધારણદત્ત મૂળભૂત
કરજમાં આવરોપ ઊભો કરતા મેન્સિંગ હોલને નાખાં
મચવતા દિલ્હીના યુવાન 'મેન્સિંગ' ટેન જીજા, યુવાનાના
કાળાં પાણીના સેજનું દસ હજાર નિદર લોહી રેડી તેને વધુ
કાળું બનાવતા ઈદગાહના કેસલના નાને ખોરની દેતા કાંઈક
કાંઈક સોમાં, મેગા પ્રોજેક્ટના નગડી ઉપર પોતાની
સત્તાની ની ની પકડતા રજકાની ડીઓની નીદ હરામ
કરનાર એક્ટવિસ્ટ સુખામ, મીકાસ અને પ્રગતિના દોલનું
આગળું મીડી નાખી તેની પોલ ખુલ્લી કરતા ગોવાના
પગકારમાં, ભાગ્યદત્ત સંસ્કૃતમાં રોકી સ્લોકોનું રજકા કરતા
આઠ વર્ષના સુરતી બાળકમાં, સંસ્કારના તપાસ વૈભવોને
સિલોજની સાચી સંચાલની શ્વેત યાદર ઓઢી લેનાર
લોડપત્ર સામલીમાં, ફરિયાઈઝર કે જંતુ-પ્રશક ઝેરનું એક ટીપું
પણ વાળ્યાં વગર જે મને તેમાં સંતોષની જાગતા દેહરીના
માણસાખીયન ખેડૂતમાં, આ બધામાં છુપાયેલો વિરાટ જે
દિવસે 'અગલો' તે દિવસે 'શિન્નોદરી' સંસ્કૃતિના
ઉદરડાઓને ઊભી પૂછડીએ ભાગ્યનું પડશે.

પરંતુ એ માટે એ પુકીભાર યુવો વર્ગ નક્કી કરવું પડશે
કે કુદરત ઉપર સ્થાનિત્વ મેળવવા તેની આજ્ઞામાં રહેવું
છે. અવાગન પ્રત્યે કોમળ બનીને જાત પ્રત્યે કહોરે બનવું
પડે છે સુકડી, ગુળબી, લુખબી, બની ગયેલા હૈયાની પરતીને
કડુજાના જળની ખરિયાવિત કરવી છે. કંચન અને કડુજાને
પરરપર શોક્રાનો સંબંધ છે. બંનેને બાપે માંમાં વેર હોવાની
કંચન (પિસો)ને ઔષ્ઠ કયાં રિલાય કડુજા બાલી નહિ માય.
એકવાર કડુજા બાલી પાય પછી શેરબજારમાં નોટોની
ધપડી નહિ, ઈન્ડસ્ટ્રીઝની કર્નામાં શોકાતાં દેવાંઓની વેદના

દેખાશે. મેન્સિંગનાહના હેમીંગર કે પેપ્સીની બોટલો
મોંઢામાં નહિ, આંખોમાં પાણી લાવશે.

વાયદર્શન અભાવ નામના એક સ્વતંત્ર પદાર્થને માન
છે. કોઈને પણ પૂછો કે ભારતમાં શું શું છે ? તો જવાબ
મળશે કે ભારતમાં દિલ્લી છે, ગુજરાત છે, ગોદાવરી છે,
વિધ્યાચલ છે, પંજાબીઓ છે, પણ નૈયાયિકો આ પ્રશ્નના
જવાબમાં એક ડગલું આગળ વધીને કહેશે કે ભારતમાં
ન્યૂયોર્કનો અભાવ, આલ્પ્સની પર્વતમાળાનો અભાવ,
સ્પેનિશ લોકોનો અભાવ, ઓસ્ટ્રેલિયાના કાંગારૂઓનો
અભાવ, આમ પણ બધા અભાવો પણ છે. નૈયાયિકોનો
આ અભાવ સામકાલીન માણસાજાતનો આસંધ્યદેવ બની
ગયો છે. નાના બાળકને સાઈકલનો અભાવ, હાઈસ્કૂલના
સ્ટુડન્ટને સ્કૂટરનો અભાવ, ભાવનગરના વેપારીને માનુષિનો
અભાવ, વાલકેશ્વરના શોકિયાને મર્સિડીઝનો અભાવ,
પારાલીના જૂપકાંવાળાને કલર ટી.વી.નો અભાવ,
રાજકરિષ્ણને મંત્રીપદાની ખુરશીનો અભાવ તો કોઈક
ફક્તબાજને હારતોરાનો અભાવ કોરી ખાંપ છે. જે છે
તેના જળની સળ ન જોતાં, જ નથી તેના મૂળજળની પાછળ
રક્ષાના સેઝની જેમ ભટકી ભટકીને જીવનનો પડદો પડી
જાય છે. યુવા પેઢીએ પોતાના હૃદયસિંહાસન પર અડિંગો
દઈને સૌથી પહેલું આ અભાવદેવતાને કાનપટ્ટી પકડીને
ઊભાસી દેવો પડશે. 'સ્ટેન્ડર્ડ ઓફ લિવિંગ' ને ઊંચે લાવવા
જીવનની તમામ ઉત્તમતાઓને નેવે મૂકી દેવાની તલભાર
પણ જરૂર નથી. 'સ્ટેન્ડર્ડ ઓફ લિવિંગ' ને ઊંચું લાવવા
'સ્ટેન્ડર્ડ ઓફ ગિતિંગ'ને ઊંચું લાવવાની જરૂર છે. દાતાર
બનાવની વાત તો બાજુ પર રાખી આજે તો અભાવનો પ્રાણો
પૂરવા રીતસર લૂંટ ચલાવવામાં આવી રહી છે. આખો દેશ
આ પ્રચન્ન લૂંટના ભાગીદાર બની રહ્યો છે.

માને કોઈ પૂછે કે અત્યાર સૌથી વધુ શોષિત વર્ગ
કોણો ? તો હું સ્ત્રીઓ, લઘુમતીઓ, બાળકો, અસ્પૃશ્યો કે
મંજૂરોનું નામ નહિ આપું. આ બધા તો તેમનું શોષણ થાય
તો કમરો કમ ખોદાર તો પાડે શકે છે. સૌથી વધુ શોષણ
તો અત્યારે એ પેઢીનું થઈ રહ્યું છે કે જે પેઢી હજી જન્મી
જ નથી. ય અનબોર્ન જન્દેશના ચિંતકો કહે છે, આ પૃથ્વી
માણસાજાતને તેમના બાપદાદા પાસેથી વારસામાં મળેલી
નિલકત નથી કે જેને ગમે તેમ વેડકી શકાય. આ તો એમના
વારસદારોએ સાચવવા સોંપેલી માપણ છે. આ માપણનો

જળ, જમીન અને જંગલનો, વાયુ અને વનસ્પતિનો, પૃથ્વી અને પ્રાણીઓનો જે રીતે ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે તે કિમિનલ ઓફેન્સ ગણતા લાગે છે. બનીસ હાંલ સાફ કરવા તોશબેશિનામાં તેનીસા લિટર પાણી દોળીનાખવું એ સુધારો છે કે લોટો પાણીથી ચલાવી લેવું તો ? બાલકોમાં પાણી લઈને ખાંધ તે પછાત અને શાંતર નીચે ટાંકું ખાલી કરે તે સુધરેલો ? એક માણસને રોજ પીવા માટે ૫૫ લિટર પાણી જોઈતું હોય તો દસ કરોડ લોકોને પીવા માટે ચાલે તેટલું પાણી તો એકદ, સાગરમતીનું ધર્મલ પાવર સ્ટેશન

રોજ બાળીને તેની વસાળ છે શ્રીમંતોના લાઈટોના ડેકોરેશન અને રેફ્રિજરેટરો અહીં અગતાકર્મ છે. ગરીબોને પીવાનું પાણી નહીં માનવ જ્યારે વંઢે ત્યારે કુદરત પણ રૂઢે છે. કુદરતને રૂઢતી માટકાવાલી હોય તો યુવા પેઢીએ કચિની શીખાડી યાદ રાખવા જેવી છે. જીવનના રાખ હલકી કોટીનું જગનો પવન છે આ ચડાવે છે ઊંચું અને ફરી નીચે પ્રછાડે છે. હલકી કોટીનું જીવન એટલે શાવ નાદાં શબ્દોમાં કહીએ તો એવું જાહેર જોયું જીવતાનું ધોડું અને જરૂરિયાતનો પાર નહિ.

